

SALEB...
PALÓCFÖLD
PALÓCFÖLD

1987/3.

XXI.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

- 1 Jánossy István: Kórházban, Felhő: ennyi az életünk (vers)
- 3 Krausz Tivadar három verse

KASSÁK LAJOS (1887–1967)

- 4 Petőcz András képverse
- 5 Major Ottó: Kassák és Veres Péter vitája
- 7 Kassák Lajos: „Munkásirodalom”
- 10 Veres Péter: Van-e hát munkásirodalom?
- 14 Tandori Dezső: „Itt vagyok hát, hogy köszöntsétek éveim”
- 23 G. Komoróczy Emőke: Termékenység-motívumok Kassák Lajos számozott verseiben (tanulmány)
- 32 Horpácsi Sándor: „Kassáknak olyan mindegy”
- 42 Mészáros Ottó két verse

MŰHELY

- 43 Mezey Katalin: Hodossy Gyula munkái elé
- 46 Hodossy Gyula versei és prózája
- 50 Fráter Zoltán: Médiumok, víziók (tanulmány)

VALÓSÁGUNK

- 60 Praznovszky Mihály: A főszerkesztő vendége... (interjú)
- 64 Gubcsi Lajos: Mit ér a közgazdász, ha fiatal?
- 68 Bacskó Piroska: A Palócföld megkérdezte dr. Reichard Jenő főigazgató főorvost... (interjú)
- 72 Fodor András: Bartók és a magyar költők (esszé)
- 81 Cs. Varga István: Fodor András Fülep-képéről (kritika)

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

- 86 Szakály Sándor: Magyarország a II. világháborúban (kritika)

MŰTEREM

- 89 Menyhárt László: Az „ismeretlen” Szalay Lajos (tanulmány)

Kórházban

Az egyik öreg 80 éves elmúlt,
napja már a zsírospadra fordult.
Szívének órája alig ketyeg.
Láttam rajt a felfekvés-hegeket:
pünkösdi rózsák, pirosak.
Minck él ez? Minck kínozni csak?
De mindennap eljön a rokona:
aszott szilva-arcú görcs nyanya.
Ott bajmóldik, sürgődik körötte.
Mint a libáé libben lepke röpte.
Becézi, mandarinnal éteti.
A felfekvéseit kenegeti.
Százszor ismétli: ne igyék sokat.
Egye inkább a mandarinokat.

Itt hányódom fulladva. Görcsberánt
a Démon. Kicövekelve álmodom,
hogy kergetnek, kötél a torkomon,
s egy boxbajnok-gerilla fölvezette
kedvesemet egy garniszálló-szobába,
s ott lelek rája torkaszegve.
S én türtem: tetszett neki,

menjen el.
Most üveg-áttetsző teste
víz alól megjelent.

Kék Ophélie-arca
iszalag-kóc gubancban.

Utána faldoklom: pulzusom
a francha.

Agyam kiégett. Kevés a levegő.
Akarva pumpálok be.
Gyötör a lebegő
semmittevés. Homokóra szalad.
Ophélie a vízben –
befon az iszalag.
Az öreg lihegése már úgy szalad,
mint a megháborodott gyorsvonat,
melyből kiesett a vezető,
s a gőz nyomása egyre nő;
kék vatta-felhő villámlik, sziszeg,
jön a kanyar... s én ott ülök
az első kocsiban... .

Medúzák, íriszek
hűtik arcom.

Vészfék. A lihegés eláll
örökre. Vizslat a tudomány.
EKG szarka!ábak:

éljen tovább az ember.
Beh szépek a felhér köpenyes
angyalok,
mint rejtjeleket,

böngésznek türelemmel!
S közben a lélek
a világűrben lebeg tovább,
mert ami volt,

nem szűnhet meg soha!

De szegyenem a legkegyetlenebb,
hogy a teremben
én vagyok a legkönnyebb beteg.

1964. dec. 10.

Felhő: ennyi az életünk

Végső éveiben apám
kedves Berzsenyijét bújta szünetlenül,
véle járta a Ság hegyét,
Sömjént és Magasit, s látta, e dombokon

mint baktat le a két tehén
nagyapját víve, s öt lomha kocsin, amin
reng zöld tengeri-szár, s habot
fújnak kis tehének, s felleget űz a szél. . .

Felhő: ennyi az életünk:
alakváltva zenét zsongat e halk varázs,
mellyel ártani nem tudón
gyógyítunk, s híveink arcai fénylenek.

Hangokban nemesül szívünk
és versünk sem egyéb, mint zizengő zene,
melyben szép, igaz, és a jó
ellentéteket old, s oltja a szenvedést.

mindent és semmit elsőként

süllyedünk
döntötte el
a kapitány
elsőként
hagyta el
a hajót

süllyedünk
döntötte el
a kapitány
elsőként
. . . .
a mentőcsónakot

süllyedünk
döntötte el
a kapitány
. . . .
a testét

süllyedünk
döntötte el
. . . .
a lelkét

süllyedünk
. . . .
a kapitányt

megmenekült

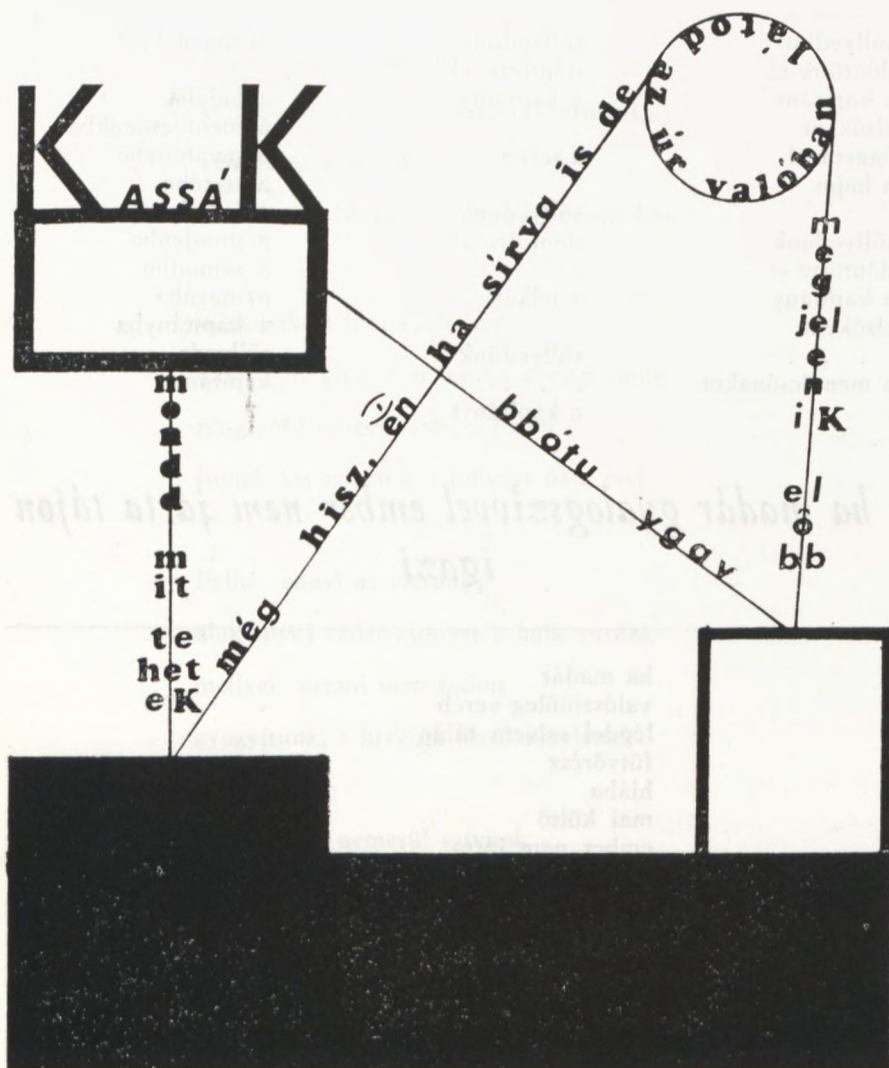
a hajóba
a mentőcsónakba
a mentőövbe
a testébe
a lelkébe
a mindenbe
a semmibe
a magába
a kapitányba
süllyedt
kapitány

*ha madár gyalogszívvvel ember nem járta tájon
igazi*

ha madár
valószínűleg veréb
lépdcl szívem táján
fütyörész
hiába
mai költő
ember nem járta
tájra nem tud lépni
már a fiktív vers is rég
eljött de még a fiktív tájakról is
onnan minden igazi
melegebb

sötét konyhában hosszú kés
szobában gyermek alszik
nyílik a konyhaajtó

KASSÁK LAJOS 1887—1967

Petőcz András képverse

Kassák és Veres Péter vitája a munkásirodalomról

Fél évszázada éppen *Schöpflin Aladár*, a *Nyugat* és két háború közötti irodalmunk legtekintélyesebb kritikusa így írt Kassákról: „Kassák Lajos az első jelentős író, akit az ipari proletariátus adott a magyar irodalomnak, s aki megmaradt mindvégig osztálya levegőjében... Legnagyobb műve a sokkötetes *EGY EMBER ÉLETE*... a képzelhető legőszintébb és leg részletesebb önéletrajz. Leplezetlenül elmondja benne gyermekkorától megletett férfikoraig élete minden eseményét, lerajzolja mindazokat az embereket, akikkel érintkezésbe jutott. Nem titkolja el a legkényesebb dolgokat sem: nem szégyell semmit az életéből, mert mindig tiszta maradt a szíve. Olyan titkait leplezi le a proletáréletnek, amelyeket polgári levegőben nevelkedett ember el se tud képzelni. A proletárság életformáiról megszokásairól senki sem adott ilyen megrendítő képet. Szociológusoknak dús bányája ez a mű, mert amit elmond, azon rajta van az átéltség hitelesítő bélyege. Regényeiben realista mindvégig, benne marad annak az osztálynak a körében, melyből származott, mindig a munkásember életét világítja meg különböző oldalairól. Mint szocialista jó ideig kötelezőnek érezte magára nézve a tendenciát, de újabb műveiben – ahogy ezt elméletben is bevallotta – rájött az irodalom autonóm voltára és kiküszöbölte írásaiból a tendenciát. Ő az egyetlen nagyhatású szocialista író, de szocializmusában is a maga útját járja, nem tartja magára nézve kötelezőnek a marxista dogmatikát. Szocializmusa a származásával való szolidaritásból táplálkozik.” (*Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században – 1937.*)

Veres Péter másként látta Kassákokat. Négy esztendővel később, 1941. február 1-én *Feljegyzések a mai magyar munkásirodalomról* címen cikke jelent meg *Móricz Zsigmond* lapjában, a *Kelet Népe*ben. Ebben azt fejtegeti, hogy e hazában nincs, nem volt, és nem is lehetett számottevő munkásirodalom. Ennek oka munkásaink társadalmi szinképének határozatlansága, nemzeti gyökértelensége és az, hogy írói nem azonosak vele. „Az egyetlen munkásíró Kassák – írja Veres Péter –, de önéletrajzán és agitációs regényein túl ő sem írta meg a munkásosztálynak és a munkáséletformának a regényét. Alakjai mind az osztály szélén kuncsorognak: esett munkások, vagy esett polgárok... Nagyon jellemző, hogy talán legjobb regényét, a *MISILLÓ KIRÁLYSÁGÁT* ő is hazulról, a paraszti világból hozta...” „De – mondja a továbbiakban – nem is szült az az óriási embertömeg (ti. a hazai munkásság) egyetlen igazi íróit sem. József Attilát, Darvast, Kassákokat a falu küldte vagy dobta ide.”

A *Kelet Népe*nek Kassák is, Veres Péter is megbecsült és – mondhatni állandó munkatársai voltak. természetes hát, hogy a szerkesztő, *Móricz Zsigmond* hozzászólást kért Kassáktól az őt személyében is érintő cikkhez. Így született meg Kassák remek esszéje, a *Munkásirodalom*. Ezt viszont

Veres Péter nem hagyta válasz nélkül, noha Kassák vele, személy szerint, nem vitatkozik; le sem írja a nevét.

Célszerűnek látom mindkét cikk közlését, döntse el az olvasó kinek mi-
ben van igaza. Annyit azonban hadd jegyezzek meg, hogy Kassák bizonytalannal
vitatható, kedvetlen és elmarasztaló véleménye a *Márciusi Frontról* és szét-
hullásáról oly időben íródott – négy esztendővel a Márciusi Front zászló-
bontása után –, amikor annak egyik alapító tagja, *Féja Géza* szembeke-
rülve *Bajcsy-Zsilinszky Endrével* is, már a politika jobb oldalára sodródott,
s még tőle is jobbra némely népi írók *Erdélyi Józseftől Sértő Kálmánig* és
Kodolányitól Sinka Istvánig. A magyar irodalom szellemi baloldalának
oly következetes képviselője, mint Kassák, erre igen érzékeny volt. Idegen-
kedve fogadta nyilván – mint egyébként *Illyés Gyula* is – Veres Péter
írásainak feltűnédezését a jobboldali sajtó hasábjain.

Évekkel később, Kassák hatvanadik születésnapján, 1947 márciusában
jelen lehettem hivatalos születésnap bankettjén. Itt a koliciós pártok szó-
nokai köszöntötték, a Parasztpárt képviselőjében a jobbán ülő Veres Pé-
ter. A kedvesen tósztozó Veres Péternek Kassák hátat fordított, s a pohár-
köszöntőkre válaszolva egyes-egyedül az ő szavaira nem reflektált. Engem
izgatott, mi a magyarázata ennek a már-már sértés számba menő ridegség-
nek. Megkérdeztem hát tőle. Azt válaszolta, hogy Veres Pétert jó írónak
tartja, de nem feledheti, hogy a háború legsötétebb napjaiban szélsőjobbol-
dali lapba dolgozott, fajvédőkkel és antiszemita uszítókkal kokettált, mi-
közben tagja maradt a Szociáldemokrata Pártnak is, egészen a német meg-
szállásig. *„Meg is mondtam ezt neki kerekén – így Kassák –, még abban
az időben. Az írói méltóság védelmében tettem. Éntőlem – mondotta –
nem kel' féltene őt. Mint írórt becsülöm. Az Alkotás (a Magyar Művésze-
ti Tanács lapja, melyet Kassák szerkesztett) nyitva áll öelőite is.”*

De visszatérve Kassák cikkéhez a Kelet Népeben és Veres Péter hozzá-
szólásához: „Van-e hát munkásirodalom?” – itt Veres Péter már más han-
gon, megbecsüléssel írt Kassákról. Majd egy évtizeddel később azonban, a
fordulat éve, 1948 után, midőn a politika nyolcévi hallgatásra ítélte Kas-
sákot, Veres Péter pedig az Írószövetség elnöke lett, bizony semmit se tett
az elhallgattatott író érdekében. Kassák halála után nekrológot írt róla a
*Valóság*ba, amelyben költészetének nemzeti karakterét vonta kétségbe.

Ebből a távlatból visszatekintve, mindenestre más jelentőséget kap öt-
ven év előtti vitájuk. Ha az olvasó teljesebb tájékozódásra törekszik, hadd
ajánlom figyelmébe Veres Péternek a Kelet Népe ugyanezen évfolyamában
megjelent *Népiség és szocializmus* című cikkét, mely „elméleti alapvetéssel”
is szolgálhat Kassákkal történt vitájához. Ebben egyebek között azt olvas-
hatjuk: *„A Sinka-vers vagy a Németb-tanulmány lehet hogy iskolás, szép-
tani szempontból nem különb mint a Kosztolányi-vers, vagy a Babits-tanul-
mány és mégis ezekben valahogy benne rezeg a magyar közösség lelke,
múltja, jelene, jövője, amazoknál meg a legszebb írásoknál is azt érezzük:
magánügy.”* Az itt kifejtett elgondolásai a felszabadulás után persze elvesz-
tették időszerűségüket s csak az ötvenhatos tragédia után, 1957-ben támad-
tak fel újra, akkor készült írásában, mely halála után, 1971-ben kapott csak
nyilvánosságot, egy meg nem jelent tanulmánykötet előszavaként, ugyan-
csak a *Valóság*ban.

Születésének centenáriumián ma már aligha vonható kétségbe, hogy Kas-
sák vitathatatlan és kitagadhatatlan része nemzeti irodalmunknak, akár-

csak Kosztolányi és Babits is, vagy mint életművének időt álló részében Veres Péter. Vitájuk a munkásirodalomról mégis, vagy éppen ezért, érdekes lehet a mai olvasónak. S alkalmat adhat fontos konzekvenciák levonására az irodalom társadalmi gyökereit, népi karakterét és egyetemességét illetően. E következtetéseknél arról se feledkezzünk meg, hogy vitájuk annak a Móricz Zsigmondnak a lapjában jelent meg, aki egyszerre volt egyetemes, a maga paraszti világát is képviselő és a *Nyugat* nagy nemzedékét is reprezentáló, halhatatlan alakja irodalmunknak.

MAJOR OTTÓ

„Munkásirodalom”

Írta: Kassák Lajos

Kedves Zsiga bátyám, felszólítottál, hogy írjak cikket a munkásirodalomról. Sajnos, legjobb igyekeztem mellett sem tudok a feladatnak megfelelni. Hogyan írhatnék arról, ami meggyőződésem szerint nincsen. Hosszú éveken át foglalkoztam a kérdéssel s végül is kétségtelenül rá kellett jönnöm, hogy tévedés azt hinni – a nagy alkotó irodalom problémáin belül adva vannak a polgári, a paraszti és munkásirodalom külön sajátos problémái is. Tulajdonképpen mit is értünk külön-külön polgári, a paraszti és a munkásirodalom fogalma alatt? A polgári, paraszti vagy munkásosztályokból származó egyének irodalmi munkásságát-e, vagy pedig származásra való tekintet nélkül, mindazoknak fáradozását, akik a polgári, paraszti, vagy munkáséletforma köréből veszik irodalmi témájukat? Az előbbi csoporthoz tartozik például Gorkij, az utóbbihoz Tolsztoj. Elfogultság nélküli állíthatják-e azt, hogy Gorkij munkásirodalmat, Tolsztoj pedig a felső tízezrek irodalmát művelte? Nem inkább az válik-e előttünk világosabbá, hogy a két nagy alkotó szellem, osztályának lemarasztaló és deformáló befolyása ellenére is a szociális és humánus szellem egyetemes képviselője. Az az érzésem, hogy a művészetnek ilyen osztályhoz kötése, részletekbe tagolása inkább az alkalmoszerű helyzetnek kihasználására törekvő politikai ügy, semmint az alkotó szellemé. A politikus, mint minden emberi megnyilvánulást, a felületes gondtalanságot, vagy az összezavartságból származó kétségbeesést, ugyanúgy a saját célja érdekébe kívánja és tudja állítani, mint a művészetet. S kisebb baj lenne, ha csak a kész produkciót sajátítaná ki és alkalmazná ilyen értelemben, de láthatjuk, hogy fizikai erőszakkal, vagy a rábeszélés módszereivel magát az alkotót is szolgálatába akarja állítani oly módon, hogy feladatokat tűz elé, szerepvállalásra kényszeríti s így illuzorikussá iparkodik tenni előtte egyéni fejlődésének elemi lehetőségeit. S ez így nagyon helyesen is van. A maga területén álljon ki minden-

ki százszázalékos eltökéltséggel, vélt igazságai és helyesnek tűnő célkitűzései mellett. A politikusoknál ez így is történik, sajnos azonban nem mondhatjuk ugyanezt az írókra. Elődeink egészen másként csinálták, mint a mi korunk alkotói. Hogy érvényre juttassák énjük legfelsőbb világát, ha kellett, szembefordultak istennel és emberrel, a megmerevedett dogmákkal csakúgy, mint a gyakorlati élet kis praktikáival. Nem a vallás, nem az osztály és nem a faj képviselőt tartották hivatásuknak, hanem az egyre megszébbítő és egyre magasabbra törő szellem erőit iparkodtak kifejezni mennél áthatóbb intenzitással és mennél gondosabban szerkesztett formában. Szent Ferenc irodalma éppen ezért nemcsak a keresztényeké, hanem az emberiségé lett, mint ahogyan Gorkij irodalmát nemcsak az anyagi rabszolgaságból felszabadulni vágyó proletárok becsülik nagyra, hanem a szabad érzelmű polgárok, sőt a humánus szellemű arisztokraták is. Bárha a szociális osztálytagozódás nemcsak materiális, hanem szellemi bélyegét is ráüti egyedeire, mégis minden osztály kitermeli magából azokat a magasabb rendű, fejlődésre képes egyéniségeket, akiből a célzatosan felállított korlátok ellenére is nyilvánosságra törnek azok a maximális erők, amelyek az ember egyetemes sorsát tükrözik. Mennyit írtam már a pártpolitikusok erőszakoskodása ellen, az irodalom védelmében s csodálatosképpen nézeteim hangoztatása miatt az írók nem kevésbé ütöttek fejbe, mint a politikusok. Szinte már restellek ismét ellentmondani ezeknek az alkalmi csetepatékba nyakig belevezesztett íróknak. Hogyan magyarázzam meg nekik világosabban, végre az ő számukra is félreérthetetlenül, hogy a fórumi sikeréért feladták a végső győzelemre törekvő harc folytonosságát, annyira rácsodálkoztak a jelen felületi tüneteire, hogy szemük előtt bezárultak a perspektívák, s mikor azt hitték, hogy hivatásuknak élnek, kimerültek az alkalmi szerepek megjátszásában... Kedves Zsiga bátyám, ennek az állításomnak az igazsága mellett olyan példát hozhatok fel, mint a napjainkban nagy garra! kezdődő és siralmasan önmagában összecsukló falukutatók, vagy a Márciusi Front íróinak tragikomédiája. Nem kívánom most elemezni, hogy ezek az írók egytől-egyig valóban írók voltak-e, de ha együttvéve íróknak nevezzük őket, akkor kegyetlenül szép példáját szolgáltatott annak, hogy mi nem az író emberi feladata, ha valóban embertársai szolgálatára kíván lenni. Munkásságuk első korszakában maguk és politikai barátaik is, nyilván teljes jóhiszeműséggel, úgy gondolták, paraszti származásuk úntig elég ahhoz, hogy hangot adjanak és célt jelöljenek ki a paraszti népesség életfejlődésének. Elképzelésük a megteendő útról és beteljesítendő célról szinte gyermekesen naiv s a múlt század romantikájával annyira telített, hogy álomképüknek a szembeötlő külső erők nyomása nélkül is össze kellett omlani, szét kellett morzsolódnia az önmagukban rejlő, idejében fel nem ismert és mély tradíciókban gyökerező ellentmondások miatt. Íme az osztályírók, akik alaptermészetüknél, szűk látókörüknél és rövid lélekzetű dinamikájuknál fogva semmivel sem mások a gettó íróinál. Egy bezárt világban élnek s ezt a világot sem gazdasági, sem szellemi vonatkozásban nem tudják belkapcsolni az egyetemesebb világ gazdasági és szellemi áramlataiba. Ha szigorú tárgyyszerűséggel igazságosak akarunk lenni, akkor ma már felvethetjük a kérdést, hogy ezek a paraszti származású írók a mai politikai

káoszban nem többet ártottak-e a parasztság emberi ügyének, mint amennyit használtak? Tudniok kellett volna, hogy paraszti problémák nincsenek a nagy társadalmi problémáktól függetlenül. Az osztályok tagozódását, anyagi és szellemi állapotát nagy részben az általános társadalmi rend, a termelés és elosztás formája és a kultúra kisajátításának foka határozza meg. Aki tehát a parasztság, vagy munkásság sorsán javítani akar, annak a különböző helyzeteti tényezőket össze kell látnia és a győzelem reményében a rendszer ellen indít mozgalmat, vagy ha író, belső szükségletből olyan irodalmat alkot, amely a dolgokra általában rányitja az ember szemét s általában érzékennyé és nagyobb igényűvé formálja. S ha ez így van, kedves Zsiga bátyám, mint ahogyan kétségtelenül így van, akkor végzetes tévedé- sen alapult a falukutatók és a Márciusi Front íróinak megmozdulása, mert hiszen, ha gazdasági és politikai szempontból az osztálytagozódás az általános társadalmi rend függvénye, magától értetődik, hogy az osztályiroda- lom is, mint olyan, csak függvénye lehet a fennálló társadalmi rend irodal- mának. Osztályirodalmat csinálni tehát annyit jelentene, mint az osztály- helyzetébe kényszerült ember osztálykultúrájának többé kevésbé szeren- csés művelése. A társadalmi ember szellemi fejlődésének kérdése, az én meggyőződésem szerint, a szellem általános fejlődésével esik egybe, s így számomra ma már kimondottan parasztirodalom, vagy munkásirodalom re- akciós előjel nélkül el sem képzelhető. Hangsúlyozom, hogy ma már, mert hiszen volt idő, mikor a népművészet mélyenszántó és csodálatosan gazdag kultúrkifejeződés volt. Akkor, mikor a nép közvetlen kapcsolatban élt a természettel, mikor misztikus félelme s a gyönyör utáni áhítozása társadal- mi elnyomottságánál fogva éppen csak ebben a közvetített formában feje- ződhetett ki. De amióta ebbe a megtermékenyült kiszolgáltatottságba bele- szólt a technikai civilizáció, az ősi korlátok felbomlottak, s a paraszti nép- ség nemcsak ruházkodását változtatta meg, hanem belső élményvilága is megváltozott, aminek elsősorban primitív népi művészete esett áldozatul. Ezer oka van annak, hogy ma már nem virágozik a népművészet és sokkal több reális okát ismerjük annak, hogy hasonló művészi törekvés, misztikus belső áhítat és kényszerű kifejezési készség az ipari munkásság tömegeiben meg sem született. Az ipari proletariátus, osztály- kialakulásának kezdete óta tömegeivel és egyedeivel benne áll a világ gaz- dasági és szellemi áramlataiban, s ahogyan fel akarja magát szabadítani ál- datlan gazdasági helyzetéből, ugyanúgy igényt tart az egyetemes kultúra eredményeire is. Amit eddig művészi termelés címen a különféle munkás- pártok mesterségesen kitenyészettek, nem volt egyéb dilettantizmusnál és mindmáig a kultúra selejtes adalékának tekinthető. Igaz viszont, hogy az osztályba kényszerített munkásság soraiból egészen nagy koncepciójú, első- rangú tehetségek fejlődtek fel, ugyanúgy, mint a parasztság tömegeiből. Mind a két osztályt nagyrésztben még ma is hatalmas nyers erőnek képzel- hetjük el s csak természetes, hogy ez a nyers erő öntörvényei szerint is ki- választja és maga fölé emeli életerőinek szabaddá lett és előretörő repre- zentánsait. Ezek a munkás- és paraszttömegekből előlépett egyéniségek te- hát nem az osztálykultúra gyarapítói, hanem osztályhelyzetük ellenére is, osztály-, vallás és faji szempontokkal el nem különíthető alkotók.

Kedves Zsiga bátyám hiába is rosszallanád a munkás- és parasztkultú- ráról vallott nézeteimet, ha mégis megtennéd, kénytelen lennék a te pél- dádra hivatkozni, aki ugyan paraszti származású vagy, de hál istennek már

rég túlfelöltél osztályod kicsinyességén, s ha írásaid legnagyobbbrészt a paraszti sorsokról szólnak is, mindazoknak az embereknek szívét érintik, akik még nem merültek alá az embertelenségben. Nagy a parasztság ereje, hogy téged kitermelt magából, de nagy a te erőd is, hogy ki tudja, milyen messzire, előttük állsz már az időben. A munkásságnak is világszerte vannak ilyen fiai, ezek ugyan sok mindenben ellentétbe jutottak az osztály dogmaival, de az ő útjuk mutatja meg az utat a többiek számára is. Vagy huszonöt évvel ezelőtt írtam le ezt a mondatot, a munkáspárt vezetőinek adresszáva: „Ne irodalmat követeljenek a proletárnak, hanem a proletárt segítsétek hozzá az irodalomhoz.” Végeredményben ma sem tudnék egyebet mondani erről a kérdéstről.

Van-e hát munkásirodalom?

Írta: Veres Péter

A Kassák cikkében nagyon sok igazság van. De, hogy milyen nagy dolog a jó irodalom, a tisztult gondolatok tiszta kifejezése, arra bizonyíték ez a cikk. Mert a Kassák igazsága nem meggyőző. Lépten-nyomon érzi az ember a homályban maradt ellentmondásokat: *a nagyobb, avagy csak szintén érvényes részigazságokat.*

1. Hogy minden igazi író az általános emberi felé tör, az igaz. Én is ezt írtam nemrégiben is, éppen a Kelet Népében, a munkásirodalomról szóló cikkemben, ilyenformán: „*A nagyigényű író mindig az osztály nélküli társadalomnak ír, még akkor is, ha osztálytársadalomban él, sőt még ha valamelyik harcospártba tartozik is.*” De azért a dolog mégsem olyan egyszerű, mint Kassák írja, hogy munkásirodalom pedig nincs és kész. *Mert van ember, aki már író s van, aki író akar lenni.* Aki már író – ha igazi író –, keresztültör az osztályokon (Gorkij s Kassák is példa rá), de amíg ki nem derül, hogy van-e ekkora ereje vagy pedig csak harcos szellemi munkás, újságíró, vagy közíró lehet belőle (ezt még maga sem tudja előre), addig bizony csak az osztályával, osztálya nevében, sőt osztálya harcos pártjában hadakozhat. Furcsa is volna, ha éretlen fejjel az érett íróvághoz nélkülözhetetlen mély emberi tapasztalatok nélkül odaállítaná magát, ahol a harcokkal és művekkel megbizonyított életű írók állanak. Akik ilyesmivel próbálkoznak, nem írók, hanem nagyképű sznobok vagy szolgálékú szellemi mandarinok. Ez nemhogy nevetség: ez teljes képtelenség. Így senki se lesz író. Mindenkinek magának kell meghartolnia az útját s ezt hol tethetné egyebütt, mint egy harcos közösségben. Még ha grófnak született, akkor sincs más útja a becsületes és nagyigényű embernek, de ha munkásnak született, akkor meg éppen csak innen indulhat. Mert bizony a túloldal csak osztályán keresztül vesz tudomást róla. Akkor lesz belőle érték, akár

mint veszedelmes ellenfél, akár mint elcsábítanivaló eszköz formájában, amikor már a saját osztályában helyet teremtett magának. Ott pedig csak harccal, közösségi érdekű harccal teremthet helyet. Egyéni külön vágyaira nem sokat adnak osztálytársai. Így aztán munkásirodalom szükségképpen van. S az elnevezést is a túlolddaltól kapja. Nem mi nevezzük önmagunkat munkás- vagy paraszttírónak, hanem a túlolddal különböztet meg így bennünket a saját íróitól. Mert bizony van „polgári”, sőt „úri” író is.

Ez minden íróval így volt eddig, még Kassákkal is. Sőt vele a legjobban minden írók közt. Csodálom, hogy ő ezt elfelejti s most olyan kegyetlenül lebecsüli a paraszti írókat. Pedig azok is csak azt akarják, amit ő keresvesen, de úgy-ahogy elért: *előretörni az általános emberi felé. Itt van aztán a főkérdés: osztályukkal vagy osztályuk nélkül akarnak-e előretörni?*

Erre mindegyikre van példa. Csak a világirodalomban legismertebb példára utalok. Knut Hamsun is a mélységből indult, Gorkij is, Gorkij hű maradt nemcsak az osztályához, hanem a harcoss mozgalomhoz is (bár neki is lehetett vitája a párttitkárokkal), mégis keresztül nőtt az osztályokon. Hamsun viszont csak kinőtt az osztályából, de szinte észrevétlenül belenőtt a másik osztályba. Aki ma osztályfeletti akar lenni s írásaiban és emberi magatartásában ezt próbálja érvényesíteni, az végül a túlolddal osztályemberrév válik akaratlanul is, mert az alulról feltörő osztályerők szigorúan élére állítják e kérdést: *hova tartozol? Amikor ők barcolnak, senki sem maradhat semleges.* Aki azt mondja, az örök emberhez vagy az örök szépséghez tartozik, azon veszi észre, hogy az uralkodó rétegek már a sajátjuknak számítják, mert a kritikus pillanatban semleges maradt. *Ilyenkor nemcsak az a fontos, hogy az író mit csinál, hanem az is, mi ennek a társadalmi hatása.* Ezt keservesen tapasztalom magam is.

Más kérdés az, hogy az író a párttitkár vagy az agitátor ízlése szerint hű-e. Azt hiszem, ebben Kassákkal közös tapasztalatok alapján mondhatom: *örök lehetetlenség.* A bürokrata nem ér fel az alkotó szellemhez és így nem is adhat utasításokat neki, hogy mit és hogyan írjon. Az alkotó ember vagy megtalálja vagy nem. Ha megtalálja, akkor a mozgalom vezetőinek meg kell becsülnük, ha nem találja, csapjanak utána. Síralmas helyzet az, ha a mozgalom hivatalnokai az alkotó írókkal hadakoznak.

Munkásirodalom hát soha sincs valami külön irodalom, de mindig van mint az egyetemess irodalomnak egy része. Ugyanúgy, mint ahogy munkásosztály is lesz, amíg osztálytársadalom lesz. A munkásirodalom csak átmenet az általános emberi felé. S hiába mondja ma Kassák, hogy munkásirodalom nincs, mert ha igaza is van, hogy alig több gyarló kezdetnél, de az bizonyos, hogy amíg munkásosztály lesz, addig irodalmi igényei is lesznek s ehhez írói is lesznek. Ha az egyik kiöregszik vagy kiemelkedik belőle, másik jön helyébe. Az osztály szüli őket, amíg az osztály életképes és harc-képes. S ha majd a munkásosztály megszűnik mint külön osztály, de a szelleme lesz az *általános emberi*, akkor megszűnik a külön munkásirodalom is. Addig lesz és legyen is. Legyen és pedig mindkét formájában, legyen harcoss és legyen ábrázoló, sőt legyen szintétikus, *harcoss és ábrázoló iro-*

dalom együtt, mert így adja a legnagyobb hatást. (Lásd éppen Gorkij, Tra-
ven és Silone műveit!)

2. Kassák még ezt is írja: „... számomra ma már kimondottan paraszt-
irodalom vagy munkásirodalom *reakciós előjel nélkül el sem képzelhető*”.
A munkásirodalomról már láttuk, hogy van és lesz és szükségképpen je-
lenség s nem is *reakciós*. De ettől még ez a tétel teljesen igaz lehet a pa-
rasztirodalomra. Éppen azért vállaltam el a szerkesztőség kérésére, hogy
sok kínos vitám után megint hozzászóljak ehhez a kérdéshez, mert a Kas-
sák tétele Magyarországon még a parasztirodalomra sem igaz. Ha Nyugat-
Európa némely országára mondaná, ahol a parasztság felszabadítása regen
befejeződött, mert a polgárosodás és az ipari fejlődés útján minden parasz-
ti feszültség levezetődhetik, teljesen igaza volna. De nincs igaza Közép-,
Kelet- és Dél-Európa parasztságára, de különösen nincs igaza Magyar-,
Lengyel-, Spanyol-, de talán még Olaszországra sem. Ahol a parasztság
biológiai erői (népszaporulat) s szellemi, politikai, gazdasági erői (földnél-
küliség, munkanélküliség, jogtalanság) nem vezetődhetnek le a polgári boldo-
gulás egyéni útjain, ott a parasztság osztályszerű erő, még ha nincs is
öntudata és harcos szervezete. *Vagyis latens társadalmaváltoztató erő*. (Itt
a magyarázat az én Giono-ellenességemre is: ami Magyarországon nem re-
akció, az Franciaországban reakció!)

A magyar népi írók mozgalmait tehát azért nem reakciósak, mert ennek
az osztálynak öntudatot, egyelőre külön paraszti öntudatot akarnak adni,
mert erre van szüksége, a latens erőknél pedig utat akarnak nyitni.

De még ettől is lehetnének reakciósak, ha ezt a népet visszafelé akarnak
vezetni a hűbéri tehetetlenségbe. Ilyen író azonban nincs. Azok, akik eddig
a polgári boldogulásban hitték s annak az útját próbálták egyengetni, las-
san-lassan belátják, hogy már ez is lehetetlen. S ha következetesek és becsü-
letesek, akkor tovább mennek s nem állnak meg, csak a teljes igazságnál,
s ez az, hogy *a parasztság felszabadítása már csak egy új és valódi szocia-
lista rendben lehetséges: vagyis együtt a többivel*. Aki erre akarja őket fi-
gyelmeztetni: nyitott ajtót dönget.

Én hiszem, sőt tudom, hogy a népi írók „bomlása” körül csalódások
érik még nemcsak a tárgyilagosságra törekvő Kassákot, hanem a kárör-
vendő jobboldali és álbaldali ellenfeleiket is. Mert hiába bomlanak fel
a népi írók ilyen vagy olyan csoportjai, ha az írók hüek önmagukhoz, a né-
pükhöz és az írói belső igazságához, akkor továbbra is azok lesznek, akik
eddig voltak. Én az eddigi csoportosulásoknak is hitetlen Tamása voltam,
s inkább csak partizán munkát végeztem, de ha úgy adódik, megint csak
belemegyek az ilyen csoportosulásba, még akkor is, ha előre tudom, hogy
széjjelbomlik. Mert az írók ugyan mind önálló egyéniségek s mind megáll
önmagában is (aki nem: az nem író), de a társadalmi szerep, amit a mun-
kájuk kényszerít rájuk, időnként egymáshoz kényszeríti őket. Voltak már
szocialista munkaközösségek is, itt nálunk is, éppen Kassák körül is s ha
szétbomlottak is, munkájuk nem volt hiábavaló. Talán az is valami, hogy
a munkáskórus-kultúra alapját éppen a „*Mesteremberek*” írója, vagyis Kas-
sák vetette meg. S így volt ez másutt is. Nem ismerem a francia munkakö-
zösségek sorsát, de annyit tudok, hogy a „*Monde*” és a „*Vendredi*” közös-

ségei ugyan felbomlottak, de azért Barbusse, Romain Rolland, Guchunno Chamson, Malraux csak azok maradtak, akik azelőtt voltak. Írónak is, embernek is, szocialistának is.

A népi íróknak hát nem omlott össze semmi „álomképük” (Mi volt az „álomkép”? – Kassák ismeri?) Ők egyszerűen úgy érezték annak idején, hogy cselekedniük kell valamit. S cselekedtek, amit tudtak. Harcos könyveket írtak és „*falut kutattak*”. Valójában nem is nagyon kutattak, mert minden lényegest előre tudtak: ez csak megnyilatkozási alkalom és forma volt.

S a munkájuk nem volt hiábavaló. Mert ha nincs is még utánuk nagy harcos tömegmozgalom, de lesz. Lesz, mert már meg van hozzá a közszellem. az idegen maszlag hatása is tűnőben van s ami a fő, megvan az a sajtóságság szellemi izgalom, ami a nagy változásokat szokta megelőzni. Ma az egész országban a parasztság legjobbjai, az ország összes iskoláiban az ifjúság legjobbjai, de még az ipari munkásság is figyeli, hogy mit csinálnak és mit akarnak a népi írók. Azért van körülöttünk annyi vita. Ha csak „írók” volnánk és nem „*ébredők*” is, akkor a kutya se törődne velünk. Legfeljebb elolvasnák vagy eldobnák a könyveinket. ki-ki ízlése szerint, mint az olvasmánygyáros írókét. Ki harcol ma Herczeg Ferenc, vagy hogy fiatalabbat is mondjunk arról a vonalról, Fekete István körül? Míg az ún. „*polgári baloldal*” is csak ellenünk hadakozik, mert igazi ellenfelei ellen nem tud, nem mer, de nem is igen lehet szólni.

Visszatérve a témához, lehetne azon vitázni, hogy a Szeptember végén és a Puszta télen nagyobb vers-e, mint az Egy gondolat bánt engemet és a Talpra magyar s hogy Gorkijnak gyöngébb műve-e az Anya, mint a Gyermekeim. Aki ezt állítaná, igaza volna. De ugyanilyen könnyű kimutatni – s ezt Kassák sem tagadhatja – hogy Petőfi és Gorkij nem lettek kisebbek, azért, mert ezeket a harcos műveket megírták. Sőt művészileg nagyobb írásaikhoz éppen ezek hozták meg az igazi társadalmi visszhangot. Az *író harcos tett nélkül is, de harcos tettel nagyobb ember.*

Így van ez hát a mienk dolgában is. Ha Illyés nem írta volna meg a Hőskölteményt és a Puszta népet, Darvas az Egy parasztszalád történetét s a többiek is a magukét s ha nem márciusi frontoztak volna, akkor ugyan mit is csinálhattak volna? Nem tehettek egyebet, mert nekik ez volt az „*ügy*”. Az írónak a sok parancs közt legegységű: *önmagát adni*. Ők önmagukat adták. *Igazuk volt, mert társadalmi visszhangot kaptak*. Mások is önmagukat adták: multon rágódók, Európa-rajongók egyformán. Miért nincs visszhangjuk? Miért csak „*olvasóik*” vannak és miért nincsenek „*bíveik*”? Mert hiányzik belőlük a közösségi izgalom, hiányzik a felelősség, a társadalmi hangsúly.

Íme: hiába „bomlottunk” széjjel, már megint csak mindnyájuk nevében beszélek akaratlanul is. Nem tudok másképp.

„Itt vagyok hát, hogy köszöntsétek éveim”

Kassák Lajos. . .

... 1937. És a vers címe, ahonnet az idézet: *Ötven év*. És a virágon meg az ezüst eszközökön túl, a körülült asztal felett, a halászsok, szántóvetők, a Názáreti említésén, az elhagyáson és az őket e világra szülő „zsirtalan földek”-en átfutva: hogyan folytatódik e kezdő sor után? Az esteli szellővel, mely a költő láthatatlan szakállát borzolja, és míg „az emlékek órái ügetnek”, írja ő maga, a legilletékesebb Tudó erről-ott-akkor, „az asztal csücskén / köztetek ülök. . . egészen egyedül. . .”

Ötven év telt el még-azóta.

Legyen ennyi elég az ünnepi kijelentésekből e dolgozatban. És hadi folytassuk verselemzéssel, ahol – régebben, most egyebütt – abbahagytuk. A Kassák-folyamatosság – toldódják meg ennyivel az „ünnepi”, ha ő is vállalta, amit ő is vállalt – nem szünik. Emlékezni rá a magunk frissülésreménye.

Mintha kevésbé lenne érdes, szabdalt, metszett ez a Kassák-versanyag itt, az 1937-es keltezéssel jelzett *Ajándék az asszonynak*-ciklus imént megidézett bevezetője. De vajon csakugyan így van-e? Nézzük. Az „esteli szellő”-re még áll ez, feltétlenül. Ám az az „egészen egyedül”-létezés, az ünnep alkalmán, amelynek – e magánynak – oka, feltehetően, hogy „nem felejtettem el semmit”, s a kitárt ablaknál épp „kiáltani szeretném. . .” – mondja a vers-főszemély . . . mit kiáltana? Ezt: „ne törüljétek le ajkamról / az édességet, az álmok szirupját. . .” Vagyis? Megenyhült volna a tartás, a fogalomkör? Folytassuk: „s az anyaszeretet mézét”. Már olyan elemi rész-nél tartunk megint, hogy inkább a korábbi Kassák-versek kiegészítő mozzanatát látjuk visszatérni, s kercked kifejezést, az eleve-adott teljesség-vágyat, ennek valami konkrétumát; olyasmit, ami nélkül sem metszés, szabatoság, kifejezés-véglet nem létezhet, sem ezek bensőbb, védett tartalma, tehát az eszményiként megcélzott kettősség-egység. S a vers ezt a feltételezésünket igazolja: „Bélyeget ütöttek homlokomra, holott ekkor még / győztes hadvezér vagy a szabad tengereken / kalóz is lehettem volna, aranyporral a körmeim alatt”. A nagy Apollinaire-világ kifejtett, miközben szín önálló változata pedig a szakasz zárása: „Óh, terveim és vágyaim fényzuhatagai / melyek meghaltatok és nem támadtok fel többé soha”. Miért kell hangsúlyt kapnia a szín önállóság észrebevésének? Mert itt van a hősies, a csupa-bizás, még-illúzió-onnani-illúzió nagy megkésett századelejtiségében a végképp-vesztés innenibb tudata, alakuló tudása. Az, amiről az 1935-ös, pályacsúcissorjázásba illő *Földem virágom* nevezetes első versében, a „Néha eljön hozzánk is az idő, hogy tenyerére vegyen bennünket és kiemeljen önmagunk mélységeiből” kezdetűben így szól: „. . . adni szeretnék a legjobban. . . de. . . kegyetlenül viasztörített bennünket. . .” A hitt töb-

bes: ez az, ami nem volt illúzió akkor; még ha „nyugatabbra”, messze nyugatabbra egy *Paul Klee* is a tömegkapcsolatok hiányát panaszolta fel, azt, hogy az eljáró művészet és a támasz, a közeg, a szélesebb talpizat nem talál egymásra. Ennek ellenére tehát: ott volt az 1935-ös ciklusban megfogalmazott – Kassákot idézem e szóval is: – „igazság, hogy itt vagyunk”. És a szellem halhatatlanságát s az anyag ellenállását kellene „förlásnunk”, írja ott, magunkban. Azaz: „ássátok föl magatokban” . . . stb. A többes megint és mindegyre. Az *Ötven év* nyitottság-eleme, a versé, a szabad-tengeres-kalózkapitányos: az is magányos ücsörgés az asztalnál. Más kérdés, hogy korántsem a végső Kassák-szó!

Am nézzük tovább ezt a verset, hadd körvonalazódjék akkor már a pontosabb kép. Először is kemény metszés a második és harmadik szakasz érintkezése: amott az a soha-többé-fel-nem-támadás, a folytatásban pedig az, hogy „ugyanabban a házban lakom most is”, egyszerű, Kassákhöz méltóan *alap*-azonosság kiemelése, említésre méltósága, ami magának az *említésnek* a méltóságát is megteremti, a vers-helyzet magasát. Pátosz nélkül; hiába érezzük „ama kor” később kifejezéskincsét a következő sorban: „melyet valamikor körém építettek kedveseim”. Ki tudja, kik ezek a *kedvesek!* Értsük ám egyszerűen úgy, hogy mind, akik-amik kedvesek voltak neki. . . s akkor ebben a heroikus többes is benne van, a megkálapált, a tört-föld-jegyű többes. A mesterségé akár. S az Apollinaire-világ szava, aktualitása; közel-egyidejűsége, ha továbbbrezgjésként is: „Micsoda utazásokat éltem és irgalmaztatok”. Ez keményen gyönyörűsége sor, akkor is, ha átindázva a következőbe, már kifejtettebb értelme adódik, nem okoz csalódást ezzel sem: „hogyan cserélgettem legkedvesebb barátaimat”. Az önszaggatás – minden póz nélkül! a vers kötelező elemeként megjelenő önvád, ami életvád is, élet-lehetetlenség-kifejezés, egyszersmind mégis-élet-megvalósítás áhítása – megmarad építésnek, tájékoztató közlésnek, igazságterjesztés óhajának; nézzük, miként rohan meg, száguld máris – lassú izzása alatt – a kassáki kép, verskép, sorlűktetés: „Emlékszem egy ismeretlen, távoli városra / korán jöttem, de a harangok már megkondultak. . .” S a többes: „s az emberek nyája a hasadó térre sereglett”. Módom volt másutt szólni már arról – hadd ne ismétljem kifejtve, csak utalásként –, milyen fontos szerepet játszanak a Kassák-versben a „hagyományosnak” is nevezhető költészeti elemek; a jól megválasztott, mives jelzők, a hirtelen sortörések, a képzetek merész, célzatos egymás mellé kerülései. Itt erre mind látunk példát.

S a színck, a képtelenségek! A folytatás ugyanis ez: „ahol egy akasztott néger csüngött a fán” – e hasadt téren –, „zsákbavarva gondosan, mint, akit áruba bocsátanak / ezen a felejtethetetlenül kék hajlalon”. Ez felejtethetetlen kép; s mennyi időt mutat előre, *Godot*-ig, a folytatása – mennyire a múlt század emberrémképeiből jön *Godot* is! íme –: „arra a kék szemű kölyökre is emlékszem, / akit kocsí elé fogott a gazdája, s amíg a végtelen / körutakon botorkált vérző, örök sebek / szakadtak ki a szíve fölött”. Milyen messze kerültünk a bánatos magány asztal-végétől! Az ünnep kétességétől! A sebek felszakadnak, s legföljebb a teltség teljesebb, az oldottság tökéletesebb – az ellentét alapján az ellentételezettség élesebb így, nem az anyag vált engedékenyebbé, nem a szellem kevésbé „halhatatlan”.

S akkor, mintha nem méltánytalanul támadna bennünk a várakozásnak ez a sugallt érzete, a vers főszemélye „megszólal”, forma szerint is szinte:

elmond valamit. Barátaihoz szól a teli pohár mellől, és közli, hogy legigazibb szeretőjére gondol, „aki még annak idején, fiatalsága szépségével / és egyszál fehér ingben kopogott” az ő ajtaján. Ez is Minden-Képzet; s ami tovább viszi: „Aki őt látta, sohasem felejtheti el...” S a jelenet, az együttlét, benne tavasz-és-madár-kép; megint valami kerekdedebb általában. A záró szakasz is enged enyhületet – elcinte; még a „hát” szócska sem változtat ezen: „Amim volt, mind neki adtam, legyen hát övé / ez a szívemből merített este is. / Vigyázott rám, aki mindig veszendő voltam...” Most nagyon szép ez a menet, megint a hagyományos vers-clemek használatával, gondolatritmus-ös-énekszerűséggel: „ha fájt valamim, sírni se tudtam...” És a befejező sor teljes rejtély, merre mutat, mindenesetre majdnem a legélesebb Kassák-metszések közé tartozik, vagyis azok rétegébe: „s most mosolygok, mert az övé vagyok”. A *Boldog, szomorú da! szomorú-boldog* ellenpárja ez, vagy olyan művek elődje is, mint *Vastól az Ötven felé...* vagy még sorolhatnók. Ami közvetlen érdekünk: látni, miként tud Kassák a „középműfajú versben” is saját teljességének itt-vagytok-*részei* felé credendően tekinteni. Tekintet nélkül arra, hogy a vers: alkalom.

Idézhetnénk itt, természetesen, a keményebbnek gondolt korábbi korszakrészek verseit; ám többször is utaltunk már rá: a kerekded jelleg ott, ismétlődve, ugyancsak előbukkan, és a századelő lírájának „heroikus” hite, ami akár Schwitters, Apollinaire, Majakovszkij stb. költeményeiben is ott kísért, vagy evidens, a Kassák-hangnak meghatározóan szerves alapja, a többi anyag hordozója. Maradjunk tehát tárgyunknál; a *Társtalan ember* című vers követi csakhamar az iméntit; s kezdete azonnal „az igazi Kassák”, eképp: „Messze van ő s én még messzebb vagyok tőle”, példája ismét, hogyan él Kassák Lajos a „leghagyományosabb” poétai eszközökkel, ha szüksége van rájuk; „mi vagyunk ama szegények, akik az erő szerénységét / s az ajándékozás örömét énekeljük”. Gondoljunk legerősebb helyeinek egyikére, ahol azt mondta – nagyjából idéztük már –: „Lassan arra is rászokom, hogy kölcsönöket kérjek. Pedig bizonyos, hogy adni szeretnék a legjobban”. És kiegészíti ezt a nagy vadon-érzet, nemcsak ebben a *Földem virágom*-versben: „néha kijönnek hozzám a barátaim, zenélnek, okoskodnak, s végül felajánlják a békepoharat –” – nem ismerős-e. sajnálatosan, folyamatlag? –, és: „nem iszom / de néha fiatal lányok is ellátogatnak hozzám karcsú magas lábszáraikon akár a növendék állatok / igen ti a kedvemre valók vagytok gondo'om és megfogom a mellüket és megtapogatom a combjukat”, s ez az érzékletesség, nemi értelmeivel, nem illuzziációja a műnek, a Műnek, mert így folytatódik azonnal: „ígv múlik az idő, s a seb, amit szívem fölött hordok...” A szóalás az általánosig jut; és ősidő-kig, jóllehet Kassák aligha tűzte ki – ösztönösen se követhette – a rilkei ideálokat, mégis: „ha szólni tudnék most örömeimről beszélnék / ha egyedül lennék hozzákötném magam a lányhoz, aki épp most fordul be a barlang száján...” A közép-kelet európai *duinóiak* ezek a versek. A 35-ben, a *Földem virágom* terepén uggyanúgy, mint az asszonyoknak írottak közt megvannak a megfelelő sorok, szakaszok, költemény-cgészek. És, másutt mód volt szólni erről, *József Attilához, Gellérihez, Radnótihoz*, sokakhoz még ugyanígy kötik őt szálak, s maradjunk az érzékiéknél, érzékleteseknél – hát akkor a gondolataikkal mennyi azonosság lehető! –: „vérrel és fe-

keze ráccsal vagyunk körülvéve, nincs gondolatunk, amit megélhetnénk” – ez még messzebbre, világirodalmi külszínekre is vezet! S tovább: „Lent járunk az emlékeink között, öreg gyerekek utaznak velünk, a fákról leolvadnak az acéllevelek . . .” Kassák valóban az élen jár, avant-garde, ezzel, a legjobb adott pillanatában is; csak abszolutizálni nem szabad ezt, meg kell adni a kornak a teljes méltányosságát azután.

Erzékiesség, érzékletesség. . . Egy példa: „A külvárosok házai között élek a mezítelen lány és a durva káromkodások testvérségében gyakran ki akarok törni korlátaim közül”, s nem áll meg itt, van azonnal, „Attilánál előbbi” tovább: „a gondolat egy késszúrás itt minden pillanat egy szem a hétköznapok láncából”. 1926 az évszám. Kassák. ha innen nézzük, a magyar akárki is lehetett volna: *Cendrars, Henri Miller*. . . s nincs, aki távolabb állt volna bármikor is bármilyen divattól!

Megrendítőek a tagadása is, még mindig az 1926-os anyagot nézzük, a mezítelen lányt és a durva káromkodásokat: „nem a könyörgés az ami a számon van, nem a fájdalom sem a meghasonlás keserű vége . . .” – még ha ez aránylag közkeletű is! a költészet, *Goethétől* tudjuk, nem kizárólag „zsenialitás-részlet-sorjázás” . . . a vers közbülső részét másutt idéztem, kerüljön ez frissen ide: „magányosan állok itt színekkel és formákkal telítve s mondanivalókkal amik rólunk és miattunk szólnak”; alapja ez a keménység-összehasonlítási próbának, Kassák szakítószilárdságát valóban méri – ahogy csak önmagán mérheti huszadik századunk költészetében itt; még ha ő maga volt is, aki – ki nem volt az?! – adta, ő nyilvánvalóan, tagadhatatlanul, alább.

Fentebbekért; ily hitben; megfáradtan – volt miben.

Volt miben lennie – és megfáradnia. „El nem vesztendő napjaim”, írta az időről: „padlásszobákból műhelyekből országutakról és a vidám emlékü kocsmákból” fordult „árnyéka”. . . hová? Megint ily helyekre, melyek nem a helyi színek jegyében abszolutizálódtak, mint *Berdánál, Tersánsky-nál*. . . az élvonalnál! tehát. . . hanem az előretrohantság ősállapotát idézték. . . nem mondható, hogy testesítették, materializálták. . . ugyan, ki és miféle műszer ellenőrizhetné azt? Az előretrohantság mint ősállapot. . . az előretartottság mint evidencia. . . az örök alap-kockázat. . . az alap, ami örök-kockázat. . . a kockázat, ami nem örök alap, hanem alap-örök.

A *Január 1. Hajnal* – ismét az asszonyciklusból – kilépése: „az utcára, ahol részeg férfiakkal / és részeg, gyönyörű asszonyokkal” találkozik a fő személy. . . s látja, „egyformák vagyunk va'ammenyien, köszöntötte. . .” őket, „jobbról és balról megcsókolta. . .” arcukat, s mily realitás: „miközben félkarommal magamba emeltem borosüvegem / és énekelni kezdtem. . .” A vers kezdete is ez: „Bort kóstoltam ma, édes, jó bort. . .” Oly mindegy, bort-e, vagy sem, a szervesség számít, az építkezés; hogy Kassák Lajos magának a poézisnek az elemével írja el – akkor, ha úgy tetszik, hihette; antipóézis: ma már tudjuk: szervesség-rész – hatásait.

A hatás, épp a századvég-utó hit illúzió-onnaniijában: maga a *dolog*: még volt „a dolognak” hatás-hihetősége. Szép Ernő hangjának rokonsága ez: „Ki nyújthatta felém láthatatlan kezét? / Pillanatra komolyan szégyelltem magam / mint ahogyan ő is szégyellhette magát, szegény / nem mert szembe fordulni velem, testvéri keze talán remegett” stb. Oly jellegzetesen, bár folytathatóan kassáki a következő rész, a *folytatás*: „Kint hajnal volt és tél volt / de hiába vacogtak össze a fogaim, éreztem, hogy / ez az a pillanat, mikor a boldogság harangja megkondul szívemben. . .” Egy kis kész elem; s a *legigazibban bárkii* – sosem folytatható! –: „mikor a sötétség fátylai fellebbennek és hallok / az újesztendő sugallatát”. Ami ebben nem a legeredendőbbben kassáki, visszaadja a vesztett többletet azzal, hogy –: közép-kelet-európai. *Bojtár Endre* e tárgyú elemzései példák a jelenségre, híven.

Bojtár tollára vár a közép-kelet-európai-jelenség kassáki vershelyzet kultúra-történetisége! Elégedjünk meg ennyivel, bár – s mert! – nem összefoglalás a tárgyunk: a múlt század, netán a századforduló „hősiességek” jegyében is álló várakozásai ott rezdülnek még e költészetben. Adyében a stiliizáltság felfokozottabb formájában; látszólag kivédettebben. József Attilánál a későbbi, második világháborús hiper-realizmus (– alapozás, ha így akarjuk) valódi megha'adottságában; Kassáknál – mondjuk ki a szót: avantgarde! – a nyílt megvallás póztalanság-pózában, kerekdedség-nyerségében.

A *Fehér valóság* téli ebei „már behúzódtak vacskaikba”, de a halott katonára – *Rimbaud!* – még ott van az árokban. Nikkel számovár? Íme: „A szél véres pengékkal csörömpöl”. *Hölderlin* szélkakasa is ez. S mit szólunk egy ily sorhoz: „Az utakat már befűtta a hó”. Kassák példája nem a török-szakad előrerohantságé. Az eszköztár felhasználásáé; az élése az eszköztárral, „a kamrával”; a vers túléléséé. S mi ez a hó? „Gyalázatosabb a koromnál”. Hol láthatja kedvese arcát az égre-bámuló? „A vörös holdtükörben” – *Pilinszky Félmult*-világa! A kassáki fordulat végső jellegzetessége az a váltás, ezúttal nem vágás, az új versszaké itt: „Ki sem merek már lépni a házból / száraz kenyéren és jeges vízen élek”. Hogyan anyos költői eszközök, mondtuk? Igen! Figyeljük meg a „jeges” döntően fontos megválasztottságát, pontosságát. Színek? Hová lett a város, gyerekei a *zöld* parkból, kérdi. Senki se kérhetne rajta számon egy színt, egy közkeletűséget; mégis adja a verse. S ekképp végzi: „Fehéren kondul a tér. . .” Megint a hölderlini végsőség hangját halljuk! Gondoljunk arra: az avantgarde nem okvetlenül előrerohant, hanem tallózott, összeszedte, ami az előző században elejtve maradt. . .! Elrejtőzve nem, de elrejtődve; nem is rejtve, csak észrevétlen. Összehasonlító irodalomtudományi feladat lenne megvizsgálni, mennyiben *nem alapvetően* az Apollinaire-világot viszi tovább (közvetlenül) Kassák, mennyivel inkább – áttételesen – e múlt-századiségeket; e frissen-maradtságokat. A vers vége, hogy valóban odáig érzünk: „Valóban tél van / szerelmünk percei széthullanak / az üressé vált időben”. Ezt a mai napig bármilyen költészet megteremtendő céljának tekintheti, ezt a végsőséget, alapvető-mivoltot. Kassák e látszólag visszaengedettebb ciklusban valósítja meg, mintegy melleleg. Ezért nem szükséges mindenkor a *végeredményeit* vizsgálnunk végeredmény-állagként. Maga az *állag*, a megszer-

veződöttség, és a benne őrzött spontaneitás, a valódi kassáki – rút szóval – hozadék.

Míntha áradna anyaga, s ezzel is késztet, ma, úgy érzem, az összefogottságra. Holott *végérvényeket mond*, s ha ismétél is...! És ez a példa, mint-ta, szövedék: megvizsgálandó még; miről is van szó. Most ily messzire nem mehetünk. Maguk a versek kell, hogy tovább vigyenek. A *Hangos bűnbánat* így a következő: „Alszik itt minden, majdnem döglötten / alszik, vagy sirva remeg a dög!ött tűz körül”. Enyhültebb hang?

A nagy általános és a legközvetlenebb valóság; párosban ismét itt; így „testvér, drága bajtárs, vezess át a rombadült városon / hol tegnap még emberek éltek s kijjebb a határban / szakállas, fehér kecskék s még fehérebb gidáik kövér / füveket legeltek és játszadoztak, mint földreszállt angyalok”. Szép Ernő jut eszünkbe, ama szépséggel, verseinek szinte élén, mely „egyszerű és nyugtot nem enged”. Vagy *Kafka*; akit Szép hoz be, a híd-motívummal, a szépséggel-népséggel, a bánattal, melyhez mi-köze-a-szívnck? Kassák ugyanzt a tágasságot tárja; a századelő hitelesen megőrzött, megoldatlanságukban-tartott utóhangjait; melyek mindmáig csak előhangjai valami valódi költészetnek.

A második szakasz: „Míntha vakon születtem volna”, nyit, „hiába nyitottam ki / két fájó szemem, az ég sötét felettem, akár a gyászlepel”. A XIX. század...! S hallja a köré ólomból öntött *néma* csöndet. Berzsenyi? Íme: „Tegnap még a katonák trombitáit is hallani lehetett...” Elegendő példa.

A szürrealizmus? Visszafojtott eszköztára: „s a fémmadarak hangját, melyek a kék hegyek közt lebegtek”. Kassák maga, lefogott hangján: „Ma egyedül állok itt, s a visszhang se felel, ha kiáltom: / halottai és megalázottjai e szomorú földnek / bocsássatok meg bűneimet”. *Dosztojevszkij*... és Szép Ernő „bocsássatok meg”-hangja.

Ugyanez a századelő-hang, tovább kitarva sokakénál... de rokonként némely babitsi, kosztolányis „vételekkel”... s megint az imént idézett önmérsztő, nagyon félrehagyott költőével. Ez: „csüggedten lógotom karjaim”... S miért? „Mert bűnös vagyok én mindazokkal együtt / akik ellenetek vétkeztek. / Én, a rézműves készítettem / a katonák trombitáit, én, a lakatos...” stb. Nem pusztá önvád. Több: költészeti stilizációnak már a hagyomány-életetése; a „modernista” Kassák...! A mindenkori modernizmus-számonkérhetőség példája; maradéktalanul mindenkorinak, mindig-akkorinak kell lenni...!

A *jó bétköznap* ezzel a szóval indul, pontra végződve: *Egyedül*. Szinte idézőjelbe sem illik tenni e vers ily első-szavát; fáj és mély... ahogy Kosztolányi mondta. S az ismétlés: „A februári vak ég alatt állok egyedül”. A megrendülés azonnali kivédése: „Hideg van és nem fázom, sötét van és nem félek”. A nagyobb hatásért a kivédés. A folytatás logikus, indáztatott:

„Miért is félnék, otthon vagyok magamnál, annál az embernél, / akit nagyon jól ismerek. . .” A múlt század átmentett heroizmusa, már-nem-létező. . .! A hit példája; a fütty az erdőn. A mélyen megemelt kalap. Gondoljuk meg: Ady, József Attila, Kosztolányi, Szép Ernő – mennyire ugyanezt járják körül. Az „avantgarde” Kassák milyképp helyezkedik el, szervesen, százada kortárs legnagyobbjai között. S még Babits, *Tóth Árpád* is említendő volna. Pilinszky-nél, a kései Radnótinál változik „a szín”.

Hallja, hogy „a világ” szólítja. . . ezt pedig kénytelenek vagyunk ma már idézőjelbe tenni, e kifejezést Gyökérig egy vele – ó! de hiszen ez ma is ugyanaz csak. . .!? – „ezen a magányos órán” Az óra magányosabb magányú.

A *Tavaszi bizodalom* már ugyan a címevel is miben mondana ellent mind e kettősségnek? Amit egységként volt képes észlelni a költészetalkotó tudat?! A szöveg: „Szállj dalom, szállj. . .” Hogyan?! „A kimondott szón és a forma keretein túl. . .” Már más? Oly mindegy, miként módosítja az alap-hitet. Trombita, katona, hajnali ébresztő megint. . . emberek: „barátaim mind. . .” Fény forrásoként kellene világítania a dalnak; születés hírnökeként, feledtetőjeként a halálnak.

Miféle enyhület? Valamit érzünk. . .

E bizonytalanság-végtelen, vagy e bizonyosság-véglegesség alapletétje okvetlenül a nagy-ciklus. Hol „távoli órák kondulnak”, és „Tolsztoj három szent aggastyánja” a tó színén száraz lábbal vándorol át. . . vagy legalább hasonlatuk. Még nem is láttuk e verset, és a múlt század nagy vonulatainak egyikét – már említettük!

Bojtár: „Felbomlott az az elképzelésrendszer, amelyet Immanuel Kant fogalmazott meg a legteljesebben, s amely szükségszerű kapcsolatot látott a megismerő érték: az igaz, az erkölcsi érték: a jó, és az esztétikai érték: a szép között. . .” Egy bizonyos emberképet, a „naiv, csak a szív csendes örömeinek hódoló. . . múltat-jövőt nem ismerő, érzelmek által kormányzott ember képét” felváltja valami más. Lassan a mi költészetünkben is átüt ez az érzet. Kassákkal szinte túl-jellegzetesség formájában. Mert: visszavonhatatlanul. De a kerckedség visszafogottságaival. Talán az általunk itt vizsgálat tárgyául választott ciklus ezért példázhat valamit kifejtetten, valóságosan.

Közjáték annak a versnek a címe, amelyik – viszont?! tehát?! – így indul: „Megadom magam. Tekints le rám és ítélj / ha van érkezőed hozzám, fennséges Úr. . .” Valóban? Igen, mert ez a folytatás: „akit így szokás dicsérni, elhallgatván / rejtett szavaid. . .” stb. Ez nem a „dicsérni valóm van” magatartása, a perse-i; nem konszolidált, nagyformátumúként előrerögzült kezdemény-líra; a hozadékok kiszolgáltatottságát híven adja vissza, jellegzetesen vallomásos, lap-kitáró címevel is a Kassák-vers. Kérdezi, mit vétett – ezen Úr ellen; kérdezi ezen Úrtól –, hiszen „valóban úgy állok itt”, közli, „mint aki nem fél / a rejtett szarvaktól és az elvégzendő munkától

sem fél". A későbbiekből – például – Pilinszkyt előlegezi: „Csak állok mozdulatlanul s akik elmennek mellettem úgy látják / egy hatalmas akácfa áll az országút szélén / csodálatos fa, mely a zord télben is virágzik. . .” A *csodálatos*, ez az avantgarde-hit-jelző marad el szükségszerűen a későbbi tizedek költészetéből; ám különben – mintha úgynevezett „nyersfordításban” olvasnánk valami „készet”; s mi az, ami *kész* – ezt kérdezi a kassáki indíttatású líra, s így hű önmaga legvégsőbb formáihoz is. S ami a legfontosabb: alap-hangvételeivel, sőt, alapvető hangjával máig felülmúlatlanul – ebben nem éri utol például Pilinszky stb. – mond valamit: „virágzik / és egyformán hullatja szirmai emberre, állatra / jóra és rosszra / akik elhaladnak sűrű lombjai alatt”. Már a *sűrű* szóval kifejezett tudat is elárulja: eredendő, majdnem elemi *erőről* van szó Kassáknál, ám ez az erő ugyanilyen evidens kiszolgáltatottságokról tud – így tud önmagáról.

„Most, hogy pihent vér áramlik ereinkben. . .”, kezdődik nagy pontossággal a *Köszöntsük a reggelt*, a következő vers. A jelző – hagyományos, ha tetszik! – megválasztási módja. . . előtte a „szükséges” bevezető, küszöb: „Most tegyük félre álmainkat. . .” ...azután a rátérés a címre: „köszöntsük a reggelt”, ez a következő sor eleje, s tagolásába belefér a magyarázó, kibontó ismétlés-féle: „a teljesedő világosságot”, bele a továbbblendítés: „mely szinte illatos”; és lassú, hömpölygő meggyőződéssel – azzal a meggyőző erővel, amely nem fordít külön semmit az eredményre, mert *megvan önmagában, eleve létezik* – halad előre, egyszerűen eljut önmaga által megteremtett pontjaiig. „Valaki meghalt”, olvashatjuk aztán, s minden közlés mintha valaminek a túljáról érkezne már, „hallom a falu lélekharangját, de fájdalom nem érinti meg szívemet”. S ez igaz, illetve ez az érzet jogosan keltődik fel, mert a sor formai tartalma, alakulása ugyanezt „mondja”. A nagyobb lendületű, másutt talán külterjesnek ható sor – ha ugyan sorok, akár képzeletben is, átplántálhatóak közegükből bármi egyéb térbe! – ettől az azonosságtól, ami nagy csöndesség, közelinek érződik, s ekkor a „mint kemény harcokba induló katonák, haladunk tovább csillogó szerszámainkkal” sor után, melynek most a szerszám- és-had vonatkozását nem elemezzük, elkövetkezik az érzetünket igazoló újabb: „az ég kupoláját egészen közel érezzük homlokunkon s mezitelen talpunkkal” stb. A közelség Kassákja mutatkozik meg ebben a ciklusban, az eddigieknél kibontottabban.

Holott ez is *Harc a szavakkal*. A nagyobb ciklus, a kötetnyi anyag felező osztása előtt majd még a *Fényfoltok* 14 sora jön. . . ez tehát befejezésjelzet legalább, ilyen fordulat sugallása. *Harc. . .* így: „Beszélek, beszélek és hallom, hogy szavaimnak semmi értelme”. Ehhez mit tehetünk? A valóban végső hitelesség megnyilatkozása ez – s küzdelmes, mert következménye nem lehet, a továbbot megint a szó jelenti, a beszélés; a megközelítés vágya. Mit tesznek ezek a szavak? „Úgy szállnak föl, mint gyerekkorom-

ban, ha köveket hajigáltam / kényszerűségből mozdulnak és visszahullnak még mélyebbre. . .” Másutt, korábban ezt olvashattuk – egyebütt szólhatam róla –: „Egy követ dobtam a magasba és nem tért vissza a földre / kinyitottam egy kalitkát, s a madár nem akart elszállni.” Van-e bármi ellentmondás? Nincs, ahogy a küzdelem is „meddő” marad egy bizonyos módon, s az egyetlen „termékeny módozat” másképp. Szavak? „Nincs értelmes szava a fájdalomnak és az örömet sem tudják kifejezni, szegények”. A *szegények* szó merőben Szép Ernőnél lehető tartalommal mutatkozik, olyas használatú. Kassák pedig ezzel merőben önmaga azonnal: „Hallottátok-e már az ócska gramofonlemez, amely ott üget a bérkaszányák udvarán körbe-körbe az éles acéltű alatt?” Ott üget. . .! S „kacag és nyerit”. Szinte sejthető, hogy „mint az eszelős”. De tovább? „S ha sebet kap akkor úgy szól, hogy szinte megvérzi az emberi füleket”. Megint Szép Ernő s Kassák Lajos alapvető rokonságát hallani ki ebből. Azután, szervességgel a szabadversben, kötöttséggel: „És hallottátok-e az embert, aki ott gubbaszt üvöltő gépe előtt / magárahagyatottan áll az udvar fenekén, kinyújtja a karját. . .” Ő is szól, ugyanis „néha azt mondja: / Adjatok valamit a szerencsétlennek, jó emberek, adjatok!” Bármennyire túl-kimondott is, ami következik, eszköze a kassáki erőteljességnek, elemiségnek; az anyag ellenállása megalkuvásunkat is jelenti, a legszentebbet: hogy az anyagot el kell fogadni úgy, ahogy végül ellenáll, vagy ahogy végül kezes. Ez a szellem halhatatlanságának – Kassákot idézem, az „ássátok föl magatokban...” versrészét –, a valódi érdemes-esélynek alapföltétele. Itt: „Ki érzi a sebeket a koldus rongyai alatt és ki érti a veszendők segélykiáltását?” De hiszen így van, kiáltunk fel mindjárt. S akkor rendben van ez is. Az azonnali metszés, a jellegzetes kassáki heroizmus – a múltak hagyatéka – nyomban forma és anyagellenállás szerint is rendbe tesz, ha külön rend kell, minden összefüggést a versben; mert mindjárt ez a továbblépés: „Költő vagyok, tudjátok, a szavak mestere / s a legutolsó azok között, akik sem mire sem használhatják mesterségüket”. A vers belső, mondhatni, hagyományos szervessége, megkomponáltsága is ugyanúgy szempont, mint a zártabb lírára rendeltettekénél: „Szobám falain át is hallom a veszett gramofon dallamait / táncra ingerelnek vagy fájdalommal gyötrik szívemet. / Magamba fordulok most, kedvesen és tehetetlenül nyöszörgöm: / oh, csak egyszer mondhatnám ki, hogyan szeretlek s te csak egyszer is megérthetnéd szavaimat”. Az asszony-nagyciklus első egysége tulajdonképpen itt ér véget, azaz csúcst; következik még a *Fényfoltok*, sok szépséggel, de a kassáki nagy vers a *Harc a szavakkal* szerveződés-egészében bizonyítja ismét meglétét, érvényét, csorbulatlanságát. Szeretet és értés, ön-lét, és társ-vágy, óhajlás és felismert szükségzerűség, odavetettségek és esetlegesen-túli, s még sorolhatjuk: egészen kis helyen, abszolút líraként. Ez a Kassák szabadvers egyik nagy vívmánya; eredményei máig hatnak: a szabadság kötöttségeit vállalni, a rend szerveződését a szellem nagyobb kitekintésével egyesíteni, ezt az egyesülést, felismerve, akármilyen küzdelmeken és önellentmondásokon át *bagyni*. Az 1937-es Kassák a korábbi korszakok keménységét tovább őrizve tud telt hangon szólni, édesség-vágyon átüt a fanyar világ-örökismeret; a világ rész-gyönyörűségeit a vágy keserűsége hatja át.

Termékenység-motívumok Kassák Lajos számozott verseiben (1–65.)

Kassák 1921-ben írt önéletrajzi fogantatású lírai poémája (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*), valamint az emigrációs években (1920–26) folyamatosan megjelenő számozott versei nemcsak az ő költői pályáján jelentenek új állomást, hanem poétika-történeti szempontból is fontosak a magyar versnyelv megújítása, az európai avantgarde „eszköztárának” meghonosítása miatt.

Kassák lírájában kezdettől fogva egységbe olvadtak a „városias” – modern, civilizációs – és a „falusias” – primér, természeti – elemek (*Eposz Wagner maszkjában*, 1915.; *Hirdetőoszloppal*, 1918.). Szülőföldjének, a szelíd nyitrai tájnak és szülővárosának, Érsekújvárnak hűtlenül is hűséges fia volt ő. Mindazt „felszívta” költészetébe, amit a gyermekkor élményvilágából, tapasztalati anyagából magával hozott. Ösztönösen mély gyökerű képzeletvilága, felidéző és megjelenítő képessége segítette abban, hogy az európai modern művészet legnagyobbjaival „szinkronban”, tőlük is tanulva, az ősi természeti motívumokból, a gondolkodás *alapformáiból* építkezzen, s a legbonyolultabb modern életanyagot is a primér, vitális szimbólumokhoz vezesse vissza. Egy intellektuálisan strukturált, absztrakciós elemekkel dúsitott költői nyelvbe emelte be a „tisztá forrásból”: a civilizáció *alatti* kultúrából merített, emlékrögökké szublimálódott motívumokat. A forradalom bukása, eszményecinek időleges kudarca okozta sebeire, fájdalomra gyógyírt keresve a természeti körforgásban („pusztulás – megújulás”) bizakodva, egyfajta biológiai optimizmusba kapaszkodva, megkísérli a továbbélés lehetőségének hitét fenntartani, szétsugározni.

Így születik meg – egy rövid „dadaista” intermezzo után – a jellegzetes Kassákos építkezési forma: a „konstruktív vers”, amelynek kemény szerkezeti feszessége tág teret enged a képrögök, emlékmagok szabad lebegésének – ami a verstestnek álomi-szürrealis-érzéken gazdag oldottságot biztosít. Az emlékrögöcskék, képelemek többsége *természeti gyökerű*, így ismerős, sokrétű asszociációt ébreszt; a szerkezet aztán olyan konstellációba rendezi az elemi részecskéket, amely önmagukon túlmutató jelentéstöbbletet ad nekik.

Már *Déry Tibor* felismerte s egykorú tanulmányában hangsúlyozta, mennyire szuggesztív, többértelmű, az ellentétes gondolati rétegeket szintézisbe fogó ez a lírai nyelv.¹ „Szokatlan, de nem érthetetlen” – írja. „Kassáknak megvan az ereje hozzá, hogy úgy láttassa, ahogy ő látja a világot...” bár „fantasztikus stílusa teljesen eltérő attól, amit mi természetszemléletnek neveztünk eddig”, tulajdonképpen nem hamisítja meg ő se jobban a természetet, mint általában a költők; hiszen „a művészet sohasem a természet formáját érzékelteti, hanem a lényegét”: azt az érzést, szemléletet, tudatállapotot stb., amit a természet – a valóság – bennünk, emberekben kiált.

Kassák számára a primér természeti alapformák és alapértékek *megtartó erőt* jelentenek a háború és a leverett forradalom után kialakuló általános válságérzetben. A természeti motívumok (mag, virág, gabona, erdő, tavasz, kristályok stb.) nála mindig szimbolikus, sokszorosán áttételezett jelentéstartalmakat hordoznak, lelki-szellemi *erőforrássá* transzponálódnak.

Az emigrációs időszak kezdetének mély, keserű válsághangulata a *Világ- anyám* című kötet (számozott versek 1–18.; 1920–21.) zilált versszerke- zeteiben, a tótágast állt valóság, az önostorozó és a világot ostorozó fájdalom torz grimaszaiban tör felszínre. Ugyanakkor már itt is, a legmélyebb reménytelenség közepette is fel-felsugárzik az élet-bizalom, a korábbi heroi- kus-prófétikus attitűd „tanításokká” szelídült emberközeli melegsége:

*„én az ember egyszerűségével közeledem feléd
s éppen csak az életed fordítottját akarom tőled”*

(2. vers)

„EMBEREK, Ó, Ó, mi egyek vagyunk rettenetesen”

(14. vers)

A világegésben elpusztultak az *alapak*, amelyekre az emberi kapcsolatok épültek-épülhet(né)nek: a fa-fü-kő „megette gyökereit”; nincs miből sarjadjon új élet. Pedig „az ember azért született, hogy szépen éljen” (15. vers). A költő ezekkel a „szörnyű csomagokkal” szívében kelt át a folyón (szó szerinti értelemben: hajóút Budapesttől Bécsig), s most józan-keserű fintorral tekint szét maga körül: „Hát valóban kihúzták alólunk a gyéké- nyeket... a magyar határon meg kell halnunk ilyen fiatalon...” Önitoni- kusan kezeli saját korábbi „világmegváltó” álmait is: „Egy szerencsétlen megpróbálta a fából vaskarikát és beletörtek a fogai” (12. vers).

A magyar „dadaizmus” tehát a *legkonkrétabb*, legtapasztalatibb való- sággélményből nő ki. Ezért is oldódhat fel viszonylag hamar egy absztrakt (mert cselekvési lehetőséghez nem jutó) „konstruktív” – életépítő – szándékban; ami a versszervezési mód változásában is nyomon követhető.

Már az *Új versek* (19–40. vers; 1922–23.) ciklusban megjelennek, s egy- re szaporodnak a továbbélés (új virágzás) motívumai. Kassák fokozato- san ki-kitekint válsághangulatából, átértékeli helyzetét. A fordulópontot egy remek érzéki, dinamikus kép jelzi: „Szelek tengert *nyerítenek*, utak *mozognak* ébredést” (22. vers); amely hangulatában az ifjúkor reményeihez csatol vissza (A ló meghal... kezdősora: „az idő nyerített akkor azaz papagájosan kinyitotta szárnyait...”).

Az új életérzés, egyik első – s talán legszebb – megfogalmazása a 25. vers. Első alkotói korszakában a művészet Kassák szemében azonos volt a „tett”-tel; most viszont szellemi-lelki táplálékká, *emberformáló* erővé vál- tozott: „Kiterített tenyereimen gabonát vasat és embert dajkállok fény az én rokonom”. A világot hajdan sarkaiból kifordítani kívánó költő tisztá- ban van vele: itt, az emigrációban, szűkre szabottak cselekvési lehetősé- gei („a nagy számfejtőkben elintéződött minden hiába ögvelegsz a palán- kok körül”). Mégsem mond le álmairól, eszményeiről – akkor se, ha egye- dül kell(ene) azokat továbbálmódni. Szava – egyelőre – nem juthat el az érdekek és megosztottságok világába beletört emberekhez, akik „speciális vonatokon utaznak önmagukban”. Mást, többet nem tehet, minthogy kép-

zeletben elindul az „elsüllyedt szigeten” Csipkerózsika-álomba merült „testvérci” felé – hívó szavával, fényjeleivel bevilágítva az éjszakát s jelölve az utat, ha felébrednének mégis. . .

A „fény” – a „tisza forrás”-hoz hasonlóan – az európai avantgarde kulcsszava; *Apollinaire*, majd *Aragon*, *Eluard*, *Lorca*, *O. Paz*, stb. költészetének is központi motívuma. Részben a felvilágosodás racionális-eszmei sugárzásához kapcsol vissza; részben a természeti ragyogást idézi (a fény konkrétan és jelképesen is bevilágítja a Sötétség Birodalmát!). A magyar költészetben különösen gazdag asszociációs bázisa van (*Berzsenyi*, *Csokonai* „hajnal”-képei, *Petőfiné* a kunyhókba majdan beragyogó „szellem napvilága”, illetve a mőzesi „lángoszlop”; *Ady* „csillagszóró éjszakái” az Ember „szépbe szőtt hitét” őrző fényjelek az embertelenségben stb.). A fény tehát útjelző lámpás is, az Eszme és az Értékek sugárzó szimbóluma, mint *Gorkijnál* Dankó szíve.

Kassáknál is sokrétű, többirányú képzeleti elemet egybefogó, a szövegkörnyezettől függően új és új jelentéstartalmakkal telítődő motívum. Hatására „a sötétség kímászik a toronyablakon és lehull, mint az ólom” – 25. vers; „üveg” vagyunk s lassan színültig telünk fénnel” – 33. vers; „a tiszta fény az, amiben megfüröndhetünk” – 34. vers stb.

A fény tehát elüldözi az éjszakát, a közönyt, a gonoszságot; tápláló-gyógyító mesebeli életelixírré változik; a termékeny bőség és a reménység forrása („a májusi kertek. . . mint a kitüzesedett madarak”, felszállnak, „világosság csurog ránk. . . hinni lehet, hogy megállnak fölöttünk a csillagzatok” – 35. vers). Így lesz a költő magánya termő és teremő Teljesség, a Természet bőséges adakozó kedvétől ihletett sugárzó átlénygülés:

*„a virágok itt állnak és meleg szaguk van mint a
szoptatós anyáknak
koporsók elsüllyedtek és fényversek lettek belőlük”*

(32. vers)

A költő maga is szinte templomi áhitattal, alázattal fogadja a Természet áldott ajándék-osztását:

*„este van
látjuk a csi'lagok gyémánt-vándorlásait
s a fák porbabajolnak ajándékaikkal”*

(31. vers)

Kulcsszó lett a „gyémánt”, az áttetsző „üveg” is, számunkravaló, hétköznapi értéké – kristálytisza életforrássá változva:

*„szép üvegekorsónkat tedd le a szegények asztalára
a völgyből fölbállani a fűvek, fák és kövek együgyű énekét...”*

(31. vers)

Épp ezért fonódhat össze ez a motívum-sor – mintegy összefüggő belső rendszert alkotva – az ártatlanság, az öntudatlan tenyészszerű vitális értékekkel, melyeknek otthona „az erdő ahol karcú tiszta állatok kövér füvet legelésznek” (37.), s a „megtöretlen falvak”, ahol egyszerű, dolgos emberek élnek, akik „ismerik a napfölkeltét a friss tejet, s a telihúsú lányt,

aki a harangok és diófák ikertestvére” (39.). A költő is hozzájuk tartozik, sorsuk az ő sorsa: „az emberi történelem fáj bennünk visszatérő utaink és öreg szüleink vannak” (39.). Ez a sorsközösségtudat készteti arra, hogy testvéreit is magával hívja azon az úton, amit ő már bejárt (a szellemi „emancipálódás” útja ez):

„elvetni magunkat szomszédainkban mint a gabonamagot
források éneke mozdu! fel bennünk s a reggel
é.veszi rossz álmainkat”

(38. vers)

A bécsi MA 1923. november 15-i számában Kassák a *Tisztaság könyvéből* címen hat prózaverset tesz közzé; majd 1924–25. során újabb számozott versei következnek. Ezeket néhány más – Bécsben már meg sem jelent – versével együtt ciklusba rendezi s a *Tisztaság könyve* című kötetben egyéb írásaival összefogva hazaküldi.² Előzetesen közzé teszi a budapesti *Népszava* 1924. május 16-i számában VI. prózaversét, az 1925. szeptember 2-i számában 65. versét: ezekkel üzen hazájának, Angyalföld lakóinak – mindazoknak, akik vele együtt „az építés törvényét” hirdetik.

Kassák kísérletező korszaka végetért. A *Tisztaság könyvében* végigkísérhető „az avantgarde klasszicizálódásának” folyamata. A korábbi absztrakt-eszmei szimbólumok mind konkrétabb, melegebb, életmegtartó jelképekké válnak; a költő „tavaszest és vaszöldet” énekel; a fény, a tisztaság szinonimái mellé a gyermek, a jóság, a béke, az otthonosság képzetei társulnak.

A *virág-*, a *mag-*motívumok, amelyek már az előző ciklust is át-, meg átszótták (24., 25., 27., 32., 33., 38., 39., 40. vers), ha csak a képzeleti, vagy az emléksíkokon is jelezték: a költő *nem adta fel* korábbi eszményeit, az értelmes, szabad és tiszta emberi világ megvalósíthatóságának hitét. Most e hit is konkrétabbá vált: Kassák bízik benne, hogy a dolgoz hétköznapok csendes küzdelmeiben e vetőmagvakból kicsírázik a jövő. „Kristályok ébredést harangoznak”; s a húsvét is az igazi feltámadás ünnepe lesz (45. vers).

Kapcsolatait mind szorosabbra fűzi a szülőfölddel: Galánta-Pozsony-Érsekújvár körzetében előadókörutakat, MA-matinékat szervez. Pestre nem jöhet, hiszen még nem kapott amnesztiát, s műveit bírósági végzés tiltja ki az országból. A szlovenszkoï magyar (és nem magyar) diák- és munkásifjúsággal éjszakába nyúló beszélgetésekben, vitákban tervezi a jövőt.³ Ezekből az élményekből fakad ekkortájt keletkező verseinek biblikus pátozsa, példázatszerű magaslati sugárzása. Még a reménytelenséget panaszló versek is megváltás-mozzanatokkal telítődnek.

A *prózaverssek* főbb motívumkörei éppen ezekből a „megváltás-képzetekből” szövődnek: a bezártság és tehetetlenség állapotának képzeletbeli meghaladása egyelőre csakis az álom síkján lehetséges. Az alapképek: „bizonyosan *kétfenekü ládában* élünk” (IV.); „az utak hegybegöngyölödnek, ...a kapuk *befordulnak* gyémántsarkaikon, ...gyökereink *elsorvadnak*...” (V.); „vérrel és fekete ráccsal vagyunk körülvéve” (VI.) stb. De ellenpontként mindvégig jelen vannak az életgazdag, felemelően ünnepi motívumok

– ahogyan egy matematikai szerkezetben a „+” és „–” pólusok kiegyensúlyozzák egymást: „Muzsikák és fényességek szólnak belőlem... Kenyerem morzsáit összeszedem és kiszórom az ébredő madaraknak” (I.).

A prózaversek zárása (hasonlóan a *Tisztaság könyvét* lezáró lírai *Utószó*-hoz) üzenet az ifjúságnak, a hajdani harcok színterének, a szülőföldnek és egyúttal a felnevelő környezetnek (Angyalföldnek) is: „Ha nem virágoznának bennem lángok amik feléd kiáltanak már rég meghaltam volna... Látom a partokat, amik elfolynak mellettem s szemeim előtt kinyílik a tér a világossággal áldott...”

A 25 új versben tovább variálódnak s újabb elemekkel gyarapodnak a korábbi termékenységszimbólumok. Az *Új versek*ben a virág- és mag-motívumokhoz gyakran az „úr”- és a „hiány”-képzetek tapadtak: „szegénységünk virágait énekeljük” (24.); „virágok alszanak tornyok ájult mezők fölött virrasztanak” (27.); „nincsenek emlékvirágaink” (33.); „mikor találjuk meg éveink virágbokrétaít” (40.) stb. Most azonban mind élettelibb, valóságizűbb szövegekörnyezetbe ágyazódnak, s a múlt értékeit a jövőbe átmenteni akaró, új értékeket teremteni kívánó szándékot jelzik. A jelen negatívumai hátterében megjelennek a *hajdan* „virágzó fák”, amelyek a hiányt tudatosítják, s nem engedik feledni a múltat: „az emberi történelem fáj bennünk visszatérő utaink és öreg szüleink vannak” (39.). Ugyanakkor a virágok-fák-növények példás élete (a legsanyarúbb körülmények között is újjászületnek, teremnek) erőt is ad a cselekvési szándék realizálásához, az álmok valóra váltásához: „álmaim gabonaföldjén virágzom...” (43.); „tenyereimbe virágmagvakat ültettem” (44.); „vetőmagvakat meg kiélesztett fegyvereket hordunk az agyvelőnkben” (45.); „a virágok nagy kortyokat isznak a naptól ezért tudnak gondtalanul megállni az életben” (45.) stb. A virágok példája *reményt* kínál az emigráció légüres közegében biztos támpontok nélkül tevékenykedőknek, hogy tudatformáló munkájuk nem hiábavaló, s egyszer majd megtermi gyümölcsét: „látom a fák növekedését, miket az idő változásai közben társaim szívébe ültettem” (48.); „...érezem a tavalyi gyümölcsök ízét... elvezetlek benneteket a források eredetéhez...” (51.); „...a kertekben kinőnek a virágok...” (52.); „a fák állnak és hangtalanul kivirágoznak” (55.) stb.

A termékenység-motívumok asszociációs körének konkrét életmozzanatokkal való feldúsítása azt is jelzi, hogy a költő közérzete derűsebbé, bizakodóbbá vált a hazakészülődéssel egyidejűleg. Maga is mintha „varázslóvá” változott volna: ereje megsokszorozódott, személyisége pantszertikusan kitágult, s mintegy „orpheuszi” hatalomra tett szert a természet erői – a gonoszság, kegyetlenség, reménytelenség „manói” – fölött:

*„én vagyok az elveszett fűzfásip és a meztelen
átlatszelídítő is én vagyok...
csak akarnom kellene és árnyékkal letakarhatnám
a világot”*

(41.)

*... .átröpültük a szárazságot most tavaszest és
vaszöldet énekelünk az embernek
arcunkkal végre a nap felé fordulunk kibonthatók
vagyunk. fák vagyunk kövek vagyunk tengerek
vagyunk”*

(42.)

Szinte maga is azonossá vált a Természeti Végtelenséggel s az elvont emberi (etikai) értékek így változtak át benne egyszerű „emberi sorssá”, adni tudó, természetes hétköznapi életminőségekké:

*„az erős ember sorsa egyszerű az állatok megérzik
a jósságot ami benne ugrál az izmaiban. . .”*

(44.)

Lelki fájdalmai, gyötrelmei a természet elemi gyötrelmeivel azonosak: „aranytollú madarak sírnak az idegeimben” (43.), „erdők és viharok sírnak ki belőlem” (44.); s mivel ő maga is a természeti körforgás része, vitális értékeket sugároz (hat): „az ember szíve alatt hőforrások vannak elrejtve. . . kosaraink peremére kifestjük a virágokat. . .” (46.)

A természeti törvények megértése, elfogadása teszi lehetővé önmagunk megismerését, a Kozmosz titkainak megértését – s ez olyan belső erőt, tartást ad(hat) életünknek, amivel még a bonyolult, látszólag áttekinthetetlen modern életfolyamatokban is eligazodhatunk.

*„A dolgok belénk fogóznak gyökereikkel amit az
öregék kimondanak az kővé válik a gyerekek
emlékezetében. . .
. . .szemeimen átvándorol a tárgyak ismeretlen ábrázata
hallom a kisarjadt növények beszédét. . .”*

(46.)

Kassák tudja: a modern embernek (is) szüksége van rá, hogy „nagyanyó tejszagú zsámolyán” ülve, áhítattal figyeljen az öregék szavára (47.); s hogy megőrizzen magában valamit a gyermek ártatlan tisztaságából –, aki még elfogulatlanul „megáll az eltvedt generális előtt és szabadon engedí játékaikat. . . a törvények így kerülnek vissza a napfény alá a tisztaság medrében terek nevetést hullámszánk. . .” (48.).

A kisgyerek a még be nem szennyezett igazságok, az értékek érvényeségébe vetett feltétlen bizalom őrzője – épp ezért a Jövő záloga. A jelen rácsai között élő költő örömmel és reménykedve szemléli: „a kerítésen túl gyékénykosárban ébrednek a kised. . .” (48.). Talán ő hozza el majd az új, emberhez méltó életet; a jövőt, amelyet „acéltenyerek dajkálnak”, de amely mégis *emberre* szabott, „fészekmeleg”. „Az asszony gyermekkel áldott. . . a fénytűkőr világít. . ., s a fényoszlop kiált. . .” (53.).

Bármennyire is a civilizációs haladás híve volt Kassák, kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a technika csodái önmagukban nem teszik (nem

tehetik) boldoggá az embert. Szeretet, szolidaritás – segítőkész, egyenrangú emberi kapcsolatok nélkül üres és fagyos a világ. „Gondolatunk *hideg* acélsíkon vándorol” – írta még az *Új versekben* (38. vers); s most sem egy utópikus, mechanizált csodavilágba akar a vágató fényszekéren eljutni, hanem egy olyan humanizált világot képzel maga elé, amelyben az Emberi Teljesség elérhető, reális álom.

Ebből a hitből, bizalomból nő ki gyönyörű himnusza az új világot építő emberhez: a 49. vers, a ciklus centrális verse.

A kezdőképben itt is az emigráns-közérzet korábbi motívumai variálódnak: még a csillagok is „fekete vaspántokon forognak”, megbéklyózva, kiszabott pályán; s mint „összeterelt nyájak, levetik fénygapjukat”. Aztán mégis ünnepi, felszabadító csenddel tölti be az est a megnyomorított embereket: kiszabadulva rabszolgaleletükből, „a tejfű hold alatt ülve” – lassan emberré változnak. De még ilyenkor sem lélegezhet fel szabadon mindenki: az éjszaka dolgozók, a pincérek, a pécek és a többiek munkájuk fölött görnyednek. Pedig ők is „az emberanya magzatai”. Meleg együttérzéssel, az emberi egyenrangúságot természetesnek tartó büszkeséggel szól róluk a költő: „valamennyien az én testvéreim”. Épp, mert közülük való, s nem a magasból hajlik le hozzájuk, nem is emeli őket „nép-istenné” – minnek? Önmagát nem dicsőíti az ember! De tiszteli keménységüket, aranynál értékesebb teremtő erejüket. „...nem mondom nekik aranyból öntött oszlop nem csókolom meg kemény csizmájuk alatt a földet”. Megtehetné: önmaga teremtő életét is becsülné vele. De hát ez az egyszerű, tiszta keménységű emberek körében nem szokás.

A vers zárószakasza patetikus magaslatba lendül; az emberre szabott emberi világ képe elérhető közelségbe kerül:

*„egy a mi kezdetünk és kiteljesedésünk
átléptünk a tehetetlenség sөvénykerítésén
érezzük hogy élünk
éjjel és nappal időnk ábrázatán dolgozunk”*

„Időnk”, azaz, a közös történelem alakításán. A kétkezi dolgozók szorgalmas mesterember-mozdulataival vésik, faragják a Jövő ábrázatát. Ha van is különbség a szellemi tevékenységet végző költő és a fizikai munka terhei alatt görnyedő munkások között, az nem lényegi: nem tudat- vagy életérzésbeli, hanem csupán a munkamegosztás „ágazatait” érintő.

A ciklus ezután következő darabjai mintegy „fény-árny”, „pozitív-negatív”, „igen-nem” játékokra épülnek: a bipoláris motívumsorok konfrontációjából (az eszmei képzetek, ideálok és a valóság torz, sötét, reménytelen ténycinekek birkózásából) egy utópikus, mégis reálisnak tűnő jövő-képzet bontakozik ki, amelyhez a küzdelemben megszerzett *biztonságtudat* kínál alapot.

A *jelenre* vonatkozó motívumok az emberi életlehetőségek zsugorítottságát, szétszabdaltságát érzékeltetik: „egyetlen fa virágzik a pusztában a madarak *megfagytak* rajta” (50.); „a csoda szétmálik a *fekete* tükörlapon... sárga rotációs papíron vonaglanak az öngyilkosok...” (51.); „kint a szabad mezőn *megretten* az ember a vonatok elvesznek az *alagutakban*” (52.) stb.

A keserűségből s fájdalomból azonban erő és dac is születethet:

*„örökbarc testvérbarc kenyérbarc
vér friss magvakkal ülteti be a földet
a szél elvitte az anya boldogtalan énekét”*

(53.)

S ez már átvezet a *jövőre* vonatkozó képzetekhez, hisz a magvakból új élet sarjad!

A *jövő-képzetek* szinte mindig egészen konkrét természeti és a valós életbe ágyazódó motívumokhoz kapcsolódnak (s szinte megkívántatnak velünk egy elérhető, megteremthető idillt): „Az asztalt leterítették frissen mosott kendővel a *napszág* álmosítja a gyereket érzem a tavalyi gyümölcsök ízt. . .”; s az érkező zarándok levett kalappal áll: „elvezetlek benneteket a *források* eredetéhez” (51.)

A ciklus utolsó darabjaiban összefutnak és életsugárzó képekké szintetizálódnak a korábbi termékenység-motívumok; néhány erőteljesen szép szerelmes vers (56., 59., 60., 61.) dúsitja őket *konkrét* élménnyé, valóságos emberi kiteljesedéssé.

A költő (konkrétan és szimbolikusan) „felér a hegyre” (58. vers); ahol ugyan magányban didereg, mégis bízik benne, hogy a szeretet-sugarak áthatolnak az emberi szív jégpáncél-kérgein:

*„tenyereimen átszűröm a világosságcsöppeket
lábaink alól
naphorgonyok emelik a tavaszi földet”*

(59.)

De csak az emberek akarata, jószándékú egymás felé fordulása, egymás iránti megértése oldhatja föl a magányt és az űrt, ami elválasztja őket:

*„Merítsetek a kutakból melyeket szívetek rejtékén
őriztek (. . .)
tő!em hozzátok és tőletek hozzámig röpiülnek el
a fénysugarak (. . .)
A fák állnak és hangtalanul kivirágoznak (. . .)
nézzétek: a magvak kinyílnak a szélben az emberek
cement és vasházakat emelnek. –”*

(55.)

Az 57. vers az emigrációs időszakokkal leszámoló, hazakészülő költő számvetése önmagával, álmaival s azok megvalósulásával. „Itt az ideje, hogy elhullott napjaimmal számoljak, hogy megfeleljek a kérdésekre, amik az emlékezés üvegházában virrasztanak”. Hazavágyik – arra „a tenyérsíri földre”, ahol az „utakról letörölték az oroszlanok lábanyomát ólommezők alá takaróztak a virágok s a városokból valami vad szél kisöpörte a lámpákat”. Mesei-szürreális elemekből összeszőtt képsorral, mégis a maga

varázslatosan vonzó konkrétságában (mint *Chagall* a festményein az orosz tájat, falvakat) jeleníti meg az elérhetetlen messzeségben lebegő otthont, ahonnan testvérci éneke száll „a szegénység padlásszobáiból”; s ahol a félelemtől még most is (1925-ben!) „vizek tükröket remegnek”. Álmai mégis ide vonzzák, „a szőke elefánton a nagy égi állaton utazom szakadatlanul. –”

Kassák tehát a „kitörni akarástól” az emigráció „hét szűk esztendeje” során eljutott a „vállalásig”. Negyvenedik évéhez közel; a telthangú fiatal-ság harsány kiáltásai már nem is illenének hozzá. Födetlen fővel áll testvérci elé: „érezem, hogy a rosszat és jót egyformán megérdemlem”, ítéletek. „Magányosan állok itt színekkel és formákkal telítve s mondanivalókkal, amik rólunk és miattunk szólnak azoknak, akik megértenek és azokról is akik nem értenek meg” (63. vers).

A 64. vers: búcsú Bécstől, az emigrációtól, a „fénytornyok és fénysebek” otthontalan világától. Megkeményedett, még konokabb lett az itt töltött évek alatt; nem mondott le róla, hogy „tollal ecsettel vésőkkel és más egyszerű szerszámokkal” dolgozva övéinek, osztályos társainak megmutassa a mélységből a Magasság felé vivő utat (65. vers). „Toronylámpa és bányamunkás vagyok egyszemélyben” – tűztorony, őrtorony, útjelző Oszlop, amelyről a múlt és a jövő síkjai betekinthetők.

A 65. vers zárása: óda a Hazához –, amelytől nem tud(ott) elszakadni, s amely őt „bátor fiaival és termékeny asszonyaival” visszavárja. Kassák számára *személyes élmény* a Haza: az ifjúkori küzdelmek, remények színtere, élete „tavaszi környéke”: az elindulás és a megérkezés. A termő-teremtő élet, a mindig újrafakadó Tavasz, a hit és a bizakodások földje, ahová a költő a fényben megmosdva, „tisztán és jószagúan” kíván lépni; s ahol „az építés törvénye” szerint folytatni kívánja a forradalom előtt és alatt megkezdett munkáját. Tervétől, elképzeléseitől senki és semmi nem térítheti el:

*„vasszerkezeten állok
kiáltásomban barcaid emlékei virágoznak”*

A magvak kicsíráztak – a fa termőre fordult.

JEGYZETEK

1. Déry Tibor: Kassák Lajos. Független Szemle 1923/9–10.
2. Kassák Lajos: Tisztaság könyve. MA-kiadás Bécs, 1926. Horizont kiadás Bp. 1926.
3. Erről a korszakról szóló emlékező írások egyértelműen tanúskodnak: V. Tilkovsky emlékezése (in: Kortársak Kassák Lajosról; PIM 1975.). Pašiakova: Lajos Kassák, Bratislava, 1973. Dobossy László: Kassák Lajos és szülőföldje (in: A közép-európai ember, Magvető 1973.) Kovács Endre: Korszakváltás. Magvető, 1981. Szalatnai Rezső: Arcképek, háttérben hegyekkel. (Szépirodalmi, 1969.). Turczel Lajos: Hiányzó fejezetek. (Madách Kiadó 1982.).

„Kassáknak olyan mindegy”

Az idézet Klára asszonytól való, s *Palotai Erzsé* szép visszaemlékezéséből „loptam el”. Mert valóban, a 100 éves Kassáknak már teljesen mindegy, hogy mit írnak, mondanak róla, de mindegy-e nekünk is? Vannak az irodalom- és művészettörténetnek olyan – egyelőre nevezzük csak így – jelenségei, akik mellett nem lehet szó nélkül elmenni, akiknek az életútja, munkássága fölött nem lehet napirendre térni. Jelenlétük – életünkben – irritáló, mozgósító, felvillanyozó, olyannyira, hogy sokszor elfedi magát az életművet is, már-már befedi a róla kialakult vita. Mondják, hogy – a mostanában megint „divatba jött” – *Krúdy* volt hasonló jelenség, miszerint csak rajongói vagy ellenzői voltak, vannak. Fokozottan áll ez Kassákra, ha szabad így mondani (noha a szakma tiltakozik ellene): a „Kassák-jelenségre”, hiszen Kassák *Lajos* több műfajban és minőségben is kihívta a sorsot. Van, aki elismeri, mint költőt, de gyenge regényírónak tartja, míg mások a festőt emelik ki, s akkor még nem szóltunk az erős akaratú szerkesztőről, aki éppen határozottságával, sarkosan megfogalmazott esztétikai és politikai nézeteivel sértett meg érdekeket és érzékenységeket.

Mindezek azonban ma már köztudott dolgok. Hála éppen az egyre gazdagodó Kassák-irodalomnak. (*Kozgocsa Sándor*, a hatvanas évek végén állított össze bibliográfiát Kassák műveiről és a róla írott kritikákról – korántsem a teljesség igényével –, s az már akkor 100 sűrűn gépelt oldalnyit tett ki.) De nem voltak ennyire evidensek ezek (még) a hatvanas évek elején, amikor a KLTE bölcsészhallgatójaként, mintegy belebotlottam a Kassákba. Mert elkerülhetetlen, engedessék meg ennyi szubjektívizmus, hogy erről (is) beszéljek, mert az eset a maga egyediségében, esetlenségében is jelez, jellemez valamit a fentebb mondottakról. Harmadév elején annak rendje-módja szerint (1961-ben) kiírták a tanszék hirdetőtáblájára a választható témákat. Milyen a diák? Mindenki a könnyebbnek, kézenfekvőbbnek tűnő témák után karkodott. Akkoriban „fedezték föl” ismét (?) *Babitsot*, *Kosztolányit*, egy szóval a *Nyugatot*, a századelőt. Nos, mire észbekaptam, már minden téma foglalt volt, egyedül „Kassák prózája” maradt szabad. De ki is ez a Kassák Lajos? Az ötvenes évek tankönyveiben még a neve se szerepelt, az egyetemen egy szót sem hallottunk róla, nemhogy előadást. De, akkor még nem létezett a mai szigorlatozó mentsvára a „spenót” sem, nem beszélve az azóta itt tanulmányokról. (Kire vár a monográfia?) Mindezt azért részletezem ennyire, mert – legjobb tudomásom szerint – e sorok írójának a diplomadolgozata volt az első, amely áttörte a frontot. Boldog emlékezetű *Kardos Pál* (később: drága Pali bácsi) szabadított rá a témára. Az első gondot magának a bibliográfiának az összeállítása, az olvasnivalók összeszedése jelentette, mert még az Egyetemi Könyvtár Kassák-gyűjteménye is hiányos volt. (Azóta antikváriumok révén, levelezés és cserék útján sikerült viszonylag tisztességes Kassák-

könyvtárat összegyűjtenem.) A véletlen sodorta a kezembe *Bóka László* naplóját, amelyben az egyik helyen maga is megütközik, hogy leendő magyartanítók mitsem tudnak K. L.-ről (Kassák Lajosról) és Á. L.-ről (Áprily Lajosról). Ez a „fölfedezés” ugyan meg nem nyugtatott, de elviselhetővé tette tudatlanságom szégyenét, mert lám, még a pesti egyetemen sem... Előbb kíváncsian, később egyre mohóbb izgalommal olvastam „bele” magam választott témámba.

Ma már persze kicsit furcsa, magyarázkodni is kell, hogy akkor miért hatott Kassák a reveláció erejével. Mindenekelőtt az életút. Azt hiszem először ez fogott meg, minthogy munkáskörnyezetben nőttem föl. Az *Egy ember életéről* beszélek. Elindul valaki szinte félanfalfabétán Sporny mester műhelyéből, hogy önecejéből föl nőjön a *Nyugathoz*, sőt hallatlan merészséggel szembe is szálljon vele, szinkronban legyen a kortárs európai művészet élvonalával. Hát ilyen is volt, ilyen is van? Eladdig ugyanis azt tanultuk, hogy a magyar irodalom, művészet mindig fáziskésésben volt Európához képest. S most jön egy palócosan beszélő félig tót (vagy talán egészen az? *Németh István* izgalmas tanulmányát csak egy évtizeddel később olvashattuk a Kassák család történetéről az *Irodalmi Szemlében*) munkásember, aki *Petőfit* utánözve kezd verselni, de *Berzsenyit* tiszteli, s aki balról, mert lentől akarja meghaladni *Ady* – különben általa is elismert, tisztelt – forradalmiságát. Ne feledjük el, hogy ama hatvanas évek volt az „ideológiai tisztázások” ideje. Hogy mennyire az volt, erre is van keserves élményem. Már ötödéves voltam, amikor megjelent – ha jól emlékszem a *Nagyvilágban*, amelyet mohón habzsoltunk akkoriban – ama *Iljicsov*-cikk, amely „burzsoá mételynek” nevezte – így, sommásan – az avantgardot.

Nos, megadva minden tiszteletet a szeminárium vezetőjének (tud. szoc.-ról van szó), megkérdeztem, hogy akkor mit kezdjünk *Majakovszkijjal*, *József Attilával*, *Aragonékkal*, s nem utolsósorban Kassákkal? Frissen szerzett ismereteim tették neofita-avantgard hívővé (ez azóta lelohadt, látván, hogy ma már olcsón mérik Kassák megszenvedett újításait), nem kevésbé tiltakozott a Kassákban megcsodált igazságszeretet is. Nos, igen csúnya jegy került be az indexembe emiatt, s még örülhettem, hogy megúsztam ennyivel...

Végül elkészült a dolgozat (szerény kompiláció a fellelhető tanulmányokból), s amikor Kardos Pál professzor úrral megbeszéltük, elkottyantottam, hogy én bizony jártam Kassáknál. Igen?, s ezt eddig mért nem mondtad el? – kérdezte nagyon mérgesen galamblelkű mesterem. Más már régen megírta volna! Látod milyen mafla vagy?! Eszembe se jutott – hebegtem, s az igazat mondtam. Mert az az egyszerű, s mondhatnám véletlen találkozás tulajdonképpen egyfajta diákcsiny volt. Hogy jobban érthető legyen, el kell mondanom, hogy a szobatársaim is bele-beleolvastak a hazavitt Kassák-kötetekbe, s ha megláttak, nyerítve idézték „a nikkal zamovárt”. Szóval (s nemcsak ezért...) kicsit hóhányósnak tartottak, hogy ilyen csodabogárral töltöm az időt, mikor annyi „rendes” költő van. Nos, az történt, hogy két hétre Csillebércre mentünk úttörővezető-képzőbe. Amikor nagy nehezen kiszabadultunk a városba (ritkán tehetük, holott csak ezért: Budapestért vállaltuk az egészet), megpendítettem, hogy ha már itt vagyunk, el kellene menni Kassákhoz. Úgy sem mersz! – ugrattak, s ha nem heccelnek, talán nem is merem. Így azonban a legközelebbi telefonfülkéből – lesz, ami lesz – föl hívtam. Klára asszony vette föl a kagylót. Meg kellett szólalni. Elmondtam, hogy

bölcsészek vagyunk Debrecenből, a mesterről írom a szakdolgozatot, s felkeresném, ha fogad. Fogadott. Egyik évfolyamtársnóm kísért el (a többit ekkor már nem érdekelte a „nikkel szamováros” költő), s nem bánta meg, mert valóban felejthetetlen órát töltöttünk a Bécsi út 98-ban. Eladdig nem nagyon találkoztunk eleven nagy költővel – legfeljebb, ha pódiumon. Ami első látásra is meglepett, az Kassák puritánsága, egyszerűsége. Olyan volt, mint egy nyugdíjas munkás. Feszengtünk, dadogtunk a megilletődöttségtől. Olyannyira, hogy még rágyújtani se mertem. Volt ugyan cigaretta az asztalon, de minthogy Kassák nem gyújtott rá, nem is kínált, így a kínok-kínját álltuk ki. Nos, szó se volt arról, hogy mi kérdezzünk. Kassák vizsgáztatott le – Kassákból, s bizony (akkor kezdtem gyűjteni az anyagot a dolgozathoz), a vizsga nem valami fényesre sikeredett... Ráadásul elkövettük a lehető legnagyobb tapintatlanságot, amit íróval (és nővel) lehet: a kortársairól kérdeztük a véleményét. Nos, Kassák válaszai ironikusak és frappánsak voltak, de csak kettőt merék idézni. „Kérem, Rónay György a legbecsületesebb magyar író: 1935-ben is katólikus volt, most is az. Németh László? Késztelenül nagy író, de már ő is tudja, hogy mit kell írni”. (1962-öt írtunk akkor, s nagy visszhangot várt az *Utazás* bemutatója). Kipirult fülekkel, kicsit megszégyenülten, de büszkén – lám, milyen bátrak voltunk – jöttünk el Kassáktól. Olvasni kell – tanácsolta búcsúzóul –, sokat, sokfélét, hogy tájékozottak legyünk. Egyszer még jártam a Bécsi úton, de akkor már Kassák nem élt. Klára aszszony viszont gyanakvó volt, sőt dühös, mert kicsúszott a számon, hogy nem minden Kassák-regény tetszik. „Akkor miért foglalkozik vele?” Később leveleztünk, s nemcsak megenyhült, de följánlotta a segítségét is.

Igen, s itt jutunk el az alább közölt levelekhez. Friss diplomával a zsemben úgy képzeltem, hogy le is doktorálok Kassákból. Hamar rá kellett azonban döbbennem, hogy ez – akkor még úgy hittem, hogy csak egyelőre – meghaladja az erőmet. Maga a Kassák-életmű áttekinthetetlenül hatalmas. A vidéki könyvtárak pedig alig tudnak segíteni a búvárokodónak. Igaz, van könyvtári kölcsönzés, de a napi munka mellett csak éjszaka jut idő a „hobbyra”. Márpedig a legfontosabb folyóiratok (egyéltalán: hol található meg mind összegyűjtve?), csak a nagy könyvtárakban, helyben olvashatók. Ehhez utazni kell. De 1100 Ft-os kezdő fizetésből? A lustaság persze semmivel nem menthető. De kínomban kitaláltam valamit; ha én nem mehetek, megy a posta! Hozza, viszi a leveleket. Az a (perverz?) gondolatom támadt, hogy összegyűjtöm Kassák még élő kortársainak az emlékeit, s ha összegyűlt egy értékelhető mennyiség, ezt dolgozom fel disszertációnak. Azóta kiderült, hogy ezt sehol se fogadják el disszertációnak, ám maga a munka hallatlanul izgalmas és érdekes volt, nem hagytam abba. Így az elmúlt húsz év alatt mintegy félszáz levelet jött Kassákról. Ami feldolgozásra, illetve egy „jótéltélek” kiadóra vár. Lehet, hogy ebből semmi se lesz, akkor is megérte, nem bántam meg. Mert igaz ugyan, hogy szinte tapintatlanság egy művészt a másíkról kérdezni, de a kapott válaszok – minden túlzás nélkül állíthatom – szondaértékűek. Kis nagyképűséggel szociológiai-kultúrhistoriai dokumentumok is. Mert nemcsak Kassákot, a levél íróját is jellemzik, de dátumszerűen a kort is, amikor íródott. Most mondjam, hogy rendkívül tanulságos és izgalmas nyomon követni azt a változást, ahogyan Kassákról beszélnek? Gyanítom, hogy hasonló eredményre jutottam volna, ha mondjuk Babitsról, vagy Krúdyról (*Krúdy Zsuzsa* biztatott is, hogy édesapjáról is kezdjek levelezni...) kérdeztem volna írókat, festőket, politikusokat. Mert hamar rájöttem, hogy Kassákról nem elég

csupán néhány kortárs költőt megkérdezni. Az is érdekes, hogy mit mondanak róla a fiatalok – okulva a saját példámon. Nos, a kép derüesebb, mint 1961-ben, de messze nem megnyugtató. Kassák még ma sem él súlyának, jelentőségének megfelelően a művészi köztudatban, noha azóta valóban okos és jó tanulmányok sora jelent meg róla. Mindezek azonban nem pótolják, nem odázhadják el a monográfia megírását. Talán majd az a fiatal kollégánk, aki most választ szakdolgozati témát. . .

Mellékelten közlöm először azt a levelet, amelyet több év alatt fundáltam ki, csiszoltam le, hogy minden címzettem találhasson benne megválaszolható kérdést. Magánügy, de még idetartozik, hogy a hatásfokom nem a legjobb: minden negyedik levélre kapok választ. Sokan semmitmondóan, mások gunyorosan válaszolnak, volt, aki le akart beszélni, mondván, hogy érdekesebb íróra pazaroljam az időm és a levélbélyegyet. (Amikor kezdtem, még 60 fillérért, ma négy forintért viszi el a posta. . .) Nem tudták elvenni a kedvem. Nemszak azért, mert valóban sokat tanultam ezekből a levelekből: Kassákról, a világról, az emberi természetről, de már csak Kassák miatt sem. Aki Kassákkal foglalkozik, az legyen olyan makacs, mint ő volt. . .

A leveleket minden változtatás, húzás nélkül mellékelem, s majd a szerkesztő úr eldönti, hogy mennyit bír el a lap. . . (Terjedelmi okokból kevesebbet, mint amennyi figyelemre érdemes. – A szerk.) Íme:

Tisztelt Uram (Asszonyom!)

Előljárobán elnézését kérem, hogy ismeretlenül zavarom kéréssel, levelemmel! Szívességet kérek, amely azonban nem magánjellegű. Tanulmányt írok „Kassák, a kortársak emlékezetében” címmel, s ehhez kérem az Ön szíves segítségét, közreműködését is. Mindenkit szeretnék megkérdezni, aki ismerte, ismerhette Kassákot, köze van az irodalomhoz, művészethez. Nem tudom, hogy Ön milyen kapcsolatban volt Kassákkal, ezért csak pontatlan, általános kérdéseket tudok föltenni, például, hol, mikor, hogyan találkozott (először) vele (a műveivel is, személyesen is)? Mit jelentett, jelent Önnek Kassák: a költő, az író, a festő, a szerkesztő, az irodalmi-közéleti jelenség, az ember? Hatott-e Önre valamiféleképpen Kassák emberi-művészi példája? Mivel? Hogyan? Mit tart maradandónak, követendőnek (például egy kezdő költő, író, festő vagy szerkesztő számára) Kassák életművében? Mi lehet az oka, hogy oly' sokat támadták, támadják? Minden érdekel, amit róla mond: a véleménye, az emlékei: egy-egy jellegzetes Kassák-gesztus.

A kapott válaszokat (a szerzők engedelmével) szeretném publikálni is.

Végezetül badd kérdezzem meg, hogy mi a véleménye erről a munkámról? Kikhez kell, érdemes (a válasz reményében) fordulnom?

Válaszát előre is hálásan köszönöm.

Jó egészséget, jó munkát kívánva,

Tisztelettel H. S.

Íme a válaszokból egy csokornyit:

Figyelmesen, s többször olvastam el levelét, s az abban feltett kérdéseket. Sajnos, várakozásának nem tudok megfelelni. Személyesen ugyan ismertem Kassák Lajost, feleségét és leányát is, de az ezzel kapcsolatos emlékek kis-

lánykoromra nyílnak vissza. Ezek nem fűződnek a művészhez, a politizáló társadalmi tényezőhöz vagy éppen a politikushoz.

Azt hiszem, hogy pontosan emlékszem vissza azokra a beszélgetésekre, amelyekben apám és baráti köre esetenként Kassákot, a Kassák-kört, illetve a Szociáldemokrata Párthoz való viszonyát tárgyalták. Írói megítélése egyértelmű volt: őt tekintették a magyar Gorkijnak, a munkásosztály munkásszármazású és munkástudatot tudatosító tebenséges, elhivatott írójának. Apám igyekezett tőle a Népszavának és a SZDP egyes kiadványai számára költeményt vagy tanulmányt megjelentetni. Ez nem volt egyszerű, mert időnként a Kassák-kör éles kritikával illette a SZDP-t, s annak egyes vezetőit. Ezért emlékszem élesebben arra, hogy mennyire örült apám annak a kibékülésnek, amelynek bizonyosságaként Kassák a SZDP XXXII. kongresszusa alkalmából (1939. január), nagyszerű költeménnyel köszöntötte a szervezett munkásság politikai jelentőségű eseményét.

A felszabadulás után – úgy emlékszem – Kassák, a SZDP képviselője lett, s Jusztusz Pál kérésére elvállalta, a Kortárs című irodalmi folyóirat szerkesztését. Ezt a MKP vezetősége, Révai József megfogalmazásában rossznéven vette. Akkor nem értettem mi az oka ennek a szinte gyűlölködést érzékelhető politikai bizalmatlanságnak. Később, amikor elolvastam az „Egy ember élete” című nagyszerű Kassák-mű VIII. kötetét, kaptam erre valami utalást, magyarázatot.

Az igazi művészt különleges adottságú, átlagemberek mércéjével semmilyen területen nem mérhető embernek tekintem. Így beszélt Kassákról, védve őt politikai kritikusaitól, apám is. Csak a dogmatikusan, korlátoltan gondolkozók, hiúságukban túlérzékenyek nem akarják ezt megérteni.

Ezt tudta Kassák is, ezt mutatja saját sírjára készült sírfelirata.

Vas István, a Kassák-múzeum, a Párttörténeti Intézet Kassákra vonatkozó anyagát bizonyára ismeri. Ha eszembe jutna még élő Kassák-körhöz vagy a kórushoz tartozó elvtárs neve, pótlólag majd tudatom Önnel.

Sajnálom, hogy érdekes és fontos munkájához tényleges segítséget nem tudtam nyújtani.

Szívélyes üdvözlettel

Schifferné Szakasits Klára

Budapest, 1983. május 28.

Kérem, ne haragudjon, hogy levelére csak most tudok válaszolni. Külföldön jártam és hazajövetelem után sok dolgom volt. Azzal tettem félre levelét, hogy megválaszolom. Én magát bátor embernek tartom. Tanulmányt írni Kassákról, nem kis dolog, legfeljebb azt nem helyeslem, hogy a kortársak visszaemlékezései alapján. Én ebbe nem szállok be, nem is segítek, annak ellenére, hogy Kassákhoz nemcsak személyi kapcsolatok fűztek, de barátiak. Kassák mellett Nagy Lajos és József Attila az, akiről én mindezt elmondhatom. Két megjelent könyvemben mind a három mellett elmentem. Nem

akartam, hogy az a vád érjen, hogy dicsekszem velük. Egy későbbi időpontra szántam, annál is inkább, mert ez a három európai szintű marxista író, költő, Kassáknál még hozzá képzőművész is, mindig mostohán kezelt értékek voltak az ostoba és gőgös dogmatikusok által. Meg kellett balniuk, hogy egyáltalán helyükre tegyék őket. Én mindháromnak sokat köszönbetek és lehet, hogy ezért szubjektív is vagyok. Erkölcsei, emberi tartásomat nekik köszönbetem. Nem tudom, hogy Maga bány éves, csak azt, hogy tanár Miskolcon. A hely nagyon alkalmas, osztály- és társadalmi rétege miatt, hogy e témát feldolgozza. Két tanácsot adok, mint segítséget. Ne mondjon le a megírásról, de jól gondolja át. Könyvtárakban megtalálhatja az erre vonatkozó irodalmat. A másik: legyen saját véleménye.

Szívélyes barátsággal,

Marosán György

Budapest, 1972. X. 10.

Csak most jutott el hozzám a levele, mert én bosszabb ideig külföldön voltam.

Sajnálom, hogy nem tudok sokat segíteni Kassák-ügyben. Igaz, hogy én Érsekújvár mellett, egy kis faluban születtem és éltem, de közelebről nem ismertem Kassákot. Édesapám, aki már meghalt, jól ismerte őt, többször beszélt is róla, de én nem készítettem jegyzeteket. Soba nem gondoltam, hogy valaha is szükségem lenne erre.

1944 előtt találkoztam vele néhányszor, de ezek a találkozások nem voltak jelentősek, mindig többen voltunk, ő elég zárkózott volt, nem sokat beszélt.

Én, nagyon szerettem és szeretem Kassák munkáit, könyveit, képeit. Pártmunkás voltam, 1948 után sokáig a KB apparátusában dolgoztam, s mindig nagyon fájt nekem, hogy Kassákot olyan méltatlanul mellőzték, gyakran hallottam róla, a párt egyik-másik vezetője szájából elitélő nyilatkozatokat. Ilyenkor mindig apám jutott eszembe, aki igen nagyra becsülte őt, még érsekújvári idejéből.

Kassáknak él az özvegye, bizonyára sokat tudna segíteni. Írjon neki, nemrég, olvastam valahol egy visszaemlékezését, abban nagyon sok embert említ, akinek kapcsolata volt férjével. Talán azoknak is lehetne írni. Azt hiszem, a Vigilia kiadásában jelent meg valakinek egy közéleti arcképsorozata, (közűk pl. Dienes Valériával beszélgetés), de nem jut eszembe, hogy ki a szerző. Az biztos, hogy katolikus szerző, mert a hit kérdéseiről is faggatja a meginterjúvoltakat. (Lehet, hogy Rónai M. András?) Nagyon szépnek és érdekesnek találtam a Kassák özvegyével készített interjút, nekem is nagyon sok érdekes dolgot mondott el, olyat, amit még nem ismertem, pedig nagyon sokat tudtam, olvastam róla.

Nagyon is ajánlom, hogy foglalkozzon Kassákkal, mert még mindig úgy érzem, hogy ma sincs a megfelelő helyen, sem az irodalomban, sem a festészetben, de mint közéleti, tiszta ember sem. Úgy érzem, megéri a gondos kutatást az ő egész élete és munkássága.

Amikor olvastam az özvegyével készített interjút, szégyeltem magam, hogy annak idején, amikor mindenki magára hagyta, nem közeledtem hozzá, pedig mindig nagyra tartottam, az Egy ember élete ma is egyik legkedvesebb olvasmányom.

Köszönöm, hogy megtisztelt bizalmával.

Kutrucz Gizella
(Balogh Elemérné)

Budapest, 1983. júl. 6.

Tervezett Kassák-tanulmánya nagy és szép vállalkozás; remélem, hozzá tudott jutni az eredeti dokumentumokhoz is. Kérdéseire ugyanis részben választ kap, ha figyelmesen végigolvassa a „Ma” megjelent számaint és, ha forgatja a buszas-barmincas évek (1932-33-ig) Népszava-számaint.

Én, magam nem tartoztam fiatalon, Kassák köréhez. Én, tőle meglehetősen messzi tájakról indultam, a Márciusi Front környékéről, Veres Pétertől, Kovács Imrétől, Németh Lászlótól. Kassák nem tudott, és – a barmincas években – már nem is akart irányzatot, kört alapítani; meglehetősen magányos volt, szigorú és keserű. Én, először 1945-ben találkoztam vele, mint fiatal újságíró (22 éves voltam akkor), Békásmegyeren. Veres Péter is ott lakott akkor, s én, egy füst alatt, nem is az irodalom, hanem egy képzőművészeti kiállítás kapcsán látogattam meg. Kassák kategorikusan és nagyon határozottan adta elő elképzeléseit a képzőművészetről és a képzőművészeti nevelésről, egy festőiskola tervei foglalkoztatták. A munkásosztály vezető szerepét nem a politikai batalomban látta, hanem abban, hogy a társadalom egészére a munkáséletérzésnek kell rányomnia a bélyegét és szabadságot kell adni a munkáság önkifejezésére. Bizalmatlansága a kommunistákkal szemben nem oldódott. 1946-ban vagy '47 elején találkoztam vele Székesfehérváron, ahol – zöldfülő létemre – lapszerkesztő voltam (Fehérvári Hírek), és ahol irodalmi napok voltak az ottani szociáldekomraták rendezésében (vezetőik között volt Benjámín László és Bondor József). Kassák akkoriban írta „Az út vége” című regényét, Kassai-Schallmayer Ferencről, aki az ifjúmunkás-mozgalom radikáláis szárnyáról jutott el a nyilas kormány miniszteri székéig. Kassák egy kalap alá vett minden radikálist, akiket a batalom libegő megszállottainak tartott, akár nyilas lett legyen belőle, akár kommunista. Révairól azt mondta nekem: „Ördögi taktikus”. A megkeseredettséget éppen úgy éreztem benne, mint Békásmegyeren; „szürös” embernek ismertem meg. Akkor ellenfélnek éreztem, hiszen a „népi” indítatás jókora radikalizmust gerjesztett bennem is; csak azt nem értettem, miért ez a szembenállás benne, holott egyszermind éreztem, milyen mélyen fejezi ki a munkásosztályt magát, legalábbis a „mesterek” rétegét, akik nagyon komolyan veszik szakmájukat. Az 1950-es években, 1954-55-ben találkoztam vele harmadszor, többször is, egy különös társaságban. A társaság az Opera utcában (Pesten) akkoriban létezett zsidó, ortodoxkóser vendéglőben találkozott, Niszzel bácsinál, akinek az akkori szalmaboros világban valódi, tiszta, finom kóser bora volt (persze, nagyon drágán) és aki megkövetelte,

hogy a belépő legalább félperccig törölje a lábát az ajtó előtt. A társaságban Berda József hívott meg; tagjai voltak még Jankovich Ferenc, Kassák Lajos, Zaymuz, a Lebel téri plébános, és egyszer-egyszer bevetődött Badalik Bertalan, veszprémi püspök. Meglehetősen „népfrontos” gyülekezet volt: Kassák és Berda szociáldemokrata, Jankovich parasztpárti, a két katolikus, és jómagam, a kommunista. Csütörtök esténként volt a találkozó, de én egy hónapban egyszer, ha elmentem, mert Dunaiújvárosban (akkor Sztálinváros) laktam. Képzeld el ezt a társaságot az ortodox zsidó vendéglőben. Mindenki elégedetlen volt a rendszerrel, más és más nézőpontból és indítékból. De talán Kassák volt a legélesebben és legkevésbé óvatosan ellenzéki. Mélységes megvetés és utálat áradt belőle és kategorikusan tagadta, hogy annak, ami akkor volt, egyáltalán köze lenne a szocializmushoz. Sobasem beszélt sokat, rendszerint inkább közbeszólt, röviden, kategorikusan és élesen. Én jobbra hallgattam, mint fiatal, és meghívott; bár sok igazságtalanság keserített el, nem akartam „szekundálni”, hiszen Kassák megfogalmazásai olyan tömörek voltak, hogy én csak halványabb lehettem volna, és egyébként is, még mindig éreztem vele szemben azt, amit Fehérváron: egy kicsit ellenfél. Berdát szerettem, benne sokkal több emberi közelség és melegség volt. Leginkább a Lebel téri plébános próbált csillapítani, ha már nagyon erős volt a hang. A mulatságos az volt, hogy Niszzel bácsi is nagyon megértő volt, hiszen ő meg a neológ zsidókat vetette meg, akik képesek magukat belevetni egy ilyen, az „Erec”-cel (Izrael) szemben álló rendszerbe.

Azután soha többé nem találkoztam Kassákkal. Úgy halt meg, irodalmilag-művészetileg magányosan, mintegy kívülállóként. Nagyon tiszteltem, most is tiszteltem, de fölmelegedni sobasem tudtam iránta.

Ennyiben tudtam eleget tenni kérésének, Horpácsi úr. Nem túlságosan releváns mindez, hiszen, mint látja, mindvégig elég távol voltam tőle. Valamit azért tán segít; ez is információ, legalább egy nézőpontról, úgy, ahogyan az emlékezésben feldolgozódott.

Még egyszer eredményes munkát kívánok.

Öszinte tisztelettel

Sándor András

Eger, 1983. február 3.

Köszönöm kedves levelét. Nagy örömmel lennék segítségére, félek azonban, kevés sikerrel járok. Kassákat ismerhettem volna, de nem ismertem. Ez a fogalmazás bizonyára elárul Önnek egyet-mást: Lukács György melletti felnövekedésem a kettőjük közötti ismeretes és az élet végéig tartó konfliktus miatt bizonyos fokokig „prediszponált”, mégba nem is éreztem kötelezőnek magamra nézve felejtetetlen emlékü barátom minden egyes ellenszenvét. A döntő ok azonban az volt, hogy Kassák semmit sem jelentett számomra: mint művész, sem nem taszított, sem nem vonzott, s ez – azt hiszem – egy művész batástörténete szempontjából a legvégzetesebb közbeeső állapot. Ideológiai-történelmi és művészettörténelmi szerepe – amelynek nagy fontosságát csak végletes elfogultsággal lehetne tagadni – más kérdés. Mivel azonban Önt

„Kassák a kortársak emlékezetében” című téma érdekli, én eleve diszkvalifikálva vagyok; ebben az értelemben nem voltam Kassák kortársa.

Öszintén sajnálom, hogy nem segíthettem,

szívvelyes üdvözléssel

Heller Ágnes

Budapest, 1972. február 25.

A mellékelt lap fogalmat ad lelki állapotomról. Hozzá teszem, hogy ma temették a Vác melletti Rádon Kedves Öcsénket (70 éves). – Mégis igyekszem kérésének forduló póstával eleget tenni. – Nagyon fontos, hogy összegyűjti Kassák kortársainak a róla szóló véleményeket. Könyve dokumentanyag-tárra nő, s ez igen fontos egy ilyen rendkívüli alkotó esetében. Egyre kevesebb az igazi kortársak száma. Sietnie kell! – Két ízben találkoztam személyesen Kassákkal (kiállításokon többször láttam). Először társaságban. Gondolkodva hallgatott. Irodalomról volt szó. Másodszor valami írást vittem neki. Atvette és ígérte, hogy megnézi. Nem jelentkezett.

Megleptek bátor írásai. A 20-as évek derekán publikáltakra gondolok a „Ma”-ban. Sokoldalúság, szokatlan értelmezés, eredetiség sugárzott belőlük. A különködésre való hajlam úgyszintén. Az igaz aktív embert kereste – harc útján képzelte elérni.

„Egy ember élete” – őszinte önéletrajz. Korszakot bemutató dokumentum. Maradandó olvasmány is!

A század elei divatos izmusok világát Kassák mutatta be és a bozzáállást is irányította írásaiban. Óriási belső fegyelemmel érte el a maga stílusát, mondanivalóját – tollal és ecsettel.

Számomra Kassák a korába beilleszkedni nem tudó, nem is akaró „vadzseni”! Nem követhető egyéniség! Csodálni annál inkább lehet s kell is! Az embert, aki sokoldalú érdeklődéssel, tehetséggel van megáldva és mindig aktív alkotó!

Rám nem hatott, de csodáltam egész életpályája vonalán rendkívüli magabiztosságát és törhetetlen akarateréjét.

Egy kezdő költő, író, festő – vagyis alkotó, Kassákon keresztül kell hogy meglássa, milyen kitartóan és mennyit kell önmagunkon dolgozni, alakítani, hogy végül alkotásainkból önmagunkat sugározzuk. Minden rendkívüli embert támadni szokás. Ez régóta így van, főleg mert nem értik meg. S ez a gyakoribb ok. Vagy úgy látják, hogy nem illik bele a nyugodt polgári életkeretbe sem magatartása, sem elvei, sem életstílusa, sem alkotásai. Ez utóbbiak megértéséhez komoly tanulmányokkal fel kell készülni. S ezt kevesen vállalják. (...)

00-561 Warszawa, 1985. 05. 15.

Mokotowska 26 m 64

Prof. dr. Csorba Tibor

Bár levele már október eleje óta nálam van (szeptember 28-án kelt), csak most próbálok rá választ adni. Nebéz hónapom volt október, ma utazom har-

madszor vidékre, közben egyetemem százéves jubileumi ünnepségei is zajlottak stb., stb., a normális terhelés mellett. Most is csak röviden írok a feltett kérdésre azaz, hogy ha valami részletesebben is érdeklí, szívesen teszek eleget annak is.

Kassák művészetét legkorábban 1921-ben ismertem meg. Ekkor kaptam két „Ma” számot ajándékba, ekkor vettem meg a Bécsben kiadott „Novelláskönyv”-et és a „Világnyám” című versgyűjteményt, végül ekkor olvastam a „Máglyák énekelnek”-et. Nagy hatással volt rám. S mivel tízéves koromtól buszonöt éves koromig azt hittem, hogy költő leszek – verseket írtam –, ettől kezdve Kassák-versek kerültek ki tollam alól.

Miután Kassák visszatért az emigrációból, összes könyveit és folyóiratait rendszeresen megvásároltam. Megvan a teljes „Dokumentum”, a „Munka” és a felszabadulás utáni Kassák-folyóiratok valamennyije.

Személyesen először talán 1934-ben találkoztunk és pedig Fischer József építészbarátom lakásán, amikor Breuer Marcel is Magyarországon tartózkodott még (illetőleg rövid időre újból), és nagy vita kerekedett arról a témáról, hogy politizáljon-e a művész, vagy sem. Breuerrel szemben én, aki akkor már a Szocialista Képzőművészek Csoportjának titkára voltam, a politizálás mellett álltam ki, és Kassák helyeselt nekem.

A felszabadulás után 1945 végén vagy 1946 elején találkoztam vele újból, s aztán elég gyakran. Én ugyanis 1945 novemberében jöttem vissza tíz hónapos szovjet hadifogságomból (melybe, mint soba-katona-nem-volt polgármester kerültem), és távollétemben a Művészeti Tanács tagjává választottak. Ennek Kassák volt az alelnöke, és ő szerkesztette a tanács lapját, az „Alkotás”-t, máig is talán legszebb folyóiratunkat (ez elsősorban formai megjelenésére vonatkozik.)

Ettől kezdve azt hiszem ő is figyelte harcomat az új építészetért, tanúja lehetett az 1951-es vitában elszenvedett vereségemnek (ha nem is volt e vitán jelen). Tíz évre rá, Pesten, az Építők klubjában volt egy zárt körű kiállítás, melyen a régi, és az új avantgarde képviselői mutatkoztak be, újból, köztük Kassák (és Vasarely, az európai iskola volt tagjai stb.). Ezt a kiállítást én nyitottam meg, Kassák is jelen volt, s azt hiszem, ettől kezdve kerültünk közel egymáshoz. Ezt a kiállítási megnyitót kissé átdolgozva megjelentettem a Valóságban, s ezután következett második nagy ütközetem, melyben ugyancsak „vereség”-et szenvedtem. Kassák ennek is tanúja volt.

Azt hiszem 1966-ban rendezték meg a fotójubileum nagy kiállítását a Nemzeti Galériában, melyen – persze – Kassák is kiállította montázsait. Itt is találkoztunk, és – váratlanul – itt kért meg, hogy nyissam meg kiállítását a Fényes Adolf teremben. Ez 1967-ben volt, és neki nagyon tetszett, amit róla, és piktirájáról mondtam. (Ez részben az ÉS-ben, egészében pedig a Magyar Építőművészetben jelent meg.) Ettől kezdve barátságunk közvetlen és meleg lett. Többször is találkoztunk. Megbívott 80. születésnapján a Fészekben rendezett ünnepségre is; és aztán meghalt.

Sok mindent hallottam én is emberi magatartásával stb. kapcsolatban. Lehet ezekben igazság is, ellenszenv is, én azonban csak baráti gesztusokat kaptam tőle.

Sokszor üdvözlöm barátsággal

Dr. Major Máté

Budapest, 1971. október 28.
(Befejező rész a következő számban)

átvetközött evolúció

„értelmetlenül szólnak a harangok és mi is”
(T. Tzara: Hozzávetőleges ember)

fehérbe öltöztetnek
amit úgyis
feketének látsz

ha szólok
csendé foszlik az
mintha direkt módon
fokoznám a semmit

barátom!
előbb-utóbb túladunk mindenen
párnás kezecskéinkkel törve utat
felszívódunk az anyavérbe

üzenet

(Kassák Lajosnak)

hegyek süvegén
az érc lobogása épül
megláncolt

prométeuszi fényben
szembesülök
és elemeimben kötődöm
az elemekkel.

úgyhallottam: széttárt nyercítés
az örökös versben
megéreztem a szamovár ezüstös melegét
miközben egy mérhetetlenig terpeszkedő
lekvároskenyér farát haraptam bőszen.

élükre fordult képek
a pocsolyák földbegyűrt vásznán
kalap meg cigarettavég a szájban
koponyák szürke mágnesében
a rombolás is
valami transzcendens felépülés
és szétrobban minden
ami nem egyensúlyérzet.

Hodossy Gyula munkái elé

*„Parányi az ajtó, az ablak,
de mind hülye, aki ezt elbiszi,
mielőtt utána járna.”*

Hodossy Gyula: Barátaimnak
Iródia, XVI. sz. 1986. május

Nehéz feladat fiatal költő versei elé bevezető sorokat írni. Hiszen a versek magukért kell, hogy beszéljenek, a fiatal költő pedig jobbra a tünedalom többszörösen hátrányos helyzetű polgára, akinek viszont ez a többszörösen hátrányos helyzet törvényes státusa. Az a rendellenes, ha nem így van.

Miből fakad ez a „jogállás”?

Minden összetevőjét és okát, ha felderíteni akarnám, féltő, hogy az egész valóságegyetemet kellene darabokra szednem, aminek az olvasó sem örülne, s aminek talán ilyen hirtelen elhatározással magam sem tudnék eleget tenni. Maradjunk tehát csupán a két, meghatározásban szereplő fogalom boncolgatásánál – tárgyunk szempontjából.

A fiatalság nemcsak a friss erővel telítettség, a biológiai elhasználatlanság, a lelki kialakulás jellegzetes tünetekkel járó korszaka. A fiatalság a társadalmon belüli hely hiányának, a beilleszkedés jellempróbáló fordulatainak (kellő számú rossz tapasztalatok híján), a nyíltságú bizalomnak, őszinteségnek, az árnyalatlan, de annál képzeletgazdagabb és markánsabb gondolkodásmódnak a korszaka (egyebek mellett). A felsoroltakból nyilvánvalóan adódik egy csokorra való hátrány.

Es ez csak a fele a dolognak. Költőnek, írónak lenni mit jelent? Felületes külső szemlélő számára nem többet annál, mint, hogy valami egyéb, hasznos munka helyett a szép, fehér papírosokat betűkkel bepiszkítani. Ez se szimpatikus dolog. Hátha még el is olvassa valaki, amit írunk? Az igazi bajok akkor kezdődnek.

Az író, a költő az a – nyilvánvalóan, büntetőjogi szempontból is első pillantásra abnormális – halandó, aki minden állítását *kéretlenül* és *eleve* írásba adja. Egész életét avval tölti, hogy írásbeli „jelentéseket” – feljelentéseket? – ír önmagáról, önmaga ellen. Kérkedik legbelső gondolataival, érzelmeivel, olyasmikkal tehát, amiket minden életrevaló ember igyekszik alaposan (és jogosan, mert nyilvánvalóan felhasználhatók és fel is használják majd ellene), elrejtetni a véka alá.

Es még evvel sem éri be önsorsrontó mohóságában. Írásaiban nemcsak magáról, de az őt körülvevő, szorongató világról is képet adni törekszik. „Lükröt tart a valóságnak” – ahogy az általános iskolai irodalomkönyvek

megfogalmazzák. De könyörgöm: húszon felül – de húszon alul is – hányan szeretünk tükörbe nézni?

Az író tehát az az ember, aki minden „hivatalos” illetékesség nélkül mindent észrevesz, mindenről véleményt alkot, mindenből képeket formál, általánosít. Lát egy darabka megműveletlen földet – ezer mentség lehet az ilyesmire – és máris a „*Magyar Ugar*”-ról beszél! „A csillagok, a Göncölök” úgy fénylenek neki, mint „rácsok a hallgatag cella fölött”!

Kell-e hát magyarázat, miért törvénszerűen hátrányos helyzetű?

De befejezem ezt a kicsit hosszúra sikerült bevezetőt. Még úgy tűnhet, nem akarok – vagy nem tudok – semmit sem mondani Hodossy Gyuláról, erről a felvidéki, Miskin herceg megjelenésű, visszafogott viselkedésű fiatal emberről, aki három esztendő alatt mozgásba hozta a csehszlovákiai magyar fiatalság művészetszerető és alkotóképességgel bíró rétegeit. Aki az *Iródia*-kör 16 kiadványában s a rendszeresen megtartott baráti találkozókön saját körükön túl is ismertté tette tehetséges fiatal kortársainak nevét, karakteres, induló íróalkatát, a táj, az etnikum mélyéből is táplálkozó, ezért is sajátos, új és élő alkotásaikat.

Hogy szervezőnek és szerkesztőnek milyen volt, azt az immáron lezárult *Iródia-korszak* bizonyította. Hogy költőnek milyen, arról hadd ejtsek néhány mondatot.

Hodossy Gyula, a verseiben is szikár, egyszerű, ironikus és önironikus; az önfeltárás és a pontos megfogalmazás, a szinte már önkínzóan axiomatikus formák keresése jellemzi – és ebben az adottságában sok rokonvonást mutat az Iródiában vele együtt figyelmet keltő két fiatal költővel: *Hizsnyai Zoltán*-nal és *Krausz Tivadarral*. Ezt példázza korábbi *A nagy fogás* című verse, vagy az *Ez itt nem politika*, a *Plagizátorkodás* is.

Ugyanakkor szövevényes, epikus háttérrel bíró hosszú verseiben egy-egy jelenség „meghámozásával”, álarrendszerének lehántásával, valódi arca felderítésével törekszik lejutni a valóság mélyére, ahol lehet – hogy amint Einstein példája sejteti –, megintcsak egyetlen, bár nem egyszerű képletbe belefogható a valóság lényege. Igyekszik felderíteni a bürokrácia-élet abszurd, elfogadhatatlannak érzett, ám újra és újra bizonyítottan tűnő egyenletét. Jeles kísérletet tesz erre a már említett *Ez itt nem politika* és a *Hivatalos vers* című írásaiban is. De nem csak a nagy társadalmi egységek, az egyes emberi jelenségek, személyiségek is hasonló szempontból foglalkoztatják. Értzi – huszonhat évével talán már tudja is – hány arcot viselhet egyetlen koponya, hány lélekhamot vedlik olykor természetes könnyedséggel egyetlen lélek is. Nem fél a szívárványos külsőségek mögött felfedezni a kiábrándító űrt, a látványos gesztusok, viselkedésmoделlek mögött a nullára redukált karaktert, a karakter és a teljesítmény hiányát. *Levél* című írása a leleplezés izgalmával lapozza végig korunk művészköklereinek gyakori kellékválasztékát: „a nemzetiségi hős maszkját”, „az idegen szavak, francia újságokból kiollózott, sötétbetűs mondatrészek” kendőzőszereit, a „mennyeien rugdosnak” közelező mártírkoszorúját, a „Cselezdék”-ben való ügyes tájékozódás, a mindenkori széljárások alapos ismeretének erényeit, a hosszú sálak, sáros bakancsok, mindig kéznél levő, ámde régóta üres noteszok rejtélyességét, „ki-tudja-milyen-utakon-járást” sugalmazó uniformisát. És megleli alattuk az üres szerep kiábrándító valóságát: a nemlétező személyiséget.

Ha megfogalmazásában nem is egyenletes színvonalú, nem is egyformán, minden ízében lényegretörő és frappáns ez az írás, a legtöbbet – úgy érzem – mégis ez árulja el az első nagy ifjúkori megrázkódtatásán átesett költő

pontosított útirányáról, aki jó érzékkel és legtöbbször kellő művészi erővel és elszántsággal törekszik a valóságot hiú panoptikumná változtató, teljesítményellenes, etikai nyomvonalakat nem ismerő személyiségek és jelenségek „szerkezetébe” belevilágítani.

Tudjuk, hogy mint a mottóul választott versben barátainak ajánlja, ő maga is megkísérelt meggyőződni arról: parányi-e az ajtó, az ablak? Ha eközben be is vágódott előtte néhány kapu, bizonyos, hogy nem az irodalom, nem a művészet „nyílászárói” voltak azok. Annak kulcsát, kilincset: saját tehetségét, emberi és morális erejét mindenki maga tartja a kezében.

Hodossy Gyula, az Érsekújvárott élő költő, úgy tűnik, a „hely szellemében” megörökölte a nagy előd, *Kassák Lajos* szuverenitásvágyát, emberi, költői tartásának egyenességét, tisztánlátásigényét. Kívánjunk mindezekhez hasonlóan töretlen alkotókedvet és -erőt is neki.

MEZEY KATALIN

Így lesznek az ünnepek

Észre sem veszem,
ahogy meghalnak bennem
az emberek,
naponta négy, vagy tizennégy.
Talán másképp lenne,
ha temetést rendeznék mindenkinek,
aki elhal bennem,
mert a temetés ünnep,
az ünnepet meg általában
megjegyzi az ember.

Plagizátoroskodás

Üdv Lomonoszovnak!

Az anyag nem vész el, csak átalakul.
A gondolat nem vész el, csak átalakul.
(Az Iródiá nem vész el, csak átalakul.)
Az ember sem vész el, csak átalakul.
Én sem veszek el,
csak nem fogsz megtalálni.

Ez itt nem politika

A polgármester bemutatja városát:
ez itt nem templom
a rajta levő kereszt nem kereszt
ez itt nem színház
ez itt nem szálloda
ez itt nem emlékmű
nem galéria nem lakótelep
nem üzem nem portás és
nem pisztoly a derekán
a városháza nem városháza

ez itt nem én vagyok
maguk meg látogatók
mit tudhatják!
de ez itt nem kötelesség vagy
munkaszeretet
ez itt nem jóakarát
ez itt nem város és nem vonat
de menjenek
ez itt nem hazugság
ez itt nem mosoly és
nem integetés

Levél

a cselezdéli irodalmárnak, az irodalomnak és az irodalmi életnek, vagyis a mindezeket megszemélyesítő, hosszú sálat hordó ifjúnak, aki mindenáron látszani akar, kihívóan (mindenki mást megvetve), sértően, különböző pózban mutogatja mindenét, sőt még amiye nincs, azzal is dicsekszik. A nagybecsű publikum látja is, ami nincs, mint a „császár új ruháját”, tapsol, örül, lelkesedik. A gyanakvókat megfosztják kételyeiktől az odaítélt díjjal. Igen, mert ki merne kételkedni a félt vagy tisztelt intézmény igazában, tehát éljen a „nagydíjas” alkotás, ami persze gyerekeknek nem ajánlatos, sőt egyenesen tiltott, nehogy megismétlődjék az a szégyenteljes eset, amikor egy neveletlen tacsó nem látta meg azt, amit előtte minden tisztességes honpolgár rendre látni vélt.

Kedves P. Esti Barátom!

Közeleg a tél. Hosszú sálad mikor fojt meg? Nem mintha a halálod kívánám, csak úgy eszembe jutott megkérdezni (hiszen mindenki meghal egyszer!), miközben nézlek, ahogy az avarban hetvenkedve lépdesel, egyik kezében notesz, másikban toll. Noteszod üres, tollad kiszáradt. Nem furcsállanám, ha meglepődnél tollad írásképtelenségén. Nem azért hordod magaddal, hogy írj velem. Megszoktad, hozzád nőtt, mint az ősz, a levélhullás, az avar, a sáros bakancs, a bűdös zokni, itt-ott egy-egy okádék, az álarcok nagy választéka, ebből is a legdivatosabb, a nemzetiségi hős maszkja, az idegen szavak, a francia újságokból kiállózott, sötétbetűs mondatrészek.

Nagyra becsülöm szimatod. Még mindig képes vagy megtalálni a valóságos földet, ahol még megnő a fa, ahol a lehulló leveleket elégetni még nem gereblyézik halomra, ahol az eke sem szántja el a frissen hullott sárgásbarna takarót, ahol az avarnak lehetősége van megszületni.

Jót rúgsz az avarba, és eszembe jut, Téged is mennyien rugdosnak, és mily' nagy élvezettel – legalábbis a mindig ismeretlen helyekről érkező híresztelések szerint. Olykor megsajnálak, pedig...

A cipőd előtt repdeső holt levelek, mint egy-egy olvasmányélmény. Felzúrt kerül a sok hit, a lelkesedés, a vágy, a vigasz, amit egykoron megalkottál, de Te csak azt látod, hallod meg, amit akarsz. A halott leveleket, mint a múlt tetteit, érdemeit, nem veszed észre, mert kompromittálnak, magyarázkodásra kényszerítenek, és félsz, hogy notórius mellébeszélővé válsz. pedig rég az vagy már – ne haragudj –, ezt meg kellett mondanom.

Nagyra becsülöm szimatod, de megvetlek érte, mert nem tartom tisztességes megoldásnak, hogy az „életélményharctól” távol, a szűkülő parcellákon létezel. Szerencséd, hogy egyre kevesebbet olvasunk. Rajtam kívül még senki sem vette észre: noteszod üres. Én is csak azért, mert naponta meg-

kereslek, mint valami detektív (besúgó nem vagyok!). A napi robot után egy szélső fának támaszkodva lesem, sőt gyönyörködöm biztonságot, nyugalmat, erőt, játékoságot, igazi békességet árasztó mozdulataidban. A belőled áradó békesség belém szívódott, boldoggá tette napjaim, s úgy éreztem, a saját érdekemben is: meg kell védjelek a támadóktól.

Beiratkoztam, és elvégeztem a politikánk és ideológiánk miértjeit magyarázó esti egyetemet, hogy ha kell, nyomós érvekkel tudjak szólni melletted. Később arra gondoltam, a szép szó nem segít minden esetben. Bokszedzésekre kezdtem járni. Szobám falára felrajzoltam Cselezdék térképét, bejelölve rajta az összes parkot, erdősávot, sőt még a gyümölcsösöket is. Naponta bejelöltem rajta a helyet, ahol éppen Rád találtam. Néha hosszú órákat futottam, míg megleteltek, de megérte. Rájöttem a szisztémára, ami szerint változtatod helyedet. Mára már könnyűszerrel ki tudom számítani, merre vagy. Meglepődtem kényességeden: például ha keletről fúj a szél, legyen épp' akkor őszi vagy tavasz, máshol rúgod az avart, mint amikor nyugatról fúj.

Az edzések után egyenest a keresésedre indultam. Csodálatos, és hittem, ha kell, meg tudlak védeni, de nem bántott senki. Többször már kívántam is, hogy valaki megrúgjon.

A kálvária ott kezdődött, amikor a megverettéseidben kezdtem kételkedni. Sokéves megfigyelésed alatt egyszer sem rúgtak sebbe. Az emberek mindig tisztelettel haladtak el melletted. Kalapjukat emelve mélyen meghajoltak előtted, vagy hangos szóval köszöntöttek. Évekig minden estém – tudtomon kívül – veled töltöttem. Voltak, akik se bá, se bú, mentek el melletted. Nem vitatom, sértésnek sértés ez is, de mégsem „megverettetés”. Emlékezz csak vissza, hogy megkapták tőlem a magukét: Maga hálátlan, hajoljon meg, igen, jól hallja, hajoljon meg, máskülönben laposra verem, elvégre humánus is van a világon!

Miután továbbra is az a hír járta, hogy rugdosnak, munkaadómtól meghatározatlan időre fizetetlen szabadságot igényeltem, hogy ne csak estéimet tölthessem veled.

Reggelente befutottam minden avarlepte (állítólagos) szűzföldet, de sehol sem leltelek. Hol lehetsz? – rémülődtem. A térkép segítségével végzett számításaim csődöt mondtak, legalábbis ami a nappalokat illeti. Mivel estelente továbbra is mindig a várt helyen bukkantál fel, kénytelen voltam napnyugta után megvárni, míg tollad után noteszod is zsebre vágod, és elindulsz hazafelé. Követtelek egy régiszabású tömbépület boltíves kanubejárójáig. Hosszú sáladat a szél maga után kapta. Felemelkedett a magasba, és kecses lejtéssel eltűnt utánad. Mintha jó éjszakát kívánt volna nekem, és egész Cselezdéknek. Meghatódtam. Melegem lett.

Fel-alá járkáltam a kapualjban, és végre rájöttem – én ostoba –, pedig milyen egyértelmű: persze, hogy Te sem tartod megoldásnak a „szűkülő parcellákon” ögyelegni. Estelente jársz csak oda, mivelhogy ősi birtokod, de napközben a szántóföldeken, a gyárakban, a hivatalokban, az iskolákban, vagyis az igazi harctéren, a vasbeton és műanyag világban terjeszted a hitet, árasztod a békességet. Nem is lehet másképp.

Reggelre már vacogtam. Az út másik oldaláról lestem, mikor jössz elő. Megjelentek a munkások, a gyerekek, a tanítók, az újságírók, hivatalnokok,

majd fekete szolgálati kocsik érkeztek, és jöttek az igazgatók, titkárok, elnökök. Hosszú szünet után, utoljára egy szakadt ruhás öregember hagyta el a kapualjat. Már-már azt hittem, Te jössz, de nem, mégsem.

Hiába vártalak; se aznap, se máskor...

Drága Barátom, ma már tudom, rég nem létezel. Estelente egykori alkotásaiddal élővé varázsolod magad. Az avar meleg fedele alól előbújsz, letöröd a szél farkát, és ilyenkor látlak is.

Ugye elismered?

Válaszodra várva búcsúzom:

Egy Ifjú Költő

U. i.

Szintén hosszú sálat viselek.

Médiumok, víziók

Induló költők, vizuális költészet

A festő, aki elemi erővel érzékeli a valóság valamely vetületét, képcivel megváltoztatja a megszokott és unalmas világot. Megmutatja, hogyan lehet újra *látni*. A költő, akinek szavakról szavak jutnak eszébe, önmagukban álló, közönyös és érdektelen fogalmakból páratlan dialektust teremt. Megmutatja, hogyan lehet újra *beszélni*.

Képzőművészet és líra is egyszerre a vizuális költészet, vagy külön műfaj körvonalai bontakoznak a legújabb törekvésekből? Nemcsak napjaink verselésének sokat emlegetett válsága tükröződik abban, hogy főleg pályakezdő, vagy néhány éve feltűnt alkotók tájékozódnak határterületek irányába, fordulnak a vizuális költészet felé. Nemcsak kezdeményezőkézséget, kísérletezőkedvet jelez, hanem az igények módosulását, a természethez, környezethez, művészethez való viszony átalakulását is.

Hányszor nézünk naponta, hetente, évente karóránkra – tízszor, százszor, ezerszer? Korunk vívmánya, az ideges ember mind gyakrabban, szinte nézi, miközben alapvető tényekről talán tudomást sem vesz. Tehát: *megnézte-e* valaha is? Milyen színű valójában mindentudó kvarcórája, milyen alapon, milyen számokat mutat, *milyen* diszkrét vonalakat? A másodpercmutató – ha van – folyamatosan halad, vagy kicsi ugrásokkal rója végtelen köreit? Milyen tudnivalók olvashatók a márkajelzés mellett? Megannyi apróság mögött egyetlen kérdés: ismerjük-e, ami ismerős? Minden nap automatizmusaink nemcsak megkönnyítik, hanem meg is szüntetik létünk egy-egy darabkáját. Életünk elfeledett része az elfedett pillanatok tartománya, a nem tudatosult mozgások, cselekedetek, reflexívek halmaza. A művészet, kivált a vizuális költészet őrizhet automatizmusokban eltűnő, ösztönösen elszalasztott akciókat, hiszen nem néven nevez, hanem körüljár, letapogat, láttat, mintha a jelenség először kerülne szemünk elé. Megnézni, megnézni, megnézni. A saját óránkról, a szavainkról: rólunk van szó.

Ha célunk lesz kivezetni, kimozdítani az érzékelést a gépies ismétlődés szokványos mechanizmusából, meg kell terhelni a költészet anyagát, a nyelvet, el kell különíteni a szavakat elsődleges környezetüktől. Az egyes szavakon túl, a szavakat jelölő betűk, sőt maguk a tárgyak is kimozdíthatók, művészi ténnyé változtathatók, ha elvonjuk őket az élet tényei közül, ha kiszakítjuk a rögzült asszociációk hálóját. A tipográfiai eljárások, ha merészen élnek velük – írta 1917-ben *Apollinaire* –, azzal az előnnyel járnak, hogy olyan vizuális líraiságot eredményeznek, amely eddig csaknem ismeretlen volt. Ezek az eljárások – folytatta – még tovább feszíthetők, és betetőzhetik a művészetek, a zene, a festészet és az irodalom szintézisét.

Bár a vizuális költészet közvetlen elődei között tartja számon a képverseket, alkotásait nem lehet képversek módjára szemlélni. *Apollinaire*, a *vizuális líraiság* mozzanatának kiemelésével, a mai vizuális költői törekvések egyik első teoretikusa.

AVANT GARDE
LELL
LE

RAKOM SZAKOM AT
MEDIUM MEDIUM
1915
EGYMÁS MELLÉ

FÉNYKÉPEN LÁT ALAK
ANYELV

Nincs HOVA kivándorolni -
- a városot MEGSZÁLLJA a kód -
mortéma - szekvenciára]

BESZÜREMLIK

4 mm
A EEN
LIRA
PRINTED IN HUNGARY

ÖNARC KEE PQRST

ÖNARC KEEP

MEDIUM 1915
AART

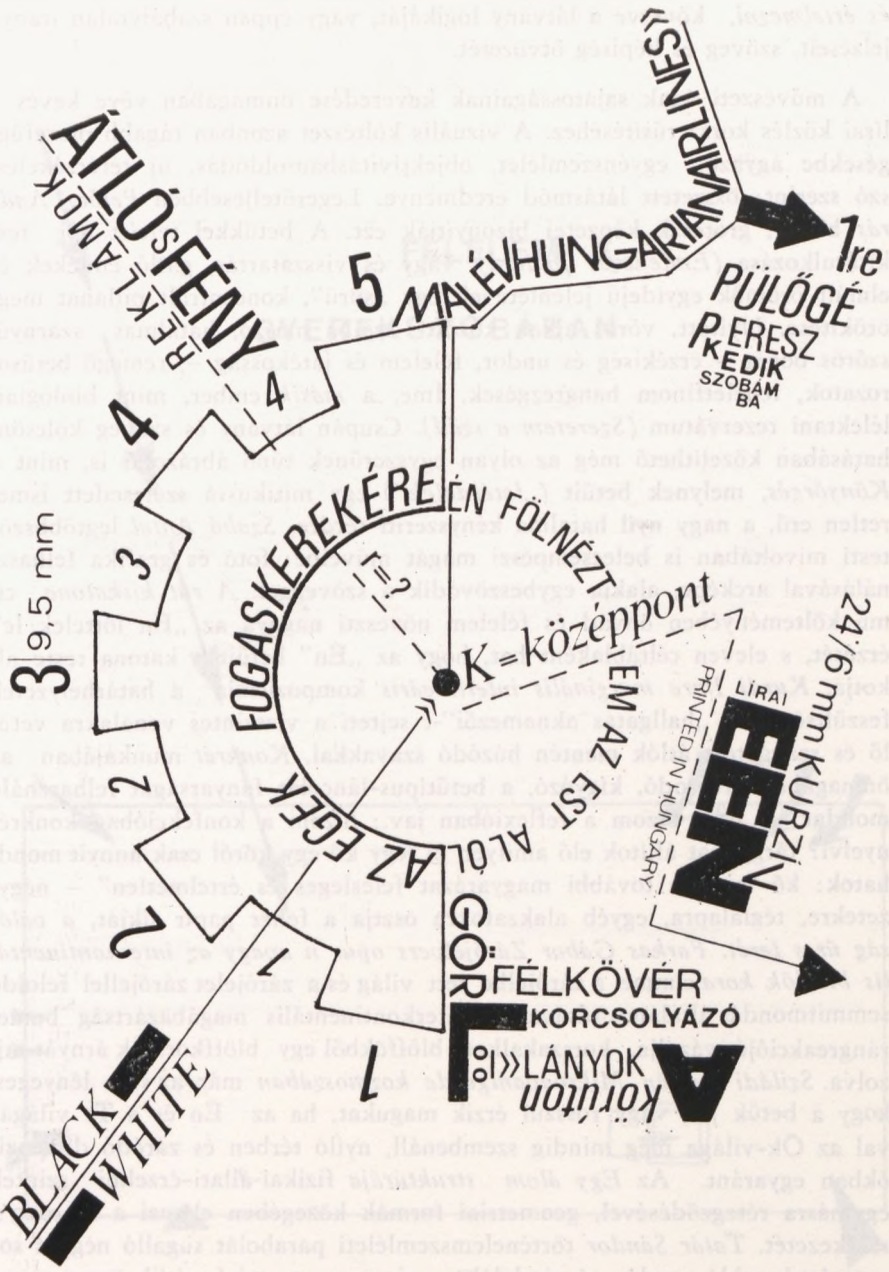
MEDIUM ars poetica
MEDIUM 1984
MEDIUM
TRA MEDIUM
PRINTED IN HUNGARY

11111111111111111111
[időtlen topológiai rendszer -
levetítése egy jól rendezett -
"AAG" 1984

Napjaink vizuális költészete nem „összművészet”, noha irodalom és képzőművészet határosak bennük. Legfiatalabb alkotói nem csatlakoznak egyetlen, kirekesztő jellegű irányzathoz sem. Alkalmi társulásuk – egy budapesti kiállítás már 1985-ben terembe gyűjtötte műveiket – nem csoport, nem élcsapat, nem előrs, sem brigád, sem klikk, sem maffia. Fellépésük sem harcos, vagy pukkasztó. A szerzők túlnyomó többsége nem kiált, utasít, jövendöl, csak megállapít, kérdez, ábrázol. Nem akarják megváltani a világot, s az egyes embert sem.

Különböznek az irodalmi hagyomány át- vagy újraértelmezésében, a költőelődök, magatartásminták megítélésében is. *Petőcz András* naturalis, ténylegesen lemeztelenített költeményei a kassági példát fejlesztve, egy öntörvényű szemlélet megnyilvánulásai. Nem külsőségekben, hanem szellemiségében követi az avantgard mesterét. Szimultanizmus és mozgékony mértani formák, technika és szexualitás motívumai viszik tovább Kassák örökségét. *Sziládi Zoltán* Izmus című alkotása – egymásra zsúfolódó izmuselnevezések, húsz forintot érő bolti eladói blokkal – a torlódó irányzatok le- és elértéktelenedését tudatosítja. A szokatlan, hangsúlyozottan köznapi anyag, az elszámolási cédula igénytelen, rubrikás papírja, a kiüresedett kategóriák üzletiesége, olcsón vásárolható árucikké változása felőrösíti a szegénység és megvetés érzését. A *dying of the ART* nemcsak a művészet haldoklását, hanem haldoklóját is jelenti, sőt, a művészet „vágytól epedő” embere is lehet. Termékeny mozgásteret kínál, hogy az „art” tehetségnek, ügyességnek is fordítható. A vizuális olvasat sokrétű értelmezést megenged: a költemény éppúgy szólhat a haldokló művészetről, mert tufefekete alapon csupán a központosítás néhány fehér írásjele maradt, mint a saját tehetségére vágyakozó, vagy abban elhaló művészről, hiszen tartalmas szöveg helyett már csak konvenció létezik, zárójel, idézőjel, négyzetben ékezet. *Kurdi Imre Radikalizmusán* a minden rendű és rangú izmusok egymásra zúduló kavargását a határozott irányultságú RADIKALIZMUS metszi át, evokatív és riasztó jelleggel egyszerre. A *magánhangzók szonettje* a téralakítás törvényeivel épül újra: szaggatott vonalak tagolják dimenziókra – színek, hangok dimenziójára – a színek és hangok szonettjét, hogy *Rimbaud* keresztnevéből, mintegy sorsában hordozva a művészetet, kemény betűkkel nőjön ki az ART. *Székely Ákos Tématöltő állomásán*, ahol a szavak és betűformák szabadon lebegnek, nem a lírai hagyomány lett hiteltelen, a „hantával ez takar” sor csupán a valóság változását követi. Így lesz az idő-sors-történelem fogaskerekei közt őrlődők korszerű biztatása „Fiaim, csak szédelegjetek”. *Farkas Gábor* Ady-fényképét 1985-ös idézettel alakítja át: „félni és hódítani” helyett „félteni és lódítani” képes most a költő. *Kurdi Fehér János* narancsos-fekete látomásaiban pedig már csak felirattöredékek tudósítanak egy elmúlt -, vagy egy lecsendő? – emberi világ nyomairól.

A vizuális költemény nem lineáris, hanem pontszerű. Nem a hagyományos időbeliség, hanem a térszerűség uralja. Nem hullámmás, hanem robbanás. Vizuális költeményt nemcsak írni, rajzolni, festeni, fotózni, ragasztani, illeszteni, nyomtatni, előállítani, hanem mindenképp: *szerkeszteni* kell. A vizuális költemény szerkesztett robbanás, látvánnyá fröccsent öntudat. Egyidejű képzetek halmaza, melynek szimultán szerkesztéséhez szí-

multán megértés szükséges. *Csak* nézni vagy *csak* olvasni nem lehet ezeket a költeményeket. Nézni és olvasni kell, látni, sőt meglátni, *szemmel átélni és értelmezni*, követve a látvány logikáját, vagy éppen szabálytalan irányjelzéseit, szöveg és képiség ötvözetét.

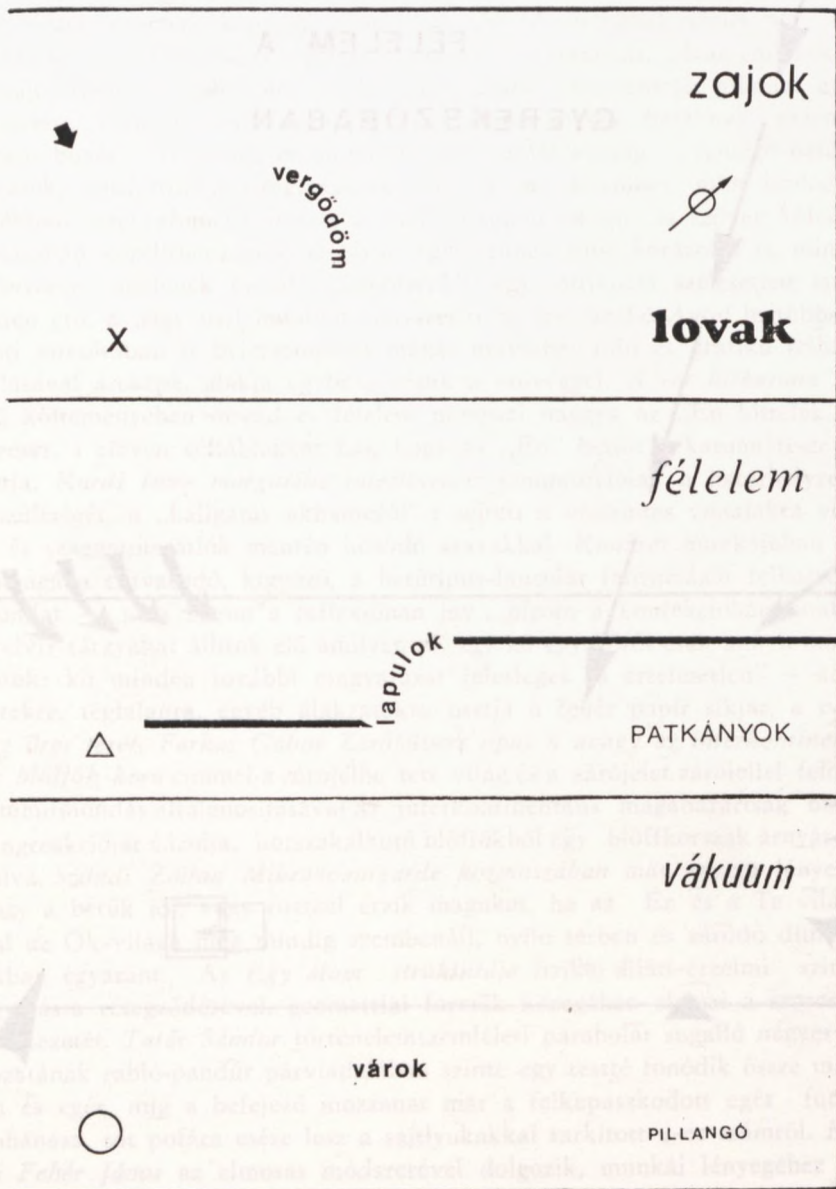
A művészeti ágak sajátosságainak keveredése önmagában véve kevés a lírai közlés korszerűsítéséhez. A vizuális költészet azonban tágabb összefüggésekbe ágyazott egyénszemlélet, objektivitásban-oldódás, új térérzékelés, szó szerint: összetett látásmód eredménye. Legerőteljesebben *Petőcz András* bizarr, groteszk képzetei bizonyítják ezt. A betűkkel teleírt női test kitárulkozása (*Emlékezés Jolánra*), vágy és visszatartás, gátló emlékek és elmúlt örömek egyidejű jelenlétével, egy „sűrű”, koncentrált pillanat megörökítése. Nyitott, vörös ajkak között szájba mászó, hatalmas szárnyú, szőrös bogár – érzékiség és undor, félelem és játékoság –, remegő betűsorozatok, leheletfinom hangrezgések. Íme, a *másik* ember, mint biológiai-lélektani rezervátum (*Szeretem a szád*). Csupán látvány és szöveg kölcsönhatásában közelíthető még az olyan egyszerűnek tűnő ábrázolás is, mint a *Könyörgés*, melynek betűit („*letérdelek*”) egy mítikussá szélesedett ismeretlen erő, a nagy nyíl hatalma kényszeríti térdre. *Szabó Antal* legtöbbször testi mivoltában is belecsempészi magát műveibe: fotó és grafika felhasználásával arcképe, alakja egybeszövődik a szöveggel. *A rút kiskatona* című költeményében önvád és félelem növeszti nagygyá az „*Én* löttelek le” érzését, s eleven céltáblaként hat, hogy az „*Én*” betűit a katona teste alkotja. *Kurdi Imre marginális interlineáris* kompozíciója a határhelyzetek feszültségét, a „hallgatás aknamezői”-t sejteti a vízszintes vonalakra vetülő és szaggatott átlók mentén húzódó szavakkal. *Konkrét* munkájában az önmagába csavarodó, kígyózó, a betűtípus-láncolat fanyarságát felhasználó mondat – „nem bízom a reflexióban jav.: hízom a konfekcióban konkrét nyelvi? tárgyakat állítok elő amilyen pl. egy kő egy kőről csak annyit mondhatok: kő minden további magyarázat felesleges és értelmetlen” – négyzetekre, téglalapra, egyéb alakzatokra osztja a fehér papír síkját, a *valóság üres terét*. *Farkas Gábor Zárójelvers opus n avagy az interkontinentális blöffök kora* címmel a zárójelbe tett világ és a zárójelbet zárójellel feloldó semmitmondás általánosításával az interkontinentális magabazártság bumeráingreakcióját vázolja, korszakalkotó blöffökből egy blöffkorszak árnyát rajzolva. *Sziládi Zoltán Mikroavantgarde kozmoszában* már az sem lényeges, hogy a betűk jól, vagy rosszul érzik magukat, ha az *Én* és a *Te* világával az *Ők*-világa még mindig szembenáll, nyíló térben és záródó dimenziókban egyaránt. *Az Egy álom struktúrája* fizikai-állati-érzelmi szintek egymásra rétegződésével, geometriai formák közegében elemzi a szorongás szerkezetét. *Tatár Sándor* történelemszemléleti parabolát sugalló négyes sorozatának rabló-pandúr párviadalában szinte egy testté fonódik össze macska és egér, míg a befejező mozzanat már a felkapaszkodott egér futása, zuhanása, sőt pofára esése lesz a sajtlyukakkal tarkított 4-es számról. *Kurdi Fehér János* az elmosás módszerével dolgozik, munkái lényegéhez tar-

FÉLELEM A
GYEREKSZOBÁBAN

Egy **ALOM** STRUKTÚRÁJA

(torzó)

MiKro NVA_nT_{g2}HD e KOZMOSZ

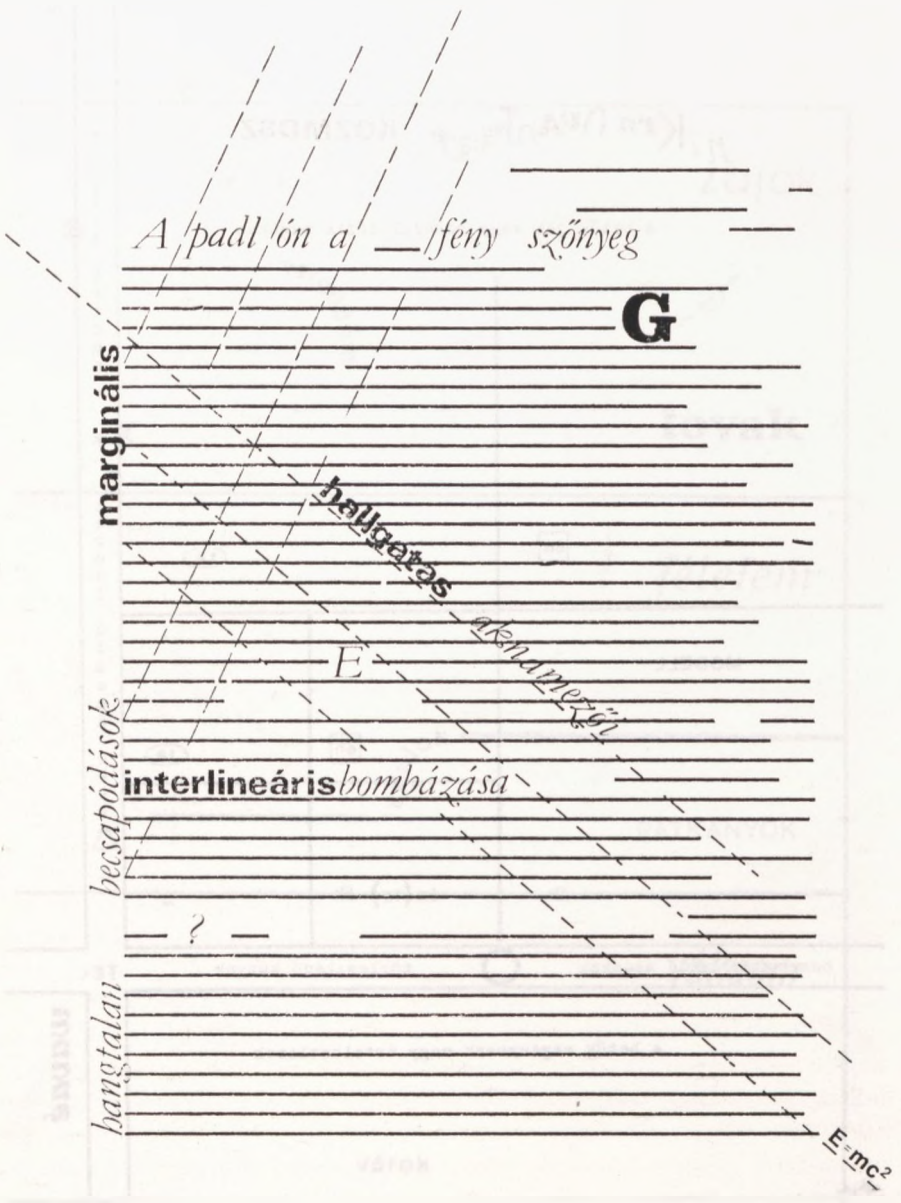
a betűk jól vagy rosszul érzik magukat

a
n
y
i
l
ó
t
é
r
b
e
n
*
z
á
r
ó
d
ó
d
i
m
e
n
z
i
ó
k
b
a
n

	én	te	
MODELL	én	te	
ők	én (te) » ők	-	
összegömbölyödő macskák	○	törleszkedő kutyák	TE

a betűk magányosak vagy értelmetlenek

uauae

toznak a fény- és árnyékfoltok, folytonossághiányok, szövegromlást okozó színhatások, amelyek – őskori növényi és ásványi maradványok képzetét keltve – egy ismeretlen régműltből fennmaradt emlékek lenyomatai. Műve, mint fekete függönyök takarják a szöveges közlendőt, a szónak nincs ereje, a szó éppen csak átdereng bennük.

Ezekben a munkákban a művészi *image* mögött szándékoktól függetlenedett, tárgyyszerű egyes szám első személy áll. A vizuális költészet objektivitásában a „dolgok” működnek, a kellékek anyagszerűsége, az alkalmazott eljárások hatása, a lírai motívumok jelentésrétegei, hogy – felidézve T. S. Eliot alkotáseszményét – a legváltozatosabb megérzések a legnagyobb szabadságban találkozzanak, s új kombinációkat képezzenek.

Nem lenne célszerű kiforrott „nemzedeket” konstruálni az említett vizuális alkotókból. Életkorban közel állnak ugyan, szemléletben nem mindig. S úgy van rendjén, ha a bizonyosságot keresők holnap talán megint mást csinálnak majd. A legtöbb, amit egyelőre tehetnek, hogy a megfoghatatlan egésztől óvakodnak. A szervezkedések, magamutogatások ideje lejárt. A költő agya valóban tartályhoz, sőt manapság mindinkább személtáda-hoz hasonlatos: gyűjti és raktározza az érzések, szóképek, mondatok tengerét, villanások, térelemek és dimenziók sokaságát, míg az összes részecske, amely új egész létrehozására képes, hiánytalanul fel nem sorakozik. Ilyen értelemben a költő nem azért költő, mert kifejezi „személyiségét”, hanem azért, mert sajátos *médiум*, és nem személyiség. Kizárólag *médiум*, amely csakis-médiumban benyomások és élmények „izgága és váratlan módon” kapcsolódnak össze.

A *médiум*állapotnak nincsen pontokba szedett szabályzata. Egyetlen körtöttsége a kötetlensége. A pártatlanság is oka lehet, hogy induló költőink a vizuális kompozíciót természetes elemként, magától értetődő rokonszenvvel kezelik. Műveikben tetten érhető, hogy a vizuális költészet is „örök önmegadás”, az Eliot-i lírafelfogásra jellemző örök lemondás, a személyiség örök kioltása. Nem a „szenvedélyek zsilipjeinek” felnyitása, hanem elzárása. Nem a személyiség kifejezése, hanem annak megszüntetése. Nem feledhető percze ezúttal sem, hogy csak azok képesek erre a megszüntetésre, akiknek van személyiségük. Ez a feltétel egyaránt ígéretesnek mutatja a jövendő pályákat és a műfaj lehetőségeit.

A személyiség korlátait áttörő kiteljesedésben nemcsak a költő *médiум*. Az elfogultságától megszabadult, befogadásra-átadásra kész *közvetítő* – mivel közösséget semmi mással nem vállalhat – a *közvetítéssel* lesz azonos. Köztes tér a művészet, *médiум art*. A megtalált Feladatban: mind-mind *médiум*ok vagyunk.

VALÓSÁGUNK

A FŐSZERKESZTŐ VENDÉGE:

Virág László zeneiskola-igazgató

– Az utóbbi hónapok-évek zenei tárgyú cikkeit olvasva, a szaklapokban – s nemcsak ott –, igencsak pesszimista bangulatot lehet érzékelni. Van aki egyenesen zenei katasztrófáról beszél, s a Kodály Társaság levele után ez nem is tűnik megalapozatlannak.

– Mint minden ilyen kijelentésben, ebben is van azért egy kis túlzás. Két oldalú a dolog. Egyrészt valóban a nullpont felé tartunk a zenei nevelésben, a másik oldalon pedig hihetetlen eredményeket tudunk felmutatni.

– Mondanál példát mindkettőre?

– Nézd, Kodály Zoltánnak az a bizonyos terve, amit ő talán 1946-ban egyik írásában lefektetett, hogy századunk végére a zenei írás-olvasás közkinccsé válik, úgy érzem, ez nem fog teljesülni. Nyilván amikor ezt leírta, nem tudta, hogy jön majd idő például, amikor a tanítóképzőkbe felvesznek olyanokat, akiknek nincs zenei hallásuk. Tehát ezek a pedagógusok nem tudnak olyan zenei nevelést nyújtani az alsó tagozatban, ami feltétlenül szükséges. És ez mindenképpen nagy visszalépés. Régen az a bizonyos kántortanító, képzésének négy éve alatt, olyan hatalmas óraszámban tanult éneket, hogy amikor képesítését megkapta, minden kíváncsúnak eleget tudott tenni. Egy ma kikerülő pedagógus kántortanítóként biztosan megbukna az első percben.

– Ha jól értettem, az alsó tagozatos nevelőkről van szó, akiknek éneket kellene tanítani... Ez tényleg katasztrófa!

– Jól értetted. A felső tagozaton sem sokkal jobb a helyzet, de kétségtelen, hogy a tanárképző főiskolákon már olyan zenei szakvégzettséget kapnak, amely minőségi munkát tesz lehetővé. De az alapok nélkül a felső tagozatba felkerülő tanulókkal ők is mire mennek? Egyébként is; közülük is azok felelnek meg igazán a kodályi követelményeknek, akik valamilyen zenei szakközépiskolából mentek el a tanárképző főiskolára, tehát nem a művészi pályát választják, hanem a pedagógusit. Az ő felkészültségük kétségtelenül a legjobb. De hát a kérdés az, hogy ez hány százaléka az egésznek...

– Akkor légy szíves, most mondd az eredményeket.

– Tehát, ha a zeneiskolák hangszeres oktatását nézzük, s elmegyünk egy-egy növendéki versenyre, mondjuk például Szombathelyre, ahol a hegedűsök versenyeznek, vagy Nyíregyházára, a zongora szakos növendékek vetélkedésére...

– Vagy Salgótarjánba, az orgonista szakos tanulók versenyére...

– Az inkább bemutató mintsem verseny, a résztvevők kis száma miatt. De az előbb említetteken óriási, mondhatni hihetetlen eredményeket látunk és nyugodtan mondhatjuk, nemzetközileg is magas színvonalú produkciókat le-

het hallani. S ezekből a fiatalokból sem mindből lesz művész, hanem „csak” zenetanár.

– *Nem győztél meg maradéktalanul, mert ez bizony a zenei nevelésnek csak vékony szeletkéje. Az elmúlt évben a Magyar Zeneművészek Szövetségének közgyűlésén is ez állt a középpontban? Ott milyen volt a hangulat?*

– Itt elsősorban a hangverseny-látogatásról folyt a vita. Tulajdonképpen nem tudták eldönteni, hogy a hangverseny-látogató közönség csökkenése miért következett be. A közgyűlés vitaindítójában is határozottan írtak erről: „A hangversenyjegyek ára átlagosan mintegy kétszeresére emelkedett, s ez a látogatottság folyamatos csökkenéséhez vezetett, minthogy a hangverseny-látogatók nagy része az amúgy is csökkenő életszínvonalú értelmiségi rétegből származik.” Lehetne játszani a számokkal. Abszolút értelemben nem csökkent a hangverseny-látogatók száma, de sokkal több hangverseny van mint korábban.

– *S kell ennyi hangverseny?*

– Ezek szerint nem. A másik kérdéskör a közgyűlésen az oktatás eredményessége, illetve a pedagógusképzés. Egyrészt kevés zeneiskolai tanárt képeznek s a végzett tanárok sem mennek el tanítani, hanem beülnek egy zenekarba vagy elmennek olyan intézményekhez, ahol nem kell ezt a nehéz pedagógiai munkát végezniük. Mindegy hogy hova, csak pedagógusnak ne kelljen menni. S aki ilyen állást nem kap, az megy csak a zeneiskolába tanítani.

– *A közgyűlés második kérdésköréhez kapcsolódva engem az érdekel, hogy most, mi a helyzet a zeneoktatással Nógrád megyében? Van-e hiány pedagógusokban, érzékelhető-e itt a képzés nélkülség bevett magyar módja? Egyáltalán: elképzelhető ilyen? Az említett szövetségi vitaindítóban a zeneiskolákról is reménytelen sorokat olvashattunk: „A zeneiskolák jelentős részének nincs önálló épülete, az iskolai tantermekből pedig, zsúfoltságuk miatt, már délután és szombaton is kiszorulnak. Évtizedeken át romló hangszerállományuk javítására, vagy pótlására alig van mód. A felvehető létszámkerete sokkal szűkebb, mint a jelentkezőké, így sorvad a hangszer-tanulás igénye.” Engem ezektől függetlenül a pedagógusok helyzete érdekel.*

– Olyan értelemben, amilyen a mai gyakorlat, egy általános iskolában, nálunk nincsenek gondok a képzéssel. Valaki érettségi után elmehet tanítani matematikát, földrajzot vagy történelmet, mert megvannak hozzá az alapismeretei (ha ugyan vannak). De, aki leérettségizik úgy, hogy soha nem látott nagybőgőt, az nem mehet el zeneiskolába nagybőgőt tanítani, mert nincs meg az alapképzettsége. A mi pályánkon a legalacsonyabb végzettség a zeneművészeti szakközépiskolai szokott lenni, de meg kell mondanom, hogy Nógrád megyében viszonylag kevés az ilyen zenetanár, és most már nekik is van lehetőségük a hiányzó diplomát megszerezni. Vannak viszont hangszeres, amelyekre hangszeres tanárok is hiányoznak. Például hegedűtanár mindig kellene, zongoratanár mindig kellene, gitártanár kevés van, rézfúvóstanár kevés van. . . Tehát bizonyos hangszeres tanárokban hiány van, de más megyékhez viszonyítva viszonylag jó a helyzetünk.

– *El tudod képzelni a többi megye ellátottságát. . . Hogyan látod a zene-pedagógusok megítélését a közismereti pedagógusokéval szemben?*

– Ezzel kapcsolatban egy fontos intézkedés már történt, az új oktatási törvény megszületésével. Addig a zeneiskolák a különböző helyi tanácsok költségvetésében az ún. tanfolyamok közé voltak besorolva. . .

– *Hová?!*

– A tanfolyam című költségvetési helyre. Most már a zeneiskola is az alsó-fokú tanintézetek sorába tartozik és az új oktatási törvényben külön fejezet is van a zeneiskolák számára. Tehát ez a része gondunknak már megszűnt. Ami a kétféle tanári kar anyagi és erkölcsi megítélését illeti, kétségtelen, hogy az utóbbi hat-nyolc évben, nagy és pozitív irányú változás történt a mi javunkra. Most már a zeneiskolai tanárokat is „emberszámba” veszik. Ez tükröződött az erkölcsi elismerésekben, mint például lakáskérdések elbírálása, kitüntetések odaítélése stb. Anyagi vonatkozásban a három zeneiskola között is eltérés van Balassagyarmat és Nagybatony javára, de az utóbbi két évben a Salgótarjáni Városi Tanács művelődési osztálya igen sokat változtatott ezen a helyzeten.

– *Beszéljünk a szövetség másik központi témájáról is, a koncertlátogatásról. Mi a helyzet Nógrádban? Nálunk is visszaesett a látogatók száma?*

– A koncertlátogatás kérdését szét kell választanod: egyrészt a művelődési központok által szervezett koncertekről, másrészt a zeneiskolák által szervezettekről kell beszélnünk. Ezt az utóbbiakat is ketté kell osztani. Egyik része pedagógiai jellegű, amelyeken szülők, apukák, anyukák vesznek részt.

– *Amolyan évszáró féle?*

– Nem. Ilyen mintegy negyven van a tanév során, hiszen előírás, hogy a zeneiskolai tanulók évente legalább egyszer pódiumra lépjenek. Ez nálunk többször történik.

– *A megyében, vagy csak Salgótarjában?*

– Csak Salgótarjában. S gondolom, hasonló arányban van a másik két iskolában is. Ezeknek pedagógiai céljuk van, s nem a nagyközönségnek szólnak. Másrészt a tanulók és a szülők részére évente 4-5 hangversenyt tartunk.

– *Kik?*

– Ezen a zeneiskola tanárai szerepelnek és az általuk meghívott művészek lépnek fel a fenti közönség előtt, illetve van nekünk egy törzsközönségünk, akiket meghívunk ezekre a koncertekre. Ezeknek a rendezvényeknek viszont gazdasági gondjai vannak. Kicsi a terem, nagy a művészek gázsija. Így aztán a legtöbb művész szívességből, csak éppen a minimális díjért jön játszani. De hát a végtelenségig ezt sem tudjuk kérni tőlük...

– *Es mi van a másik hangversenytypussal?*

– Érdekes, hogy amikor a hatvanas évek elején megindult Salgótarjában a szervezett hangversenyélet, a Filharmonia koncertsorozatán 300-350 bérletes volt. S aztán évről évre lemorzsolódott a bérletesek száma, annyira, hogy a legutóbbi években csak negyven-ötven bérletes volt a városban. A tavalyi évadban a Filharmonia már nem is szervezett bérletes sorozatot a városban. A művelődési központ csak egyedi koncertek megvásárlására vállalkozott.

– *Ez ugye a felnőttkoncertekre vonatkozik?*

– Igen.

– *Szívesen kérdeznék az ifjúsági koncertekről, mert szerintem ott sem felbőltlen a helyzet, de inkább egy másik kérdést teszek fel, amelyről a szak-sajtó is sokat ír, Nógrádot említve példának. Ha elfogadjuk ezt a tényt, hogy az ifjúsági koncertek a megye városaiban végül is rendszeresen zajlanak, ott diákok szívesen megjelennek – főleg iskolai óra alatt –, s a jó zene-pedagógus fel is készíti őket az élményre, és ők fegyelmezetten viselkednek –, de akkor is: mi a helyzet a lakosság nagyobb részével, a kistelepülésekkel? Nagylóc, Rimóc, Bárna stb., stb. általános iskolásai mikor jutnak hasonló élményekhez?*

– Hát, most éppen olyan falvakat emlegettél, ahová kijárunk élő zenét játszani. Ezeket csak úgy mondtad vagy tudtad?

– *Kedvenc falvaimat említettem.*

– Na igen. Szóval, erre a mozgalomra nagyon büszke vagyok, mert ezt mi indítottuk el, innen, Salgótarjából.

– *Kiket jelent az „indítottunk”?*

– Zenciskolai tanárok – mind a három zenciskolából.

– *Tiszteletdíjért?*

– Ez amolyan látszólagos tiszteletdíj. Kapunk valamelyes pénzt, de én, isten bizony, nem is tudom, mennyit, mert az ideit még meg sem kaptuk. Ezt TIT-előadásként kezelték egyidőben, tehát gondolhatod, mennyi fizetség járt érte. Szóval, ezeken a hangversenyeken vagy órákon azokat a zeneműveket játszunk, amelyeket már ismernek a diákok, s részben olyat is játszunk, amit még nem hallottak. Elmagyarázzuk a szakkifejezéseket, bemutatjuk a hangszereket.

– *Mióta csináljátok?*

– Nyolc vagy tíz éve megy már. Hozzáteszem, mi itt Salgótarjában már az ötvenes évek végétől csináltuk ezt, addig, amíg a filharmóniai hangversenyek meg nem indultak. Úgy tűnik, lassan kezdhettük újra Salgótarjában is...

– *Ezek szerint, te hiszel az ilyen vállalkozásokban?*

– Hiszek. Mert ha ez általános lesz, akkor a gyerekek nem kerülhetnek ki úgy az iskolából, hogy nem hallottak élő zenei műsort. Azt nem hiszem, hogy mindegyikükből hangverseny-látogató lesz. De abban a faluban, ahol jártunk valaha, nyolc-tíz év múlva is tudja a fiatal, hogy mi a különbség egy hegedű és egy brácsa között, hogyan néz ki egy vonósnegyes. S ha arra nem is emlékszik vissza, hogy mit játszottunk, csak arra, hogy akkor ők milyen jól érezték magukat, akkor talán valamit segítettünk.

– *Jó. Akkor így kérdezek rá: ti vállaltátok ezt a missziót, hogy élő zenét a falusi iskoláknak. Rengeteg emberhez próbáltok eljutni. A másik oldalon pedig csökken a koncertlátogatók száma, de olyan mértékben, hogy a rendszeres hangversenyélet már nem is létezik Salgótarjában. Itt valami nagy ellentmondás van!*

– Akikhez mi kijárunk a falvakba, még nem nőttek fel, még a fiatal korosztályhoz tartoznak, tanulnak valahol. Még várni kell. Másrészt, aki az elmúlt harminc évben a zeneiskolából kikerült, mint zeneszerető ember, azoknak a jelentős része hangverseny-látogató lett, csak éppen nem itt, Nógrád-ban, hanem szerte az országban, ahol ki-ki él. Mások sem lettek hűtlenek a zenéhez, csak éppen otthon hallgatják a lemezeiket, nem érnek rá koncertekre járni. Statisztikák bizonyítják, hogy mennyivel nőtt a komolyzenei lemezek eladási aránya. Ebben azért a mi munkánk is benne van.

– *Csak tudod, a koncertekre is igaz, hogy ugyanaz a közönség van ott is jelen, amelyik a kiállításokon, a színházi esteken vagy a könyvesboltokban. Azaz a „kulturát-fogyasztók” köre ugyanazokból kerül ki, illetve alig-alig bővül.*

– Nézd, ennek a vizsgálata túlmegy ezen a beszélgetésen. Ez már társadalmi kérdés. Hogy a helyzetet változtani kell, az kétségtelen. De ez, úgy hiszem, már nem csak a zenepedagógusok feladata.

– *Köszönöm a beszélgetést!*

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mit ér a közgazdász, ha fiatal?

Amikor a 70-es évek legvégén létrehoztuk a fiatal közgazdászok országos szervezetét, az idősebb generációban kételyek támadtak: miért akar kiválni a fiatal közgazdászok nemzedéke a hagyományos keretektől, amelyeket elsősorban a *Magyar Közgazdasági Társaság* biztosít a szakmának? A generációs ellentétek szitása helyett inkább a nemzedékek együttműködésére kellene helyezni a hangsúlyt, hangzott az óvó tanács.

A félelem fölösleges volt. Nem gondoltunk arra, hogy szerveződésünket leszakítsuk a valamennyi közgazdászgenerációt tömörítő társaságtól. De azt észre kellett venni, hogy az akkor már több mint két évtizede működő társaság elsősorban az idősebb nemzedékek képviselőitől készült fel, fórumain azok a generációk jelentek meg és játszottak döntő szerepet. Fiatal közgazdász csak hébe-hóba kapott szót – következésképpen egyre inkább olyan helyzet alakult ki, hogy a fiatalok nem is próbáltak kapcsolódni a társaság munkájához. A generációs problémát tehát nem a fiatalok önálló szerveződése okozta volna, hanem sokkal inkább leszakadásuk, kirekesztődésük, az a tény, hogy előbb-utóbb a társasági életből utánpótlás nélkül elfogytak volna az erők.

A társaság vezetése felismerte ezeket a veszélyeket, még akkor is, ha a belátás vitában született. Vitában és harcban. Szerencsére magunk mellett mondhattuk a KISZ Központi Bizottságának akkor formálódó fiatal értelmiségi csoportosulásait, akik úgy látták, hogy az akkor egyébként amúgy is divatos közgazdászszakma önálló, generációs szerveződése lehet a minta arra, hogy hogyan kell együttműködni a KISZ-nek a jövőben a fiatal szakemberek széles tömegével.

Önállóságunk a dolgok formai részét tekintve, mindig is mértéktartó volt. Nem akartunk különválni az MKI-tól, sőt, éppen annak legális kereteit használtuk fel az ifjúsági szervezet kiépítésére. Viszonylag gyorsan, már az 1981-es közgyűlésen elértük az alapszabály módosítását, és így többek között azt, hogy az ifjúsági szervezet elnöke választott tagja legyen a társaság legfőbb szerveinek, köztük a kilenc tagú végrehajtó bizottságnak is, ahol –, hogy csak néhány nevet említsünk – olyan személyiségek ültek, mint *Nyers Rezső*, *Csikós-Nagy Béla*, *Bognár József*. Elfogadtattuk azt is, hogy valamennyi megyei szervezet és budapesti szakosztály elnökségében biztosítottan helyet kapjon egy-egy ifjúsági titkár, azaz a mi képviselőnk. Az alapszabály része lett az az új tétel is, hogy közgazdásznak kell tekintenünk az egyetemistákat és a főiskolásokat is, és számukra meg kell alakítani intézményekben az önálló tagszervezeteket. Így biztosítható érdemi, hozzájuk méltó részvételük a társadalmi közgondolkodásban, a közgazdasági ügyek intézésében – és így biztosítható az is, hogy tanulmányaik befejeztével ne tűnjenek el a társadalmi, társasági élet periferiáján, hanem

gyorsan, ha lehet, automatikusan megtalálják szakmai kapcsolataikat az országos közgazdasági szervezethez.

Ma a magyarországi közgazdászok 40 százaléka fiatal. E szám növekszik, többek között azért, mert egyre több olyan intézmény, tagozat jön létre, ahol közgazdasági képzés folyik.

Az idei közgyűlés továbblépést jelent. Elfogadtattuk, hogy az egész társaság életében, de így a fiatalok szervezetében is akad néhány „hiánycikk”: mindenekelőtt arra gondolok, hogy a vállalati életben dolgozókkal alig van kapcsolatunk, a társaság munkája elsősorban a hivatali, intézményi közgazdászokra támaszkodik. Másrészt elfogadhatatlan az is, hogy a tudományos gondolkodás „elit műhelyeiben” dolgozó fiatal közgazdászok alig-alig vesznek részt a társaság, illetve az ifjúsági szervezet munkájában. Kölcsonös a bizalmatlanság, az ismeretlenség. Nyersen kimondva tehát: a közgazdasági élet e két fellegvárában nincs bázisunk.

A fiatal közgazdászok országos szervezetének legfőbb fóruma és egyben a magyar közgazdasági élet második legtekintélyesebb, rendszeres műhelye a salgótarjáni, évente megrendezett konferencia lett. Az egész országból mintegy háromszáz közgazdász vesz részt, általában delegálás révén. Arra törekedtünk mindig, hogy ne legyenek bérelt helyek, tehát elkerüljük a vándorgyűléseken tapasztalható egyoldalúságot, miszerint sok esetben szűk baráti közzé vált a szakmai fórum, a megjelenő arcok meglehetősen hasonlatosak a „sokévi átlaghoz”. Salgótarjában évente legalább 40–50 százalékos cserélődés van, és így mindig új korcsoportok, évfolyamok kapnak lehetőséget országos információk szerzésére, illetve mutathatják meg, hogy ők is a politikai és gazdasági döntéshozatal részei, még, ha nagyon áttételes formában is.

Salgótarjában általában az adott időszakban legélesebben jelentkező problémaköröt vizsgáltuk. Így került terítékre az 1980-as szabályozórendszer. Amikor pedig fizetési ügyeink voltak a legbántóbbak – lévén igen nagy a fizetési mérleg veszélyeztetettsége –, akkor exportképességünk került terítékre, miniszterek, államtitkárok vallomásaival. A 80-as évek közepén pedig – amikor még nem volt igazán divat – műszaki fejlesztésünk problémái, a műszaki értelmiség elhanyagoltsága adta a napirendet.

Külön szólnék az idei konferenciánkról. Amikor a szervezéshez láttunk, óriási gondot jelentett a témamegválasztás. Kimerültünk – legalábbis az ötletekből. Ráadásul nemcsak azért, mert az előző években már végigjártuk a gazdaságirányítási, a gazdaságpolitikai, szabályozási szféra legkülönbözőbb területeit, hanem ennél sokkal súlyosabb okok miatt voltunk táncstalanok.

Magyarán: úgy éreztük, hogy elbizonytalanodott a gazdaság, a gazdaságirányítás egyelőre nem nyújt olyan átfogó áttörési programot, amely vonzó témát kínálhatna egy országos konferencia számára. Szabályozórendszerünk régebbi elemei már közismertek, az új elemek közül pedig a legfontosabbak egyelőre a formálódás útját járják. Ilyen például az adóreform, amely ugyan témául szolgálhatna bármilyen globális közelítéshez, kidolgozása azonban még nem ért véget. És a folyamatban megannyi politikai és szakmai megoldatlanság volt látható.

Más ügyekben úgy éreztük, hogy bár indokolt volna a nyílt tárgyalás, maga az ügy azonban elfáradt, és nem rajzolódtak ki új koncepciók. Ilyen-

nek tekintem például bérszabályozásunk egész mechanizmusát. Már régóta tudjuk, hogy számos problémánkat nem oldja meg, és nemcsak a teljesítmény szerinti valóságos differenciálásban vannak súlyos hiányosságai, nemcsak az anyagi ösztönzést tompítja, hanem az országos keresetszabályozásnak sem volt igazán hatékony eszköze. Ennyit tehát már régóta tudunk. Azt azonban nem látjuk a horizonton, hogy milyen új bérszabályozás oldja fel e feszültségeket.

Hasonló bizonytalanság fogott el bennünket a külgazdasági szabályozást illetően is. Furcsa, fonák helyzet alakult ki e tekintetben. Kereskedelmi és fizetési egyensúlyproblémáink újabb és újabb hullámvölgyeivel találkozunk – eközben a legtöbb közgazdász világosan látja, hogy a külkereskedelem, a külgazdaság szabályozási és intézményi mechanizmusa alig-alig javult az elmúlt években, legalábbis ami az áttörés erejével ható módosulást illeti.

Az előkészítés folyamán tehát eljutottunk ahhoz a ponthoz, hogy felvessük: mindennapi létünk, azaz a VII. ötéves terv adott állapotának elemzése lehetne a konferencia célja. Valóban? Olyan időket öltünk 86–87. fordulóján, hogy egy országos értekezlet teljes menetrendjét lehetett volna építeni erre a szemlézésre. És mi lett volna a végeredmény?

És ekkor váratlan ötletünk támadt, majd az ötlet gyorsan meggyőződésé erősödött. 1986: 20 év telt el a reform bevezetésére irányuló központi bizottsági döntés óta. Hullámhegyeken és hullámvölgyeken keresztül, sok megtorpanással és mindig eggyel több előretöréssel vág magának utat az új gazdasági mechanizmusnak nevezett folyamat. Indokolt tehát áttekinteni, melyek voltak a fejlődés legfőbb mozgatói és a kudarcok legmélyebb okai, továbbá, hogy a 80-as évek második felére milyen tanulságok származnak – elsősorban a hibákból, a félbemaradt megoldásokból.

Óvatos címet választottunk a konferenciának. Legújabbkori gazdaságpolitikánk tanulságainak összefoglalását konferáltuk be. Ahogyan *Berend T. Iván* egyik könyvéből idéztem a salgótarjáni konferencia megnyitásakor:

„... a tét nagy. Helyosztó időkben országok lendülnek mozgásba a nemzetek országútján. Előretörhetnek és leszakadhatnak, ez jó néhányszor megtörtént már. Nem egyszerűen a nagyobb darab kenyérről van szó, hanem napjaink legfőbb nemzeti ügyéről, lépéstartásáról, vagy elmaradásáról, nemzeti történe münk következő szakaszának meghatározásáról.”

Miért volt szükség a 70-es, 80-as évek fordulóján a gazdasági és politikai pályamódosításra, a fordulatra? *Faluvégi Lajos* adta fel így a kérdést, és válaszában – jellemzendő legújabbkori gazdaságpolitikánk egy sajátos szakaszát – arra utalt, hogy a 70-es évtizedben lebecsültük a világgazdasági változások jelentőségét, súlyát és tartósságát, mindenféle relációban. Ezzel egyidejűleg kimerültek a gazdaság fejlesztésének extenzív forrásai, végül: a magyar gazdaságban a korábbi években túl magas felhalmozási hányvad és beruházási ütem alakult ki, amit nem tudtunk tovább tartani. Következésképpen új felhalmozási arányokra, más beruházási prioritásokra és feltételekre volt szükség.

Vissi Ferenc zárógondolata pedig egy ma már egyre aktuálisabb, kényszerítő erővel ható körülményre utalt, mondván, hogy *„elképzeltetelen a folytatás a nyilvánosság szerepének növelése, és a demokrácia fejlesztése*

nélkül. A szükséges nyilvánosság elsősorban azért kell, hogy a döntéshozó felelőssége növekedjék, legyen szó bármilyen szintről. Az elmúlt évtizedek egyértelműen bizonyítják, hogy ha valakinek előre is és utólag is vállalni kell a döntéseit, másként vesz részt a döntési folyamatban. Az is igaz, hogy még másféle tennivalóink is vannak, hiszen ez csak a kérdés egyik oldala. A másik oldalon az áll, hogy látja-e a bíráló, hogy hibát csak az nem követ el, aki nem csinál semmit. Tehát a folyamatos döntéshozatal elképzelhetetlen úgy, hogy mindig csak a legjobb döntés szülessen, és éppen azért kell a gazdasági működésben is hosszú távon ható értékrend, hogy az eseti rossz döntés negatív egzisztenciális következményei is a hosszú távú értékek alapján kerüljenek mérlegelésre. Különben nincs reális kockázatvállalás sem, és ma'dnem hiábavaló a nyilvánosság növelése."

Pulai Miklós a fenti elveket kézzelfogható közelségbe hozta, amikor a vállalatok üzleti működésének hiányosságairól és a velük szembeni követelményekről a következőképpen fogalmazott: „Üzleties, »business like«-módon kell gondolkodni, szóval nem megérteni a másikat, mindenáron. Egy kereskedő jó gondossága megköveteli, amíg nekem előnyöm származik abból, hogy téged megértsenek, addig megértem a bajaidat. De abban a pillanatban, amikor énnekem hátrányom van abból, hogy én téged megértelek, akkor ne baragudj, nem foglak megérteni. Ez nálunk nincs, megszűnt, nem működik. Pedig nincs jobb eszköz arra, hogy a vállalatokból kikényszerítsük a maximumot, mint a másik vállalat, a vevő a rendelőtől. Egyetértek: ehhez a vevőt kell olyan helyzetbe hozni ez a gazdaságpolitika feladata és ez sok mindent megkövetel, például következetes keresletszabályozást –, és ebben a vonatkozásban minden eddiginél keményebb eszközök kelleneek.”

Végezetül marad egy kérdés, amelyet tisztázni kell. Gyanúba keveredtem, hogy miért éppen, és miért mindig Salgótarjánban rendezzük a konferenciát. Lokálpatriotizmussal, lokálsovinizmussal ez esetben aligha vagyok vádolható, lévén, hogy személyes viszonyaim egy egészen más világhoz, Kiskunfélegyháza régiójához kötnek, legalábbis eddigi életem első felében.

Tehát: miért Salgótarján? Mert a közgazdasági élet szervezettsége, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola vállalkozókészsége olyan terepnumot teremtetett számunkra, hogy értelmetlen lett volna elhagyni ezt a vidéket, a vendéglátókat. Ma már hagyománya van annak – és presztízzsel jár –, hogy az ország valamennyi megyéjéből 8–10 fiatal közgazdászt delegálnak és elküldjék választottjaikat a budapesti szakosztályok, valamint a közgazdasági életben kiemelkedően fontos szerepet játszó nagy intézmények, minisztériumok, egyetemek is.

A

PALÓCFÖLD

megkérdezte

Dr. Reichard Jenő
főigazgató főorvost :

Mi az egészség ára?

Dr. Reichard Jenő, a Nógrád Megyei Madzsar József Kórház- és Rendelőintézet szülész-nőgyógyász főorvosa, 1986 óta főigazgató. Szobájában perceként csöng a telefon, pedig a mindig udvarias titkárnő gondosan kiszűri a balasztható ügyeket. Csakhogy itt alig akad ilyen. Igyekszem tehát lehetőleg röviden kérdezni, s a válaszokban – örömmre – nyomát sem érzem sietségnek, türelmetlenségnek.

– Ön szerint min múlik egy ország egészségi állapota? A költségvetési ráfordítás mértékén?

Olvastam valahol, hogy ha az egészségnek ára volna, akkor az amerikaiak lennének a legegészségesebbek a világon, mert ott – egyes becslések szerint – évente átlagosan közel 1400 dollárt fordítanak egy lakos egészségügyi ellátására. Csakhogy ugyanaz a jólét, amely az ilyen mértékű kiadást lehetővé teszi, számtalan civilizációs betegség forrása. Így nagyon is lehetséges, hogy azokban az országokban, ahol kevesebbet költenek az egészségügyre, egészségesebbek az emberek. Természetesen alsó határ is van. A görögök és a portugálok alig 250 dollárt használhatnak fel e célra, ami nem elég a megfelelő ellátásra.

– És nálunk Nógrád megyében?

Nógrád megyében az egészségügyi és szociális ágazat, a VII. ötéves tervben, 4,4 milliárd forinttal gazdálkodik.

– Ez sok, vagy kevés?

Nagyon sok, ha költségvetésből való részesedésünket a megye lehetőségeihez mérjük, de kevésnek bizonyul, ha a szükségletekkel vetjük egybe.

– Mit jelent ez konkrétan?

Nógrád megye, ezen belül Salgótarján múltbéli egészségügyi ellátása, illetve ellátatlansága súlyos örökségként maradt ránk. Igazi áttörést a megyei kórház és a rendelőintézet felépítése eredményezett 1967-ben és 1976-ban. A gondok azonban ezzel nem szűntek meg. Az eredetileg 480 ágy befogadására épült kórházban mára már közel 800 ágyat kellett elhelyeznünk. A zsúfoltságot növeli, hogy egyéb megoldás hiányában a krónikus betegeket is itt, az

un. aktív ágyakon kell gondozni. Az ágykihasználási mutató magas, 80–90 százalék. A kórházban kezelt betegek száma 20–24 ezer fő évente. A szakrendeléseken ugyanezen idő alatt egymillió embert látunk el.

Az infrastruktúra is az épület eredeti befogadóképességére szerveződött. Ezért a konyha, a mosoda, a csőhálózat, a vezetékrendszer stb. nagy terheléssel működik.

- A megye egészségügyi helyzete tehát rossz?

Szó sincs róla. Nógrád megye állami és pártvezetőinek megkülönböztetett figyelme következtében – minden problémánk mellett –, igen nagy a fejlődés. Mai gondjaink távolról sem mérhetőek a negyvenes, ötvenes évek gondjaihoz. Országos összehasonlításban is megálljuk a helyünket.

- Mit tart a legsürgősebb tennivalónak, változtatásra érettnek?

Mindenekelőtt a betegfelvétel vár korszerűsítésre. Jelenleg egyetlen ügyeletes orvosra hárul a döntés minden felelőssége. El szeretném érni, hogy a súlyos, életveszélyes állapotban érkező betegeket egyidőben több szakorvos fogadhassa, így megteremtődne az azonnali konzílium lehetősége.

- Milyen fontosabb intézkedések történtek eddig a jobb betegellátás érdekében?

Jelentős haladásként értékelhető az egészségügyi integráció megvalósítása, ami nem más, mint a kórház és a rendelőintézet, valamint az alapellátás, azaz a körzeti és üzemorvosi hálózat egységes rendszerré szervezése. Előnyök egybeek mellett abban áll, hogy a szakrendelés a kórházi osztályok közvetlen feladatává vált. Ezáltal számos üresjárat, párhuzamosság kiküszöbölhető, s minden orvosnak lehetősége nyílik a definitív ellátás megvalósítására. Hibája, hogy a struktúra kissé kórházcentrikus. Az integráció fontos része az üzem- és körzeti orvosi hálózat. A cél az, hogy minden orvos gazdája legyen területének. A betegellátás mellett ismerje meg a körzetében élőket, tág teret nyitva ezáltal a megelőzésnek. Az ehhez szükséges szemléletváltozás azonban még nem következett be maradéktalanul. Megvalósulása csak egy hosszabb folyamat eredménye lehet. Nehezíti a helyzetet, a nem túl nagyfokú, de helyenként és időnként kétségtelenül meglévő orvoshiány.

- Véleménye szerint a lakosság reálisan ítéli meg az Önök munkáját?

Azt hiszem kicsit alábecsülik tevékenységünket. Az emberek gyakran elfelejtik, hogy mi volt itt harminc évvel ezelőtt, s arról sem igen vesznek tudomást, mennyivel mostohább körülmények között gyógyítanak sokhelyen az országban, akár a fővárosban is. Előfordult már, hogy a hozzátartozók még akkor is ragaszkodtak a beteg budapesti kórházba való átirányításához, ha tudták, a szállítás kockázatos, sőt az ottani kezelés sem feltétlenül eredményesebb.

- Nem lehetséges, hogy emögött az a vélekedés rejlik, miszerint a legjobb specialisták a fővárosban dolgoznak?

Meglehet. Ám, a valóságban más a helyzet. Nekünk igen jól felkészült szakembereink vannak, akik különösen a sebészet, a szülészet-nőgyógyászat területén, a szülés közbeni sérülések elhárításában, valamint a terhesgondo-

zásban, és még számos más kérdésben értek el kiemelkedő sikereket. Mind-
csek ellenére természetesen előfordulnak olyan esetek, amelyek megoldására
sem személyi, sem technikai feltételeink nem elégségesek. Ilyenkor haladék-
talanul eljuttatjuk a beteget az erre szakosodott országos intézetbe.

- *Ha a lakosság – mint mondotta – alábecsüli az orvosi munkát, akkor
mivel magyarázható a paraszolvencia ilyen mértékű elterjedtsége? Az
emberek egyszerre bálások és bálátlanok?*

A paraszolvencia a valóságban kisebb, mint amennyit sokan mondanak,
vagy gondolnak. Nálunk pedig még az országos átlagnál is kevesebb. Salgó-
tarján ipari település, munkásmozgalmi hagyományokkal. Itt az emberek je-
lentős része meggyőződéssel vallja – hozzátehetem teljes joggal –, hogy
neki az ingyenes orvosi ellátás jár. Mindemellert a hálapénz létezik, de a
közhiedelemmel ellentétben az orvosoknak csak mintegy 25-30 százaléka ré-
szesül belőle.

- *Korunk rettegett betegségei között megjelent az eddig ismert legvesze-
delmesebb, az AIDS. Előfordult már megynkben is?*

Szerencsére még nem, de felkészültünk rá.

- *Nap mint nap riasztó statisztikai adatokat olvasatunk arról, milyen „elő-
kelő” belyet foglalunk el a világ halálozási ranglistáján. Ránk és utó-
dainkra is ez a szomorú sors vár, vagy tebetünk valamit ellene?*

Nem is keveset. Ma az esetek 50 százalékában a halál okaként a helyte-
len táplálkozás, az elhízás, a mozgásszegény életmód következtében fellépő
szív- és érrendszeri betegségek, valamint a cukorbetegség szerepel. További
veszélyforrás a túlzott alkoholfogyasztás, a cigaretta, a gyógyszermánia, ame-
lyek nyomán szaporodnak a daganatos, a légzőszervi és más súlyos megb-
tegedések. Tudatosítani kell a lakosságban, hogy nemcsak a családi ház és
az autó érték, hanem az egészség is. Orvosaink ezért évente több száz felvi-
lágosító előadáson igyekeznek ráirányítani a figyelmet az egészséges élet-
mód fontosságára, s arra, hogy minden ember sorsa jórészt saját kezében
van. Mindenki felelős a maga és gyermekei testi-lelki egészségéért.

- *Végezetül engedjen meg egy személyes jellegű kérdést. Igazgató úr! Ön
hogyan lett orvos? Csak nem „már kora ifjúságától...”?*

Nevetni fog. Valóban gyermekkorom óta vonzódok az orvosi pályához.
Kezdetben csak külsődleges jegyek, később erőteljesebb motivációk hatására.
Érettségi után egy évet dolgoztam kórházban, elhatározásom itt vált végle-
ges döntésé. Ma már tudom, helyesen választottam. Munkám a gyógyítás,
életem legfontosabb elemévé vált. Sajnos, a főigazgatói teendők mellett er-
re alig marad idő, ami nem kis feszültséget okoz számomra.

- *Mit kívánbat ezek után a riporter? A főigazgatónak az eddiginél több
időt a gyógyításhoz, az orvosnak pedig, jó egészséget! Köszönöm a
beszélgetést.*

BACSKÓ PIROSKA

Bartók és a magyar költők

Ha számba vennénk: az elmúlt félszázad magyar költőire mely személyiségek voltak legnagyobb hatással, a két forradalmi újító, az egész magyar irodalomnak új aspektust nyitó *Ady Endre* és *József Attila* mellett egy zeneszerző, Bartók Béla nevét kell említeni.

Ady csak négy évvel volt idősebb Bartóknál. Személyes kapcsolat, barátság nem volt köztük, de a komponista Ady iránti lelkesedése nem csak abból derül ki, hogy öt versét már 1916-ban megzenésítette, abból is, hogy 1912-ben Ady-verseskötetet küld magyarul tudó román barátjának Bușitia Jánosnak Belényesre, felhíva figyelmét: ő a „legfiatalabb, de legjobban tisztelt költőnk Petőfi és Arany óta... azt mondja, hogy a magyaroknak, románoknak és szlávoknak ebben az országban egyesülniük kell, mert mindnyájan testvérek az elnyomatásban. Sohasem volt még költőnk, aki ilyet le mert volna írni”.

Lévény, Ady, a Nyugat-nemzedék legfényesebb csillaga, érthető, hogy a rá figyelő nemzedék mutatis mutandis – benne, Bartókban fedezi föl az eszme, a kifejező erő, a magyarság sorsához való hűség, a lenyűgözően formátumos magatartás tovább vivőjét. „Hogy szerettük őt, hogy szerettük! – idézi visszaemlékezéseiben *Gyergyai Albert*. – Hogy rajongtunk érte akkor a húszas évek hangversenyein, benne láttuk Ady folytatóját, a Magyar Géniuszt. Es amikor szikár, törékeny alakja megjelent a dobogón puritánul, szerényen, csodálatosan formált koponyáján lazán ezüstös ritka hajával – tombolva, önfeledten ünnepeltük, főképpen a karzaton.”

Ilyen hangversenyélmény után, a szegedi első (1921. november 26-ai) Bartók-koncert élményéből íródott a Nyugat-nemzedék költőjének, *Juhász Gyulának* méltán első verse, a zeneszerzőről. Különös, hogy az elhangzott *Székely-dalokból* Juhász ösztönösen az archaikus értéket, az etnikai kontinuitás mélységes crejét érzi meg:

És fölérez és fölzeng
az áhitatos ő, szent,
az ázsiai mély, nagy,
szilaj, bús, boldog méla,
pogány és büszke lélek,
a régi, régi éden,
a zenében!

Horthy Miklós, emlékiratában sokféle jogos vád ellen mentegetőzve, tartatlan dicsékszik, milyen virágzó zenei élet volt az általa kormányzott, két háború közötti Magyarországon. Három ilyen zeneszerző: Bartók, *Kodály*, *Dobnányi*! Ám, ha működésüket, körülményeiket jobban megvizsgáljuk, kiderül, hogy inkább a kormányzó kulturális politika ellenében, mint segítségével hozták létre művüket. Bartók különösen rossz viszonyban volt a hi-

vatalos körökkel. „Hangversenyein – vallja be egyik tanítványa, *Hernádi Lajos* – a Zeneakadémia nagyterme sem telt meg teljesen. De miért is telt volna meg? Bartókot, a Horthy-rezsim hivatalos körei lenézték, vagy félbelondnak tartották, aki esőben, szélben a sáros falvakat rója fonográf-fal, kot-tapapírral, leül a parasztok asztalához, feljegyzi dalaikat – s mindezt a leg-csekélyebb haszon nélkül. Szerzeményeinek *bamis* hangjai pedig sértik az ő cigányzenéhez szokott fülüket... A közönség túlnyomó részt a jól szituált polgárság köréből került ki, legtöbbször – tisztelet a kivételnek – csak divatból, sznobságból járt hangversenyre... Előfordult persze olyan is, hogy az ügye-letes rendőr, az állam izlését képviselve, döngő léptekkel, tüntetően kiment a teremből, miközben Bartók zongorázott.”

Sajnos, a század nagy komponistájáról, a filmtechnika fejlődésével egy-idejűleg szégyenletesen kevés mozgókép maradt fenn. Filmkamerák helyett is költők érzékeny szeme, keze rajzolta bele alakját, habitusát az ellenséges levegőbe:

Vézna kis óriás. Tested meredő
szálkaként szúr a térbe fel
és körül sajgó gyulladást okoz.
Mint kivont pengét hordod magadat.

A *Kékszakállú herceg vára* és a *Fából faragott királyfi* szcenaristája, az ugyancsak Nyugat köréből való, de 1919 után emigrálni kényszerült *Balázs Béla* idézi meg ilyen expresszív képekben barátját. Már első sora is találó: „Arkangyalgyermek-arc, kérlelhetetlen.” A másik emigráns, az avantgarde irányzatok legtehetségesebb hazai honosítója az Ausztriából hazatért *Kassák Lajos*, valószínűleg Balázs versének ismerete nélkül, hasonló szélsőségek, feszültségek hordozójaként jeleníti meg a zeneszerzőt:

Olyan vékony, mint a halszálla,
olyan fehér mint egy lilium,
de ha leül a zongorához, sárkánnyá változik át.
Csőrömpöl, sír és néha ugat,
hogy elsötétül az ég s a házak falai leomlanak.

S vajon nem ugyanezt a sors és alkat diktálta ellentmondást fejezi ki *Vas István*, aki a harmincas évek ritka bécsi és budapesti szerepléseit látva, hallgatva fedezte föl magának Bartókot:

A dallam volt az egy ültömben is fölfogható,
Az összhang, a magától érthetődő, a tartás,
Amely csontomba szervült. A félszeg arisztokratizmus,
Ahogy Bécsben, a Hangversenyház nagytermének dobogóján
Meghajolt szögletesen
.....: Attila
És egy francia márki keveréke.

A történeti hűségnek tartozunk annyival, hogy e rendkívül találó megfigyelését *Vas István* csak jóval később, a hetvenes években vetette papírra. *Illyés Gyula* nevezetes Bartók-költeménye 1955 őszéről való. Volt-e valaki az Illyés–Vas István közti, a század első évtizedében született nemzedékből, aki a Génusz jelentőségét kortársaként is fölismerte? Igen volt, és éppen *József Attila*.

József Attila zeneszerző-, és a bartóki tanításra fogékony más művész-barátai révén (*Szervánszky Endre, Kornis Dezső*), mind közelebb-közelebb,

végül személyes kapcsolatban is került a Géniusszal, akit leveleiben egyedül szólított „Drága Mesterem”-nek. Baráti társaságban gyakran hallotta zongorázni *Bartókné Pásztor Dittát*. A *Medvetánc* című darabba annyira beleszeretett, hogy ilyen című verset is írt, s válogatott kötetének is ezt a címet adta 1934-ben. Közismert, hogy később tanulmányt készült írni *Bartók Béla disszonanciája* címen. A tervezett írás sajnos, a költő zaklatott utolsó időszakában nem készülhetett el, de vázlatában igen okos, máig elgondolkasztató tézisek olvashatók. Például: „Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konzonancia nem egyéb, mint megértett disszonancia”. Vagy: „Egyes zeneszerzők Bachból próbálják megérteni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha eredeti helyzetet fog fel és old meg. Tehát Bartókból érthető meg a Bach és nem fordítva.”

József Attila azok sorában is az első, akiket a *Cantata profana* versre inspirált. Igaz, nem a mű zenéje, melynek késői magyar bemutatóját – 1930-as születéséhez képest 1936-ban, a Vigadóban, valószínűleg hallhatta a költő. A Bartók-választotta román népköltésből való kolindaszövegek fordítását pedig ismerhette kinyomtatásuk pillanatában. Saját kutatásaimról lévén szó, engedjék meg, hogy a „Futtam, mint a szarvasok...” kezdetű, *Bánat* című József Attila versnél egy kicsit tovább időzzünk.

Bartók, akit eredetileg a román, szlovák, magyar balladákra tervezett kantata-triptichon gondolata foglalkoztatta (aki *László Ferenc* kolozsvári zene-tudós kutatásai szerint először román szövegre komponálta meg művét), előzetesen *Erdélyi Józsefet* kérte föl a Maros-Torda megyében, még 1914-ben lelt pogány „Karácsonyi ének”, a szarvasokká vált fiúk misztériumának versbe fordítására. (A *Szarvasokká vált fiúk* című Erdélyi József költemény megjelent a *Nyugat* 1930-as első számában.)

Erdélyi írásos nyilatkozatban vallotta a megbízás történetéről, magam személyesen beszéltem vele róla. Negyvenöt év után sem értette, Bartók mért nem az ő változatát alkalmazta, mért a sajátját. Magyarázat: ha a román szövegre írt kompozíció készen volt már, a zenéhez alkalmazandó prozódiaát igazából csak a szerző alakíthatta ki. De egyébként is, másféle szarvasokat akart, mint amilyenekkel Erdélyi szolgált. Aki az 1930-as, *Nyugatban* megjelent fordítást összeveti az 1940-es gyűjteményes kötetben (az *Emlékben*) közzétett *Szarvasokká vált fiúkkal*, észreveheti, hogy néhány fontos részletet később maga a költő is Bartók keményebb, drámaibb fessességű szövegéhez igazított. (Az „izzé-porrá zúzódás” motívuma például eredetileg nem szerepelt Erdélyinél, ezt tíz év után Bartóktól vette át.)

Tudva, hogy József Attila milyen nagy becsben tartotta, mesterének tekintette Bartókot, ez a közvetett vonatkozás is erősítő érv kettejük kapcsolatához. Tény, hogy Bartók ujjmutatása nélkül ez a *Bánat* című vers nem íródott volna. Hangulati bizonyítékként erre vall az is, hogy 1930 októberében, az *Erdélyi Helikonban* jelent meg először a következő alcímmel. *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz.*

A megoldandó rejtély azonban mélyebben van: mitől olyan borzongatóan, lefegyverzően tökéletes ez a költemény? Merthogy bár minden szó, minden hangzó mozdíthatatlanul a helyén van benne, az átváltozás belőlük áradó kísérteties bizonytalanságát, a kompozíció zenei fordulatait szinte bőrünkig biszergetően érezzük?

Futtam, mint a szarvasok,
lány bánat a szememben.
Famardosó farkasok
Úznek vala szívemben.

Agancsom rég elhagyám,
törötten ing az ágon.
Szarvas voltam hajdanán,
farkas leszek, azt bánom.

Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megálllok,
ordas társam mind habos;
mosolyogni próbálok.

S őszi szóra fülelek.
Hunyom szemem álomra.
setét eperlevelek
hullanak a vállamra.

Miként lehet tizenhat sorban ennyi balladai feszültséget sűríteni? Igaz, már a *Tiszta szívvelben* is tapasztalhattunk hasonlót. A négyszakaszos, páros, vagy keresztrimes formákban József Attila nem egyszer éri el képnek, hangzásnak ezt az arányos, pontos, drámai vágásokkal osztott-kötött, élesen sarkított konstrukcióját. De itt a felfokozott lírai erőt szinte kézzel foghatjuk eleitől végig.

Readkívül szerencsés az indító szó, a vers archaikus tónusát megadó *futtam* igealak. Túlzó stilizálás nélkül csatlakozik hozzá az *elbagyám*, s az itt módhatározóvá avatott melléknévi igenév, a *varázs-üttön*. Az erdélyi népköltést idézik ezek a szavak, ám nem koptak ki teljesen a hazai népnyelvből sem. Saját dél-somogyi születésű apámtól is nem egyszer hallottam ilyen kifejezést: „megüttem a kezemet”. Ami igazán archaikus a versben, az a régmúlt igeidő használata, a XVI. századi versemlekeinkig visszaható *üznek vala*.

A *futtam* intonációs jelentőségét abból is meg tudjuk ítélni, ha hozzá-mérjük, mennyire más, erőtlenebb kezdés lett volna a „futottam”. A *futtam*-ban így a kifulladásig rugaszkodó lendület is benne van, a riadt vágásra készítő trochaikus impulzus, mely végig megy mind a tizenhat soron. A harmadik sorban az üzőtség külön nyomatékot kap az alliterációtól, mert-hogy: „*famardosó farkasok*” üzik a szarvast, méghozzá nem csak formálisan, de egész valóját megrendítően, hiszen megszemélyesítője így fogalmaz: „üznek vala szívemben”. (Itt jegyzendő meg, hogy a *lány*, József Attila egyik karakterisztikus jelzője, mindig többet jelent köznyelvi értelménél. Szinte egész – gyöngédségre, benső elmélyülésre képes – költői lényét beleviszi olykor ebbe a jelzőbe. Gondoljunk csak az *Elégia* önmegszólító sorára: „Te kemény lélek, te lány képzelet!”)

A második szakasz már lemezteleníti az allegóriát, kimondja az egzisztenciális kényszerhelyzet lényegét:

Szarvas voltam hajdanán,
farkas leszek, azt bánom.

A költemény fordulópontja azonban a klasszikus szerkesztési szabályok szerint csak a harmadik szakaszban következik. Ide gondolatritmus emeli át az előző sorok megmerevedő indulatát:

Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megállok.

A *Cantata profanában*, a kilenc fiú szarvassá változása folyamatos, misztikus átmenet, de amikor az apa szembesül a történetekkel, a „varázs-üttön” megállás ott is elkövetkezik. Ám a fiúk, immár átésvén a metamorfózison, nem „mosolyogni próbálnak”, hanem irgalmatlanul észretérítik apjukat: ők nem fordulhatnak vissza többé.

József Attila szarvasa egyedül van a változni kényszerítő „ordas társak” között. Atminősülése fájdalomtalanabb lenne, ha nem szólt volna el magát már elébb:

farkas leszek, azt bánom.

A zárószakasz nem hagy kétséget affelől, hogy ő a kikerülhetetlen sorszerű változásban is őrzi tovább korábbi önmagát. „Ünőszóra fülelek” – mondja a magyar nyelv egyik legszebb hangalakját idézve, szinte az idegek alvás közben is tovább érzékelő, éber feszültségét szuggerálva a három kezdőszótag magas-mély magánhangzós oda-vissza játékába.

A kortárs irodalomtörténet káderbizottságai egyidőben lelki-furdalás nélkül sajnálták le *Mikszáthot*, *Móriczot*, *Adyt*, *Krúdyt*, és másokat, amiért nem tudtak radikálisabban elszakadni előző létformák bennük tovább ható vonzaskörétől. Vajon mit kezdenének a szarvasból farkassá változó költő fájdalomával? Emberileg vajon nem abban rejlik-e nagysága, hogy farkassá kényszerülve is tovább őrzi szarvasmivoltát, hogy nem igéri meg hangzatos, egyértelmű kijelentéssel: ébredés után semmi sem marad benne az üzött vadból?

Egyébként a végső elszámoltatással a teoretikus elemzés épp úgy csődöt vall, mint a legkorszerűbb stilisztikai ízekre boncolás.

...ünőszóra fülelek.
Hunyom szemem álomra
setét eperlevelek
hullanak a vállamra.

Mondható-e az előzmények utáni zárószakaszra, hogy a lírai hős nem tisztázza benne önmagát, szituációját akár társadalmi értelemben is? Egyáltalán, homály-e az, amit a költészet logikáját doktriner módon megítélők homálynak hisznek? Másrészt meg tudom-e magyarázni a magán-, és mássalhangzók latolgtatásával, mért oly fantasztikusan szép a két utolsó sor? Az eperlevelek négy „e” betűje előtt vajon mért használ a szerző a megelőző jelzőben is „e” hangot az „ö” helyett?

Tóth Árpád következetesen *setét*-nek mondja a *sötétet*. József Attila csak egyszer-egyszer él a variáns lehetőségével. Honnét tudta mégis bizonyosan, hogy itt a *setét eperlevelek* az egyetlen valódi megoldás – honnét, hogy a *hullanak a vállamra* négy „l” hangzója látványnak, zenének, rejtelemnek, a

költemény egész kihangzásának ilyen lelki mélységet, ekkora távlatot képes adni? Valami olyan titok ez, mely közös a zeneszerzőkben és költőkben.

Bartók szellemi öröksége csak 1945 után válhatott igazi közkinccsé Magyarországon.

Halálakor, 1945 őszén többen is írtak róla verset. Legjelentékenyebb közülük *Rónay György*. Sajátosképpen ő is a Cantata profanát – de immár a zenéjét – idézve jeleníti meg a műve után eltűnő varázslót:

Ó, távozom én...

... fut előlem az égen a szarvas, agancsán
gyertya lobog, színe hó, hullámszik a messzi Meóthisz,
üstdobok éneke döng, és elnyel a mennyei Dzsungel.

A költemény intonációjának daktilikus, vágózó sorai arra engednek következtetni, hogy Rónay az általuk megidézett Cantata-beli vadászfugával zenei élményként is találkozott.

1948 őszén, a Bartóknak szentelt első háromhetes fesztiválon valamennyi fontos, addig itthon ismeretlen művét is, előadták Budapesten. Bárha semmi zenei előképzettséggel sem rendelkeztem, oly' nagy hatással volt rám a komponista akkor birtokba vett életműve, hogy hosszú versben próbáltam vallani róla. Ez a húszéves koromban publikált költemény volt költőnemzedékem első demonstrációja Bartók mellett. Utólag belátom, szinte lehetetlen feladatra vállalkoztam: szavakkal igyekeztem föl idézni a csak zenével elmondhatót, de 1948-49-ben, tán a hidegháború előérzete miatt is, csak a líra hőfoka volt alkalmas közvetítő, hogy azokhoz is eljuttassam a megértett üzenetet, akik még nem fogékonyak rá:

Úgy éledt meg a *Cantata profana*
akárha mozgó horizont szakad ki
kődök nyügeből. Eleinte csak
a kórus széles zúgását figyeltem,
aztán amikor szarvasokká lettek
a kilenc szép szál fiúk, valahogy
körülölelt a titokzatos erdő,
az eltévedtek bűvös szabadsága,
csend illata, zizegő friss vizek.

Am hirtelen a csörtető vadász, a
rohanó hajsza! Kürtök! Jaj szegény
szarvasok! Jaj apátok! Jaj hol a
levegő! Torkunk elszorul. Nyomasztó
hegyekről körbe csapkod vissza ránk a
lárma. Kábultan ültünk. Végül őt,
Bartókot láttuk újra, – mint a szarvas
fölémelt ajka, – hirdette a hűvös
forrás kristályos tisztaságát.

A Divertimentóban volt egy
tántorgó, szinte túlvilágról
sziszegő vonórész, olyan mint,
valami dermesztő, de inkább

mindentudó üzenet. Abból
értettem meg valóban, hogy csak
az halhatatlan, aki fél, de
ki félelmét is biztatásul
hagyja reánk, a rokonokra.

Az ötvenes évek elején sokféle vád, gyanú és lesajnálás érte ezt a költeményt, különösen idézett zárósorait (formalista, pesszimista, dekadens). E hátrányos visszaigazolás persze nemcsak egy ifjú költő kényszerű elhallgatása miatt érdemel említést, hanem amiért jelzi már a jól-rosszul leplezett diszkreditálást, melyben a bartóki örökség a fordulat éve után részesült. Ez volt az az időszak, amikor a hetvenéves zeneszerző születésnapját egyetlen hivatalos zenei folyóiratunk mindössze tizenhárom szavas lapalji jegyzetben „ünnepelte”. Szerencsére, hat évvel később – a már hangversenysorozaton újra játszott kompozíciókkal egyidejűleg – megjelent *Illyés Gyula* nagyhatású *Bartók*-verse, mely szenvedélyes-rapszodikus fogadalomtételként foglalta szavakba a *kimondás* által feloldott egyéni, közösségi szenvedés művészi, erkölcsi értékét:

Van-e remény még emberi fajunkban? –
ha ez a gond s némán küzd már az ész
te szólalj
szigorú, szilaj „agresszív” zenész,
hogy mégis okunk van
remélni s élni!

.....
Te megbecsülsz azzal, hogy fölfeded
mi neked fölfedtett,
a jót, a rosszat, az erényt, a bűnt –
te bennünket növesztel, azzal,
hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk.
Ez – ez vigasztal!
Beh más beszéd ez!
Emberi, nem hamis!
A joggal erőt ad a legzordabbhoz is:
a kétségbeeséshez.

Ugyancsak 1955 őszén jelent meg *Juhász Ferenc* csaknem négyszáz soros költői parafrázisa a *Cantata profana* Bartók-írta szövegére. A költemény (melyről egyebek közt a híres angolszász költő, *W. H. Auden* igen nagy véleménnyel volt s mindennek máig része lehet Juhász nemzetközi rangjában) voltaképpen a szarvassá változott fiú visszájára fordított, mai értelemben *profán* változata. A fiú immár a civilizáció modern vadonából nem tud visszatérni. A hívó, virrasztó, várakozó anyjának nem mondhat egyebet:

Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek,
csak meghalni megyek édesanyám:
kiteríthetsz majd a szülő-házban,
eres kezeiddel megmoshatod testem,
mirigyem szemhéjam lezárhatod csókkal.
S majd ha húsom bomlik széjjel,
bűzben és virágban rothad testem,
akkor leszek véred ivó magzat,

akkor leszek a kisfiad újra,
mert az csak neked fáj édesanyám,
jaj, csak neked fáj édesanyám.

A Cantata profanán kívül a *Concerto* a másik Bartók-mű, mely több költőnk művében visszhangra talált. Attételelesen, a folklór-mítosz dimenzióit talán kelleténél is több síkváltással köréje feszítve, de a *Concerto Elégia* tetele munkálkodik *Szilágyi Domokos Bartók Amerikában* című költeményének dramaturgiájában is.

Milyen széles az Óceán
annak, ki hazagondol –

.....
Hova vetemedtél
hova vetemedtél
szívárvány havasárol
szívárvány havasárol
tűzre te vettettél
hamuvá vedlettél

.....
Jaj istenem a világ
kinek szoros kinck tág
jaj de szoros a világ
csontig hatol velőt vág
hogy kitágul a világ
ha egyszer jobb jövőt lát.

.....
Kőrösfői lányok
mármarosi románok
sátron sívó arabok
kunyhón tengő törökök
hogy a nóta régi
s hogy mindig új: így örök –
egy nyelven szól az mind,
magyarul, románul,
s ki más értené, ha
nem Bartók tanár úr?!

A zárótétel népek körtáncából kiemelkedő fájdalmas-bizakodó apoteózisát halljuk *Orbán Ottó* Szilágyiánál korábbi verséből:

mert nyár lesz és ítélet és a torkok
láza előmlik a tág völgyeken
s akit a némaság földig lerombolt,
nem lehet mentséget majd semmiben.
Hatalmam s haláлом évszaka! Boldog
hegyomlás, hogy megélhetem!

Jánosy István, a már néven nevezett *Concerto* című, 1955-ös versében a negyedik tétel a megszakított intermezzó, falsból érzelmessé váló vallomását fordítja le szavakra:

Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország.
szeretlek, mégha te nem is szeretsz!
Testem: a milliók – egyszerű néped!

A lelkem hangja a te népdalod.
Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország:
úgy énekelem, hogy belehalok!

A kortárs magyar költőket mindmáig táplálják a Bartók művészetéből, jel-
leme sugárzásából kapott inspirációk. Ennek kézzelfogható bizonyítéka a cen-
tenáriumra kiadott antológia is, melyben 85 költő 107 Bartók-vonatkozású
verse olvasható.

De még ez a *Szakolczay Lajos* összeállította *A szarvassá változott fiú* sem
tartalmaz minden Bartókhoz írott költeményt. A szaporodó tiszteletadások,
az új nemzedékek hűségesei közül – melyek néhányra, valljuk be, nem több
az elődök szokásjogához csatlakozásnál, a jelvénykitűzés gesztusánál – hadd
említsen inkább egy idősebb költőtársunk vallomását. Az antológia szerkesz-
tője őt, *Csák Gézát* nem találta meg. Írásai csak vidéki folyóiratokban ol-
vashatók, önálló kötetet sem publikált. Márpedig az ő 1954-ben íródott
Síratója éppen azért érdemel különös figyelmet, mert azok közé a ritka ver-
sek közé tartozik, mely a Géniusz zenei temperamentumának elementáris ere-
jét tudja szavakkal megragadni:

Belevág negyven hegedű keserves
húrjaival, fénytelen szilajon.
Megnyílik rád belőlük a vadon
lelke Retyezáttól Belényesig.
Szél fúj, esik a bánat legszívében
vitorlaként lobogsz zordon lehében.

Az elmúlt évtizedek legnagyobb igényű esszéistája, *Németh László*, e kor-
szak költészetét vizsgálva, nem ok nélkül talált rá a *bartóki szintézis*, a
Bartók-modell fogalmára, értve czalatt a 19. századi hagyomány, a modern
Nyugat- és Kelet-Európa együttes vállalását. E bartóki program továbbmun-
káló, nyugtalanító hatását szépen bizonyítja a vállalt eszmei célkitűzést
leginkább megvalósító nemzedéktársam, *Nagy László* emlékverse, ki az ün-
neplőkhöz éppen a megélt kudarcok jogán fordul ilyen intellemmel:

Ünnep nem elég, hogy megtartsa őt,
az irgalmatlan tiszta szeretőt –

A költemény zárószorai minden patetikus esküncél szebben, szívből fakadó-
ban fejezik ki a Bartók-tradíció iránti eleven hűségét:

Ó, hány remek mén dühe benne!
Diadala mégis a fegyelme,
nem csitul mégse, virrasztani hív –

Lüktet éjszakámba tündöklete –
Aranyalmák dérvert Árgilusa, te,
mikor nyughatsz meg végleg a szívemben!

„Helyére bővült egy világot”

Fodor András Fülep-képéről

Fülep Lajos tudományos munkássága a művészetfilozófia területén kimagasló. A második magyar reformnemzedék, *Ady* és a *Nyugat* íróinak forradalmi újításait az elsők között ismerte fel. Elkötelezte magát a társadalmi és szellemi megújulás ügye mellett. *Bartók* és *Kodály* ekkor kezdi a magyar zene megújítását, *Rippl-Rónai* és *Egry* új festészeti nyelvet teremt, *Lukács György* filozófiai, *Szabó Ervin* társadalomtudományi irányban tör új utat. Ebben a nagy szellemi, forradalmi átalakulásban vesz részt *Fülep Lajos* is.

A *Vasárnapi Társaság* tagjaként *Balázs Béla*, *Fogarasi Béla*, *Hauser Arnold*, *Káldor György*, *Lesznai Anna*, *Lukács György*, *Mannheim Károly*, *Tolnay Károly* körében tevékenykedik. Ebből nő ki a *Szellemi Tudományok Szabad Iskolája*, ahol előadássorozatot tart *A nemzeti jelleg problémája a magyar képzőművészetben* címen. Az alig harmincéves fiatalember arra vállalkozik, hogy az elmúlt század magyar képzőművészetét mérlegre tegye. 1911-ben *Lukács Györggyel* együtt szerkeszti a *Szellem* című filozófiai folyóiratot.

A görög művészet és filozófia ismeretében az esztétikai elemzés számára a legfontosabb elveket, a művészet nemzeti és egyetemes, örök és időhöz kötött jellegének problémáját veti föl. Alapkérdését a nemzeti karakter megítélésében így fogalmazza meg: „A lokális jelentőségen tülemelkedve van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?”

Művészettörténeti értékű fölfedezéseket tesz, *Lechner Ödön*, *Izsó Miklós* és *Szimyei Merse Pál* művészetének értékeit előtérbe állítva. 1951-ben *A magyar művészettörténelem feladatai* címen tart előadást az Akadémián. Főszerkesztője *A magyarországi művészetek története* című, kétkötetes kézikönyvnek. Iránymutató tanulmányokat ír *Derkovits*ről, *Csontváry*ról.

Tanulmányait „alkalomra és kívánságra” papírra vetett munkáknak tekintette, összegyűjtésükkel, kiadásukkal nem törődött. Így történhetett, hogy életében egyetlen önálló, könyvalakban megjelenő munkája a *Magyar művészet* maradt.

A forradalmi átalakulás híveként *Károlyi* megbízatásából teljesít Olaszországban diplomáciai feladatot. (A francia befolyás ellensúlyozására az olaszokban akart támogatót szerezni.) A forradalom idején tanári kinevezést kap a budapesti egyetemre, amelyet a kommün bukását követően elveszít. Ekkor visszavonul, dunántúli falvakban református lelkészként dolgozik. Zengővárkonyban két évtizedet tölt el, de itt is kapcsolatot tart az ország progresszív szellemi erőivel. Helyi közeletet él, vállalja a lokalitásból adódó feladatokat is. Ugyanakkor a népi írói mozgalom egyik fő inspirátora, alapító tagja az 1934-től megjelenő *Válasznak*. Léhelyzetéről így vall: „Akikkel még az előző háború, s a kommün idején együtt filozofáltam, *Lukács György*, *Balázs Béla*, *Mannheim Károly*, külső emigrációba szakadtak, nekem a belső emigráció sorsa jutott, a szigetélet szellemi magányában.”

Fülep rehabilitációjára csak 1946-ban kerülhetett sor. 1947-ben *Keresztury Dezső* kultuszminiszter kinevezi egyetemi tanárnak a budapesti egyetem olasz tanszékére és ekkor megbízást kap az *Eötvös Kollégiumban* betöltendő tanári állásra is. Kezdetben a kollégiumban, majd egy Szécher úti villában lakik. 1948-tól akadémiai levelező tag, 1951-től a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékének vezetője. 1957-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1961-ben vonul nyugalomba.

Még maga rendezte sajtó alá azt a kötetet, amely *Magyar művészet* címmel 1971-ben jelent meg posztumusz műként. Az 1920-ig írt cikkeit és tanulmányait tartalmazza *A művészet forradalmától a nagy forradalomig* című gyűjtemény (Magvető, 1974.); *Művészet és világnézet* címmel jelentek meg az 1920 és 1970 között keletkezett cikkei, tanulmányai (Magvető, 1976.). *Európai művészet és magyar művészet* címmel Romániában válogatást adtak ki műveiből (Kriterion, 1979.).

A művészetet mint külön szférát határozta meg, a művészt akarta konkrétá tenni. „A láttatás tudósa” (Takáts Gyula) a művészi látás, látni tudás képességét sajátos koncepcióban tárta hallgatói elé. Szerinte a *látó ember* minden művészettörténeti korban megvolt: „A dolgok igazi szemlélője az, aki szemével, fülével, egész lényével, egész kitarukozásával a dolgok, a valóságvilág vagy a művészet világa felé fordul és hagyja (...), hogy átfolyják rajta, elementáris erővel ragadja meg őt a világ lehellete. Szép dolgok között élt, amikor látott, és mert látott: gazdag lelkű volt és boldog volt.”

Ez a látás, látni tudás különböztette meg a modern embertől, aki „már nem lát semmit, aki mindent tud. Szín, hang, forma, szabály, törvény: számára már mind ismerősek, hisz tudja őket, egyszintre hullt absztrakciókból: betűkből, a könyveiből jól tud mindent és nem veszi észre, hogy nem lát semmit, hogy fekete hályog van a szemén. Fekete hályoggal járkal a világ ezer dolga közt és mindent egyformán tud: szürkének és színtelennek.”

„EMBERBEN Ó A MÉRTÉK”

Fodor András 1947 őszétől az Eötvös Kollégiumban tanítványa volt Fülep Lajosnak. Barátaiból szellemi családot szervezett a Mester köré. A találkozások történetét naplóban rögzítette, egészen 1970 őszéig, Fülep 1970 végén bekövetkezett haláláig. A költő és naplóiíró célja egy és ugyanaz: „Ezer met-szetbe fogni / egyetlen mondhatatlant”.

A fiatal költő egyik esküje Fülep Lajosra vonatkozik, a művészetfilozófia nagy magyar génieszára, aki nemzedékeket tudott magához vonzani, valódi feladatokra eszméltetni. Személyiségének titkát mindmáig kutatja a költő, esszé- és naplóiíró Fodor András, aki a *spiritus rector*, a választott szellemi apát tisztelte benne:

Emberben ő a mérték. Úgy szeretjük,
mint megtalált apát az árva gyermek.
Van otthonunk, mert van, aki megmutassa
mi elveszett a dolgokban: a lelket.

Fülep számára magyarul írni nem filológiai, hanem erkölcsi problémát jelentett. Azt vallotta: „a legegységesebb művészet egyúttal a legnemzetibb”, abban az értelemben, hogy a művészet nemzeti jellege a „nép összes sajátos szellemi és morális energiáinak a megtestesülése”. A Mester nagy varázslata: közte és tanítványai közt eltűnt a tér, az idő és a társadalmi különbség. Szokratészi módszerrel észrevétlenül avatta be hallgatóit hatalmas

tudásába, bővölte rá figyelmüket a problémák lényegére. *Pater familiásként* Fodor Andrásék baráti körének szinte peripatetikus iskolát tartott. A találkozások, szavak, gesztusok élményét, érezve a számadás kényszerét – „ezt így nem élhetem át többé soha” – hűséges sifárként („egyetlen érv az elmúlásra”) rögzítette a költő és naplóíró. Fülep barátsága Fodor Andrásnak, az emocionális költőgéniusznak meghatározó élményévé, életének, szellemének organikus részévé vált.

Fülep a neki ajánlott *Pannónia* című versben lírai hősként erkölcsi példaképpé magasodik, „kötelmeink hitéről beszél”. A pannon mikrokozmoszból éteri zene árad: „Vörös szakálla izzó méhrajából / röppennek szét az esti csillagok...” Megkapó háttérrel kristályosan szép pillanatot örökít meg *A hóhullásban*. (*Bozay Attila* zenét szerzett a szövegére.) Együtt csendül a szó, zene, és felragyog a kép, emberközeli felmagasodik az elmenyitogató Mester alakja: „A hóhullásban szép az öregember...” A költő hiánytalan művészi teljességgel szeretné tetten érni „a múlás törvénye alá rendelt foghatatlant”, felmutatni azt, hogy őt és társait Fülep „az emberlelte szépség ízére” megtanította.

Fodort Fülep halálának a híre Angliában éri. Hazatérve *Kettős rekviem*-ben siratja el Mesterét és a fiatalon elhunyt, Bartók-kutató zenesztétát jó barátot: *Colin Masont*. „Az emberi szív és elme számára nyitott mű” (*Domokos Mátyás*), a *Kettős rekviem*, a példázatból időszerű erkölcsi-szellemi szubsztanciát tud felmutatni. Valós léthelyzetét rögzítve újra kimondja a kulcsszót: „Visszajöttél az anyaföldre, / hol nincs többé / apád.”

Fülep emlékét idézi, jelentőségét tudatosítja a zengővárkonyi *Gesztenye-erdőben*: „Ezen az istenszőnyegén, / e törzsek oszlopa között / kísértem egy királyt.” Fodor András Fülep iránti barátsága, kötődése transzcendenciát idéző, és ezért az atyai jóbarát halála után is megmarad, és érvényes: „... egy ifjú-azgastyán, karját összefonva hátul, / jár föl-alá / az én / időmben mindörökké”.

Fodor András Fülepben, amint *Németh László*-ban, és *Illyés Gyula*-ban is, „a legendák újult elragadtatása” helyett, a „szivárvány mitológiák” helyett igazi, irányjelölő géniusztalált: a „hit józan vallásalapítóit / okos düh prófétáit, / eszelős szenvedély helyett / a szenvedély eszméletét”. Azt vallja, józan előrelátást, evilági „prófécia” nélkül nem létezhet népnyi méretű jövőremény: jaj annak a népnek, amelyből kiveszik az igazvallók hite és megvesztegethetetlen szolgálatetikája.

EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL

A XIX. és a XX. században európai irodalomban kedvelt, elterjedt műfajjá vált a napló. *Byron*, *Puskin*, *André Gide*, *Kierkegaard*, *Kafka* és mások naplói éppúgy ismertek, mint nálunk *Kemény Zsigmond*, *Széchenyi*, *Just Zsigmond*, *Füst Milán* vagy *Szabó Lőrinc* naplódokumentumai. Fodor András művét sok szempontból mégis különösnek, az előzményektől eltérőnek érezzük. Ennek egyik oka: a naplók rendszerint posztumusz kiadásokban szoktak megjelenni. Fodor úgy oldotta fel a modern napló alapvető ellentétét, a titoktartás és a publikáció vágyának ellentmondását, hogy a napló főhősenek nem önmagát, hanem Fülep Lajost választotta. Mellette vonul fel az 1945 utáni magyar szellemi, irodalmi élet hatalmas galériája: *Domokos Mátyás*, *Hernádi Gyula*, *Lator László*, *Kormos István*, *Vekardi László* és sokan mások. Fel-felbukkannak a kor legismertebb személyiségei: Kodály Zoltán,

Németh László, Illyés Gyula... Fülep távoli mellékbolygója a rendkívül tehetséges jóbarát: Colin Mason.

Az *Ezer este Fülep Lajossal* pontos, kifejezőerejű címadás, amely közvetlenül utal a téma és a mű értelmezésére, lényeges vonásaira, de teljes értelmét csak az olvasás folyamán nyeri el. Az előreutaló, találó cím nyitja és zárja a mű témáját.

Hasonló funkciót tölt be a Gorkijtól választott mottó, Gorkij a tengerparton gondolataiban merülő aggastyán Tolsztojt meglátva érezte meg a „szavakkal ki nem fejezhető” elragadtatást és az elmúlás miatti aggodalmat, amely „egy boldog gondolatba olvadt: – Nem vagyok árva a földön, amíg ez az ember él.”

A naplóíró ugyanezt az érzést áttételesen Fülepre vonatkoztatja, akinek „Sors és választás szerint lett tanítványa.” Róla írja: „Végtelen rétegződésű élet az Öregé. Mindig elámulok, amikor egy-egy réteget kinyit előttünk.”

Fodor András érdeme, hogy az 1947-től 1970-ig tartó időszak irodalmi életét a magyar kultúra részeként szemléli, az irodalmi jelenségeket a korszak egész kultúrájának belsőleg tagolt egységébe ágyazva rögzíti és értelmezi. A naplóírást „a következetességre és tárgyilagosságra nevelődés legkemenyebb iskolájának” tartja. Felveti az alapkérdést: „A személyes események regisztrálása tehát nemcsak impertinens, másokat sértő, kiszolgáltató, veszedelmes műfaj, de netán a felejtéssel, emlékezetmódosítással is szembeszegülő, életellenes tevékenység?” A válasz: a naplónál „izgalmasabb, sokszínűbb, nyíltabb emberi leltár nem képzelhető el”. Leszögezi: „saját tévedéseimnek, mások megigazulásának esélyét egyaránt elismerem. Tisztelem azonban a megélt pillanatok igazságát és összefüggésrendjét.”

A 23 év naplómomentumából válogatott 1400 oldalnyi kétkötetes napló csupán tíz százalékát tartalmazza a teljes kéziratanyagának. Éppen ezért érvényesül benne a válogatás, kiemelés, elhagyás módszere, megmutatkozik – ennek nyomán is a formálás és a nyelvkézeltés révén az irodalmi jelleg, holott Fodor Andrásnak sosem volt célja, hogy „irodalmi naplót írjon”.

A napló információgazdagsága lebilincselő. Történeti, kultúrtörténeti, művészettörténeti, irodalompolitikai dokumentumként is fontos az *Ezer este Fülep Lajossal*. Krónikás napló ez, de a naplóíró emberi, szellemi irodalmi, zenei, képzőművészeti fejlődését, életfelfogását, a világhoz való viszonyulását is tükrözi, az eredmények mellett a kudarcokat is rögzíti. Az 1945 utáni magyar irodalom, kultúra történetéhez fontos háttérinformációkat szolgáltat. Olyan információkat, amelyek például a *Nyugat*-korszak kutatói számára hiányoznak, mert még ma sem tudjuk, hogy milyen egyéni, személyi vetületei vannak a *Nyugat* létrejöttének, mert hiányzott a korból egy krónikás naplóíró-egyéniesség.

Minden naplóval kapcsolatban döntő kérdés: milyen fokú a valószínűség-értéke? Az *Ezer este Fülep Lajossal* a konkrét, ténybeli hitelesség, az empirikus érzékletesség és adatszerűség erős fokát éri el. Az egyéni és kortörténeti információk rengetegében is törekszik a korvalóság, az irodalmi élet mélyebb és elvibb szintjének, lényegszerűbb összefüggéseinek a megragadására. Fontos ez, hiszen ma fokozott korigény a ténybeli hitelesség és az empirikus érzékletesség magas foka.

A naplóíró arra törekedett, hogy a személyes, az intim ismeretanyagból főképpen csak a szimptóma-jellegűek jelenjenek meg. Szemérmessége, visszafogottsága főképpen saját házasságának a vázlatosan jelzett történetében érhető tetten, de rendszerint barátainak emberi, szerelmi viszonylataiban is

érvényesíti. De például Ady, Veres Péter, Tamási és mások iránt is erős a kritikája.

Az *Ezer este Fülep Lajossal* azonban nemcsak dokumentum, mert a puszta dokumentum-cszköztelenségével és szenvtelenségével sosem érhetne el olyan hatást, amelyet olvasása bennünk kivált. Költő naplója ez, amelynek nyelve végső soron irodalmi nyelv, ezért nem nélkülözi az esztétikai funkciókat sem. A naplóíró nem veti el egészen az irodalmi formálás eszközeit, a művészi formálás bizonyos foka sem egészen idegen tőle. (Különösen a novellisztikus jellegű kirándulási jelenetek leírásakor.)

A válogatás, elhagyás révén kiiktatta az ismétlődéseket, ritkította az átfedéseket, a jelentéktlenebb részeket. Ezzel bizonyos formáltságot is adott naplójának. Hatalmas anyagából bizonyára emberi, eszmei, politikai okokból, de talán esztétikai szempontból is sok mindent elhagyhatott a naplóíró. Mindent nem mondhat el, ezért a lényeges mozzanatok, korjellemző információk, eszmények, fontosabb erővonalak rögzítésére törekszik. Az irodalmi, kulturális élet mozgásaiból is a lényeg rögzítésére törekszik. Ebben az értelemben a válogatás, elhagyás – szemérmes tapintatból esetleg az elhallgatás –, kiemelés révén is a műfajra jellemző extenzívjellegzet az intenzív jelleg irányába mozdítja.

A kifelé tekintő, a napló címadó hősének Fülepet választó Fodor András szeme előtt az énközpontúság és a külvilág ábrázolásának dialektikus egysége rebegett megvalósítható eszményként. Az azonosuló szeretet dimenzióiban ott-honos, de vállalja a kritikai szemléletet is. Nem idegen tőle az önkritika sem, fel-felbukkan az irónia hitelesítője, a finom önirónia is. A napló humoros mozzanatai közt ritkább a gúny és az öngúny – még szelídebb formájában is.

Fülep esetében az eszményítő szándékot, az azonosuló szeretet és csodálat mélységfokozatait igyekszik ellenpontosítani. Nem hallgatja el, hogy a világbírói szellemiségű, ítélő elméjű példakép „egyéniségében is van negatívum bőven”. Fülep szóbeli megnyilatkozásaiban az Ady-kritika hangja erősebb – kicsit megtévesztve Fodort is –, ezért a teljes Ady-értékelés csak Fülep írásaiból olvasható ki. Fodor András aligha tarthatta helyénvalónak, hogy Fülep két sikertelen házassága miatt széthullott családjá, hogy a Mesterből a „rokon-ságérzet hiányzik”...

Dosztojevszkij helytálló értékelése sem fedheti el, hogy Fülep Tolsztoj megítélésében – amint *Flaubert, Balzac, Zola vagy Madách* esetében is – az igazságtalanságig szigorú volt. Nem feledhetjük, hogy a szellem embereit nem tévedéseikkel, hanem eredményeikkel kell mérnünk.

Fodor jóvoltából Fülep körül kialakult szellemi család – mélyen rokonítható a Németh László-i „nagy család” gondolatával – jelentősége rendkívül nagy. Nemcsak „az Öregget, mint atyát a család” körülvevő tanítványok kapták a Mestertől a peripatetikus iskolában, de ők is adtak, közvetítették a külvilágot, ezért a visszahatás tagadhatatlan. (Például József Attila értékelését tekintve!)

Fodor András önmaga és nemzedéke nevében naplójában emléket állított az atyai jóbarátnak, a kevés művet alkotó, de a lelkekbe, szívvekbe írni tudó géniusznak. Tette ezt abban a hitben, hogy „a mi nemzedékünk kivételes helyzetű: a lehető legtöbbet szívta magába; érvényes emlékei maradtak a harmincas évekről, a világháborúról, a rövid, de igazi békéről, mi tudtuk utóljára hasznosítani az Eötvös Kollégiumot, mert mi voltunk, akik összeomlása után kint is megálltuk a helyünket, akik – talán ez a legfontosabb – el tudtuk fogni magunknak Fülepet...” (*Magvető.*) CS. VARGA ISTVÁN

Magyarország a második világháborúban

BORSÁNYI JULIÁN: A magyar tragédia kassai nyitánya.

GOSZTONYI PÉTER: A magyar honvédség a második világháborúban.

Magyarország második világháborús szereplése hosszú évtizedek óta foglalkoztatja a magyar közvéleményt és történetírást határainkon belül és túl egyaránt. A mai napig keressük a választ: bűnösök vagyunk, vagy áldozatok? A kérdésre adandó válaszhoz az elmúlt években a hazai és a külföldön élő és publikáló magyar történészek, kutatók is – minden politikai és világnézeti különbözőséget félretéve, feledve – igyekeznek bennünket közelebb vinni. Ezeket a törekvéseket csak üdvözölni lehet. Hol vannak már azok az idők – nem sírja azokat vissza senki sem –, amikor egymás munkáiban nem az értékeket és az új kutatási eredményeket kerestük, hanem politikai, világnézeti meggyőződésünk jegyében igyekeztünk elmarasztalni egymást, kétségbevonni eredményeinket. A nagy „vitákban” megfélekedtünk arról, hogy ezzel a legtöbbet a valamennyiünk által hangoztatott „magyar ügynek” ártunk. Az idők változtak, az egykori „ellenségek” tiszta, a tudomány eredményeivel és eszközeivel harcoló „ellenfelekké” szelídültek, olyanokká, akik tisztelik és értékelik egymás véleményét, eredményeit, de nem minden kritika nélkül fogadják azokat.

A közelmúltban két olyan igen figyelemre méltó munka látott napvilágot nyugaton élő magyar szerzők tollából, amely hazai érdeklődésre is számot tarthat. Az egyik mű szerzője a Münchenben élő *Borsányi Julián*, a másiké a Bernben dolgozó *Gosztonyi Péter*.

Ami e két kötetet a közös recenzálásra méltatja kárhoztatja az a közös téma. Mindkét szerző könyvében Magyarország második világháborús szereplését, illetve annak bizonyos részletét vizsgálja.

Borsányi Julián könyve – amely a müncheni *Ungarisches Institut Studia Hungarica* sorozatának 28., de csak első magyar nyelven megjelent kötete – mindössze egyetlen kérdést állít vizsgálódása középpontjába, a kassai bombatámadás (1941. június 26.) történetét.

A szerző közel négy évtizedet szentelt életéből a téma kutatására, a „rejtély” megoldására, így az idők folyamán a kérdés egyik legjobb ismerőjévé vált. Ami Borsányi Julián könyvének – megítélésem szerinti – legnagyobb értéke, az az objektivitásra való törekvés, a probléma sok oldalról történő körbejárása, az *exressis verbis* kinyilatkozásoktól való tartózkodása. Borsányi nem akar könyvében támadókat megnevezni, „leleplezni”, hiszen mind a mai napig nincs egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy *kik bombázták és milyen szándékkal Kassát?*

Borsányi Julián számba veszi a szakirodalomban és a publicisztikában ezidáig felmerült valamennyi – szlovák, szovjet, román, német – verziót; talán csak a „jugoszláv pilóták”-elképzelés maradt ki az alapos áttekintés-

ből. Valamennyi elképzelés mellett és ellen érveket, adatokat sorakoztat fel, hazai és külföldi publikációkra, levelezésekre, beszámolókra hivatkozva. Állást azonban végül is nem foglal – bár maga is a napjainkban egyre divatosabb „román támadók”-verzió fele hajlik –, mert úgy véli, nem rendelkezik döntő, megcáfolhatatlan bizonyítékokkal. Meggyőződése szerint a rejtély megoldása csak további kutatások után várható, főleg akkor, ha megjelennek azok a levéltárak is a kutatók előtt, amelyek egyelőre „zárva tartanak”.

Borszányi Julián a nyugaton élő magyar kutatók közül elsőként jelentetett meg egy olyan munkát, amelyet elsősorban a hazai történészek, kutatók figyelmébe ajánl, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy négy évtizedes gyűjtőmunkájának dokumentumait, véleményével kiegészítve, a rendelkezésükre bocsássa, elvégezve ezzel a feltárás egy jelentős részét. Ezért a lépésért külön köszönet illeti meg.

Teljesen más jellegű munkát tett közzé Gosztonyi Péter a római *Katolikus Szemle* közreműködésével. A hazai szakmunkákban is egyre többet idézett, hivatkozott szerző – a berni *Kelet-Európa Könyvtár* igazgatója – arra vállalkozott, hogy áttekintést adjon a magyar honvédség második világháborús szerepléséről és ezzel a szakirodalomban fellelhető hiányosságot pótoljon.

Gosztonyi könyvében elsősorban a hadsereg, a honvédség második világháborús szerepét vizsgálja, a politikai és gazdaságtörténeti problémákat csak a szükséges mértékben érinti. Az általa bemutatott közel nyolcesztendő időszak (1938-1945), a magyar honvédség történetének „sikerekben” és „kudarokban” egyaránt gazdag időszaka. Ennek bemutatására Gosztonyi Péter hasznosította az általa elérhető hazai forrásokat és feldolgozásokat, valamint a nyugaton bőségesen rendelkezésére álló eredeti dokumentumokat, kiadványokat, visszaemlékezéseket és még élő szemtanúk beszámolóit. Az így megszólaltatott források egészéből kerekedett ki az a kép, amely Gosztonyi könyvéből előttünk kirajzolódik és hitelesnek mondható. Végig kísérhetjük a honvédség szereplését a vértelen visszacsatolásoktól, a Szovjetunió elleni hadműveletekbe történő bekapcsolódáson keresztül, a Németországban bekövetkezett végig.

A szerző részletesen bemutatja a Szovjetunió elleni hadműveleteket, de ugyanakkor jelentős teret szentel munkájában azoknak a törekvéseknek a leírására is, amelyek megfogalmazója a tragikus sorsú Teleki Pál volt. Teleki és más politikusok véleménye szerint is, Magyarország legfőbb feladata az erők megőrzése egy európai, vagy világméretű fegyveres konfliktus esetén. Megítélésük szerint csak ez az érintetlen erő garantálhatta volna a magyar nemzet fenntartását, megmaradását a Duna-medencében a háború befejezése után.

Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítására az első komolyabb csapást a 2. magyar hadsereg frontra szállítása jelentette. Magyarországon hosszú éveken keresztül a második világháború egyet jelentett a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájával. Érthető módon Gosztonyi Péter is jelentős teret szentelt a kérdésnek munkájában, de nem feledkezett meg az 1. magyar hadsereg Kárpátokbeli harcairól, a magyarországi hadműveletekről sem.

A honvédség szerepének bemutatása mellett – amely szerencsére nem harcászati, hadművelési részletekbe való elmerülést jelent – figyelmet fordított a szerző a politikai események jelentőségének a hangsúlyozására is. A magyar hadsereg, a honvédség története, második világháborús szereplése ugyanis csak a politikai környezetbe, eseményekbe beleágyazva érthető meg igazán. Hiába van ugyanis a hadsereg vezetése a katonák kezében, a döntő

szót a politikusok mondják ki. Nem volt ez másképp 1944. október 15–16-án sem, amikor is a honvédség, illetve az egész politikai-katonai felső vezetés kudarcot vallott.

Azzal, hogy 1944. október 15–16-án, az utolsó, talán még valóban reális lehetőség is megghiúsult a háborúból történő kiválásra, Magyarország második világháborús, illetve háború utáni sorsa, megítélése megpecsételődőtt. A magyar honvédség nem tudta betölteni, vállalni azt a szerepet, amelyet az antifasiszta koalíció oldalára áttért királyi Románia, illetve Bulgária hadserege vállalt, tudniillik a nemzet becsületének megvédését a jövő nemzedéke előtt. Hogy a kudarcra ítélt „kiugrási kísérlet” hova vezetett, arra példák tucatjait lehetne felsorolni. Részben ennek következtében lettünk „utolsó csarlós”, „bűnös nemzet”, „kilencmillió fasiszta országa”, e miatt nem sírathattuk el halottainkat évtizedeken keresztül.

Gosztonyi Péter, ezt a kérdést már nem vizsgálta munkájában, túl is mutatott volna ez, könyve célkitűzésein, de a magyar honvédség tábornoki és tisztikara tagjainak 1945 utáni sorsáról rajzolt plasztikus kép felvetheti az olvasóban az általam előbb már említett kérdést (is).

Ha a magyarországi olvasó hozzájut és kezébe veszi e két, röviden bemutatott könyvet, bizonyára találkozik bennük olyan állításokkal, adatokkal, tényekkel, amelyekkel eddigi ismeretei birtokában vitába szállna. Ismertetésben azonban nem azokra a valós – vagy csak általam vélt? – tévedésekre, adatbeli hibákra igyekeztem rámutatni, amelyek nemcsak külföldön, de Magyarországon kiadott munkákban is előfordulnak, hanem arra az új szellemre, amely a nyugaton élő magyar kutatók munkáiban egyre többször jelentkezik: tárgyilagosság, tiszta tudomány, politikai pamflettek helyett; ezt a törekvést csak dicsérni lehet! Ne azt keressük ilyen esetekben egymás munkáiban ami el- vagy szétválaszt bennünket, hanem azokat a tényezőket emeljük ki, amelyek összekötnek valamennyiünket. Ha ezt az utat választjuk, nyugodtan vitázhatunk; van miről! (*Rudolf Trofinek, München; Katolikus Szemle kiadása, Róma.*)

SZAKÁLY SÁNDOR

MENYHART LÁSZLÓ

Az „ismeretlen” Szalay Lajos

„Az én világnézetem és rajzaimnak a világnézetemből fakadó természete mindig nehezítette azt, hogy tényleg nemzetközi rangra emelkedhesek – nyilatkozta hét éve, a Nemzeti Galéria-beli kiállítása alkalmából hazalátogató Szalay Lajos. – ... nem is olyan régen bementem egy művészhez, aki Amerika vezető művészei közé tartozik. Letettem elé a *Genezist*. Az illető megkérdezi: »Őn az, aki ezt rajzolta?« Igen. »Mi baj van önnel? ... Hogy lehet az, hogy ön ekkora művész, és én még nem ismerem? Mit csinált ön abboz, hogy ez a könyv mibozzánk nem jutott el? ... Nem tudok önnel joglalkozni, mert nem tudom, mi van a háta mögött ennek az értbetetlen siker:telenségnek.« En tudom. És ezzel jobb, ha be is fejezzük” – zárta le ke-serűen a beszélgetést az akkor 71 éves mester. (Művészet, 1980 9. 6. o.)

Nos, ne elégedjünk meg azzal, hogy csak az érintett véli tudni, mi „baj” van vele. Vegyük föl az eldobott kesztyűt, s kíséréljük meg kinyomozni, tényleg mi húzódik meg annak hátterében, hogy sem a hazai, sem a nemzet-közi értéktőzsdén és műpiacon mindmáig nem a rangjához, a vállalt és tel-jesített feladatához mértén jegyzik őt, hiszen a több évtizedes külföldi tar-tózkodása szerinte – néhány ismert pályatársához képest – inkább csőd, ami pedig az itthoni szerepét, közvetett-közvetlen hatását illeti... ő minden-estre megtette a magáét, a neki kiszabott, tőle telhetőt. „1941-ben Kassák Lajos előszavával kiadott batvan rajzban feladtam a kérdést, sokat meg is oldottam. De a bajnali derengésben is világosan látó könyvem a konjunk-túra delén kukorékoló kakasok rikácsolása elballgattatta” – írja New York-ból egy 1979-ben keltezett levelében.

Persze, amikor ilyen kényes-kínos kérdések feszegetésébe kezdünk, azt a magyarázatot sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy vajon nem a művész önértékelése hibádzik, s esetleg többre, kiemeltebb rangra tart igényt a művészet parnasszusán, mint ami kijár neki. E föltevés látszólagos igazsá-gát erősítheti az a tény is, hogy végső soron, soha senki nem vonta kétségbe Szalay szinte páratlan rajzkészségét, s a kollégák (például *Picasso*), a kritiku-sok szerte a nagyvilágban és nálunk is mindig elismeréssel adóztak neki. Így volt ez 1984-ben, a Vigadó Galériában kialakított, három évtized termését reprezentáló 145 db rajza kapcsán is. (Külön is érdemes megemlí-teni korábról *Láncz Sándor* két, rendkívül elmélyült, értő tanulmányát: *Művészet*, 1963/5. és 1967/9.). Mégis úgy érzi, őt még mindig nem fedezte föl senki, s hogy az életműve, személyes sorsa szempontjából leglényege-sebb kapuk nem nyíltak meg előtte, „mert a külföld olyan mérhetetlen felté-kenységgel vigyáz bizonyos pozíciókra, mint ahogy itt vigyáznak”. Már eny-nyiből is azt hihetnők, hogy az idős mester üldözési mániában szenved, hi-szen rögeszmésen célozgat valamilyen nemzetközi összeesküvésre, ami elle-ne, művészeti eredményei elhallgattatására irányul.

1935-ben fejezte be a képzőművészeti főiskolát, és 1941-ben, a Nemzeti Szalonban már néhány pályatársával közösen gyűjteményes tárlatot rendez, 42-ben pedig egy *Kállai Ernő*-vel folytatott beszélgetésben (Magyar Csillag) szenvedélyesen kikel a honi művészet „úri semlegessége” ellen. Az ebben az időszakban készített rajzai többsége semmi kétséget nem hagy afelől, hogy milyen világnézeti alapról szemlélte és milyen valóságértelmező módszerrel jelenítette meg a természeti-társadalmi állapotokat (*Mieghalni rettenetes*, 1939; *Pibenő zsákbordó*, 1940; *Proletárok, Döbbenet*, 1941 stb.). Az általa fől vállalt eszmei-művészi programnak cleve semmi esélye sem lehetett a sikerre, mint ahogyan az elnyomottakat, a mindenkori dolgozó-gondolközo-szenvedő-megalázott emóert a jövő emberezsményének tekintő és ennek megfelelően ábrázoló *Derkovits*, *Nagy István* sem számíthatott ezért megkülönböztetett elismerésre. Tőlük tétélesen idegen volt a „mi és ök” alapállás. Ezért nem vállhattak népszerű művésszé, legfőljebb az értéket-minőséget azért cles szemmel fölismerő magánmecenások kiszolgáltatóitjáivá. Művészetük és egyben Szalay fogadtatását lényegbevágóan világítja meg *Dési Huber Nagy István*-értékelése: „*Ha szabad ezt a szót használni: magasabb igazságtalanság érvényesült vele szemben. A társadalom nem elfogultságból, vagy épp’ rosszbiszemű gyűlölködésből, hanem a dolgok természetéből volt igazságtalan hozzá. Nagy István nem úgy látta a népet, ahogyan az élet napos oldalán levők fénytől elkápráztatott szemei látták. Ó a társadalom föld alatti tájait kereste föl... ezért a döbbenet, a visszatetszés, majd az elzárkózó közöny.*” (A művészetről, Bp. 1959. 79–83. o.)

Ez a kor eredendően viszolygott minden olyan vizualis programtól, amely

nemcsak a szemnek – akarom mondani: a potenciális vásárlónak, műélvezőnek – oly’ kedves és színes, klasszikus, a reneszánsz óta általánosan elfogadott és szigorúan számon kért, kiváltképp ábrázolhatónak vélt érzelmi-hangulati festői, grafikai témákat jelenített meg, hanem – horribile dictu – gondolati (például természet- és társadalomtudományos) elemekkel merészelte meg terhelni a képet. A gondolat pedig – mint tudjuk – minden olyan korban (pontosabban: társadalomban), amelyben a természeti-társadalmi valósággal szemben az igazi legitimációt nélkülöző manipuláció folyik, veszélyes lehet. Mert mit is akart Szalay? Mindenekelőtt szilárdan hitte, hogy a kommunizmus és annak művészeti-műveltségi kánonja, a szocialista realizmus az ezme és a képi nyelvrendszer vonatkozásában egyaránt egy egynemű társadalom, ha úgy tetszik, egy egynyelven beszélő, szerves, dinamikus mű és közönségkapcsolat megteremtéséhez vezet el. Úgy érezte, ennek kimunkálásában neki és generációjának kitüntetett feladata és küldetése van. Annál is inkább, mivel a művész is a társadalom része, egyszersmind eltartottja, elemti kötelessége hát, hogy érthető nyelven közölje azt az üzenetet, amit ő speciális képességei folytán a létezés misztériumából összerettebb, mélyrehatóbb megközelítéssel elles, megtud vagy megsejt. Ennek érdekében pedig olyan komplex valóságmagyarázó, -megjelenítő apparátust dolgozott ki, illetve fedezett föl újra (vö. népművészet), amely szűkebb-tágabb, külső-belső világunknak érzékszerveink által közvetlenül megtapasztalt és tudatosított négy dimenziója közül az idődimenziót is egyenrangúan juttatja szóhoz az észleleteknek a művészet sajátos közegébe való áttemelése során. Ezáltal – ugye, ez nem szorul külön bizonyításra – az így leképezett, megrajzolt üzenetek mindenképp nagyobb távon bizonyulnak maradandóaknak, mivel töményebbek, magasabbrendűek és nem utolsó sorban mindnyájunkat gazdagítóbbak, mint az ebben a korban is oly’ végzetes dominanciájú, az idődimenziót annak rendje és módja szerint nagyvonalúan kirekesztő, egy pillanatu zsánerképek. Egyszerűen azért, mert az ilyen valóságidéző metódus nem esik a valóság művészi vagy természettudományos tükrözésének kilátástalan alternatívájába, e napjainkig kísértő, az oktatási-érvényesülési-műbírálati gyakorlatban oly’ sok alkotói pályát kisiklató, jellegzetes áldilemmába. Szalay Lajosban a magas kultúrák, a népművészet és a reneszánsz kimagasló őriása, *Leonardo* példáján keresztül rögződött az az elkötelezett ars poetica, hogy a tudomány (valamint a bennünk digitálisan kódolt írott és beszélt nyelv), illetve a művészet (valamint a bennünk analógiásan kódolt képek) csak egymást kölcsönösen áthatva, kiegészítve szolgálhatják az embert a valóság felszín alatt munkáló, lényegi vonásainak kifürkészésében, kutatásában. „*Azért vagyunk ezen a világon, hogy X-et megismerjük, szeressük, neki szolgáljunk és ezáltal üdvözüljünk* – vallja Szalay. – *Az X-et mindig más értékkel belyettesíthetjük be, de a lényeg mindig ugyanaz: szolgáltatászerű keresése a valóságnak.*” És az igazságnak – tegyük hozzá rögvest.

Nos, ennek a törekvésnek – az ismert történelmi-társadalmi-gazdasági okok miatt – a diadalra vitele 1945 előtt eleve kudarcra volt ítéltve. S utána? Sajnos, – minden remény és meghirdetett irányelv ellenére – akkor is. Csak szónokolni, vitakozni lehetett ugyanis a szocialista realizmusról, de, hogy annak hiánytalan gyakorlati megvalósítása milyen következményekkel jár a forma-tartalom-funkció megbonthatatlan hármasságára nézve, azt az 50-es évek vulgáris materialista, voluntarista kultúrpolitikája és az indokolt-indokolatlan gyanakvásokkal, polgári előítéletekkel-beidegződésekkel, képes-ségbeli hiányosságokkal, partikuláris érdekekkel stb. jócskán megterhelt mű-

vészárszék akaratlan nem vette tudomásul. A hatalomnak, a művészsakmának és a múlt öröksége folytán kulturálatlan közönségnek egyaránt kényelmetlen lett volna az átprogramozódás egy, a korábitól gyökeresen különböző vizuális nyelvezetre. Jóval egyszerűbb és minden bizonnyal történelmi szükségszerűség volt az egy pillanatú zsánerkép szűkös, ám annál könnyebben ellenőrizhető keretei között pusztán a díszleteket, a hősöket, a témákat és a címeket megújítani – hiszen mindegyikre már oly’ hatásosan bevált minták és előképek álltak rendelkezésre –, minthogy a keretek szétfejtésével egyetemessé (másként fogalmazva: a szó igazi és nemes értelmében), internacionálisá tágítsák a képzőművészetet, illetve az előtte-mögötte meghúzódó életteret. Pedig – Szalay szavaival – „mindössze” nem lerajzolni, hanem megrajzolni kellett volna a valóságot. Ám a két cselekvés között – a magyar nyelv sajátos ragozó technikája következtében – nem csupán ige-kötő-változásról van szó. Egy világ választja el a kétféle megközelítést. Ezért van az, hogy Szalay rajzaiban, a vonal nem a leírás, az elmesélés eszköze, hanem a földégett látványban az alkotóval együtt aktívan részt vevő drámai cselekvés maga. Vagyis – ismét nyelvtani hasonlattal – az ábrázolt a főnév, amelyet úgy ragoz, cselekedtet, „mintha egy ige éppen gyötörné”. Ragozza tehát a vonalat, méghozzá azzal a tudatos-ösztönös eltökéltséggel, hogy ezáltal belőle minden irodalmi vagy illusztratív áttétel nélkül, közvetlenül egy (már és még) elfelejtett képíró logika szerint generáljon értelmes és tartalmas vizuális közléseket. Ez a deklinációra, agglutinációra épülő képes beszéd – amely a háború előtt nem volt elszigetelt jelenség (gondoljunk csak *Andrássy Kurta Jánosra, Kerényi Jenőre, Lajos Ferencre, Szabó Vladimírre és Tóth Menyhértre*) – ugyanakkor bizonyos esetekben öncélúvá is tehető a ragozást, ha – képletesen szólva – a vonal az egyik végével nem a valóságos látványra támaszkodik. Ezért is ragaszkodik Szalay oly’ következetesen a realizmushoz. Ha azonban ez az organikus kötődés biztosított, akkor a kétdimenziós képfelületen feltűnő valóságvetület nem egy valamely tetszőlegesen kiragadott pillanat dekoratív metszete, vonalhálója, dilettáns firkája, naturalista pillanatsfelvétele vagy montázs, hanem az időben egymást követő, par excellence lényegesnek látott-tudott összes létmozzanat egymásra íródó, szüntelen ide-oda áramlást mutató folyamatábrája, nyomvonala lesz. „De az is nyilvánvaló, hogy az ilyen nyomvonalak – az ilyen típusú valóságidéző közegekben – a szó szoros értelmében is vonalak képében kell, hogy megjelenjenek, továbbá, hogy ezek a vonalak ilyenkor nem egy-egy tárgy vagy élőlény egy-egy adott pillanatban látható képét fogják körülbronzosolni, fixálni, hanem a kire-kire leginkább jellemző mozgáslehetőségek tartományát fogják rendre bemérni, szemléltetővé tenni – írja *Pap Gábor*. – Vagyis végső soron létformahatárokat jelölnek, s így futásuk-kanyargásuk az egymásnak feszülő létformák küzdelméről az idő függvényében is képes tudósítani bennünket”. (Forrás, 1978/12. 90. o.)

Hogy a szemléltethetetlen világegészről szemléltethető műegészlet adó vonalragozással közvetíthető, létfontosságú információk valóban eljussanak a feladótól a címzetthez, annak Szalay szerint is számos feltétele van: „*a művész pontosan hallja az üzenetet, szabatosan fordít meg, hogy a társadalom is jól beszél az üzenetet fogadó nyelvet. Legalább bárom hibaforrás okozhatja a zavarokat... Lehet, hogy a művész nem hallja tisztán az üzenetet, vagy nem hagyják tisztán hallani, lehet, hogy nem fordít szabatosan, mert nem tud, vagy nem mer, és lehet, hogy a társadalom nem érti a fordítást, mert műveletlenségéből vagy félelemből nem beszél az igazság nyelvét. Bármi okoz-*

za is a rövidzárlatot, vagy téves kapcsolást, a szocialista realizmus rangos kifejezés..." (Részlet a művésznek egy leveléből.) Ehhez csak annyit tennék hozzá: az sem mellékes, hogy a közösség megfogadja-e a mű útmutatását, és képes, hajlandó-e annak megfelelően rendezni jövőbeni életét.

Mai viszonyaink közepette, azt hiszem, célszerű volt részletesebben is megindokolni, miért védelmezi Szalay mindmáig a szocialista realizmusba rejlő lehetőségeket. Arról ő végképp nem tehet, hogy az említett hibaforrások századunkban együttesen és külön-külön is kisebb-nagyobb hatásfokkal, nélkülünk éppúgy, mint másutt akadályozták a szerves információátvitelt és -továbbítást. Remélhetőleg már az eddigiekből is világos: az ő szocialista realizmusa nem tévesztendő össze az indokoltan-indokolatlanul igencsak lejárított „szocreállal”. Az elnevezéssel ugyanis önmagában semmi probléma, amennyiben eléggé összetetten, tágasan, a múlt-jelen-jövő perspektívájában értelmezzük. Szocialista tudniillik a világnézete és realista a valóságinterpretálás módozata szerint. Ugyan, mi kivétlnivaló van akár az egyikben, akár a másikban? A gyanúját is szeretném elkerülni azonban annak, hogy az Amerikában élő grafikus ürügyén valamiféle ultrabalos irányzatot akarok visszacsempészni az éppen egészen más előjelű, de ugyancsak dogmatikus irányzatoknak is hódoló művészeti életünkbe. Ám nem lehet elmenni a mellett, hogy Szalay vajon miért mindig figuratív nyelven fogalmazza meg üzeneteit, noha az ő figuratív művészete korántsem antiabsztrakt, hiszen sohasem csinált tájképet vagy csendéletet. A magyarázat művészete eredendő emberközpontúságában, illúziómentes optimizmusában és az ügynevezett látva látatásban rejlik, aminek az ő esetében végül is mindig oka van. Méghozzá az az oka, hogy szeretné levezetni a benne élményci hatására felgyülemlett feszültséget, akkor, amikor az a maga eruptív voltában jelentkezik. „*Ezért választottam kifejezőeszköznek a rajzolást, mert az aránylag rövid idő alatt befejezhető rajz lehetővé teszi, hogy a bennem levő oki feszültség kitarson addig, amíg kifejezem magam. Mibelyst ez a feszültség megszűnik, abban a pillanatban kiderül, én talán a világ egyik legrosszabb rajzolója vagyok...*” S folytassuk csak Arthur Schopenhauerrel a művésznek ezt az „önleplezését”! „... a világ és a dolgok ama tisztán objektív felfogása, amely mint ösmegismerés minden művészi, költői és tisztán filozófiai koncepciónak alapja, úgy objektív, mint szubjektív okoknál fogva, csupán ideig-óráig való, mert egyrészt a hozzá szükséges feszültség nem tud kitarani, másrészt a világ folyása nem engedi, hogy mint Püthagorasz meghatározása szerint filozófus, nyugodt és részvétlen nézők maradjunk benne, hanem mindenkinek vele kell ágálnia az élet nagy bábszínházában, és majdnem mindig érzi a drótot, amin át ő is összefügg vele, és amellyel őt is mozgásba hozzák”. (*Parerga és Paralipomena*, Bp. 1925. IV. k., 147. o.)

Néhány illusztrációtól és krokittól eltekintve Szalay csak akkor nyúl tollhoz, ceruzához, ha ez a feszültség, a valóság felszínre törekvő szívhangjai mintegy kényszerítik erre. Vagyis külső megrendelésre képtelen dolgozni. Ezért eleve alkalmatlan lett volna a „szocreál” szembeálló naturalizmus igényének a megalkuvó kiszolgálására. De ugyanígy alkalmatlan a klasszikus műkereskedelem finoman fogalmazott-alkalmazott presszióinak a teljesítésére is, bármilyen anyagi sikerrel kecsegtessen is az. Pedig a látszólag absztrakció nélküli figurativitása mindkét feladatra majdhogynem alkalmassá tette volna, ha történetesen itthon marad, vagy ha elfogadja a műkereskedelem játékszabályait. Művészete figuratív abban az értelemben, hogy például a Genezisben *A világgóság és a sötétség teremtése* című rajzán az egyiptomi és

a görög mitológia jelképeit, attribútumait, a kozmikus mozgásokat megszemélyesítő élőlényeit rendeli egymás mellé. Vajon mennyiben tekinthető azonban absztraktnak vagy figuratívnak a napkorongba irt szem (jelentéséről már nem is beszélve)?! Egy bizonyos, abban a korban czeck a szimbólumok hozzátartoztak a mindennapok valóságához, mert egyetemesebb összefüggések kimondására voltak alkalmasak. Ma, ha többé-kevésbé sejtjük is a jelentésüket, nem tudunk mit kezdeni velük, mert úgy tetszik, nincs szükségünk ilyen összefüggések tudatosítására. Művészetünk helyell-közszel, különösen az úgynevezett avantgarde művészet az elnémult jelek birodalma.

Hogy Szalaynak Nyugaton nem sikerült „befutnia”, annak két okát említeném még ezúttal. Egyrészt: kinntartózkodása egybeesik a kérészéletű és szerfölätt részleges érvényű artok, izmusok árfolyamának hihetetlen magasságokig való mesterséges fölverésével, másrészt a Kelet-Európából egészségügyi okokból Amerikába vándorló művész soha nem adta föl(ell) szocialista világnézetét és a hazája iránt érzett szeretetét. Sőt, 1960-ban például az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos rajzai miatt Argentínából is távozní kényszerül, ahol előbb a tucamani egyetem professzora, majd a Buenos Aires-i képzőművészeti főiskola tanára volt, ahol mint az argentin rajzművészet megteremtőjét tartották számon. Elég, ha közülük a Békéscsabán 1979-ben kiadott albumában megtekintünk néhányat (*Állatok, Bevégezettett, Pap*), és azonnal megértjük, miért lett a befolyásos, elvakult magyar emigráció körében persona non grata. A figurativitása leplezte le egyértelmű állásfoglalását a humánnum mellett, ami akkor, ott nem volt valami politikus tett. Realista stílusából azonban más hátránya is származott, amiről egy levélben így ír: „... még a figuratívon belül is különösebben a régíbb rajzaim témái és a grafikai epidermisz bizonyos viszolygást váltott ki, mert a csak egy csoport számára szabadalmazott szenvedést általános érvénnyel és felelősséggel ábrázoltam, fajra, felekezetre való tekintet nélkül. Mivel az őszinteség egyre tilosabbá vált, és egy ki nem mondott, de kegyetlen éberséggel betartott eskü kényszeríti az idők taníját, hogy igazat soha, semmi körülmények között ne valljon, én is művészí dezertálásra kényszerültem. Az absztrakció szintén menekülést jelentő tettenkaphatatlansága helyett, az ugyancsak veszélytelen klasszikus téma- és formavilágába. A teherbeeséstől rettegő világ ilyen művészí nyalogatása perverz grafikai formalizmust okoz még nálam is, akit pedig a trampli parasztság véd egy kicsit a nyalkaság vitézkötéses kaligrafíjától.”

Az 1986-ban New Yorkban kiadott, Szalay főművének számító *Genezis* czecknek a fölísméréseknek a jegyében született. A benne sorjázó rajzok a Biblia ószövetségi részére, az emberré válás küzdelmesen szép történelmi fonalára felfűzött gyöngyszemek. Ennek a füzérnek a teremtés létárama által átjárt minden egyes darabja visszavezethető az egyetemcs kultúra – Szalay látókörébe bekerült – valamely csúcsteljesítményére: a prehisztórikus korok csontkarcolataira, sziklavéseteire, barlangrajzaira, a magas kultúrák és a népművészet egyes műveire, műegyüttseire, különböző típusú jelhalma-zaira. Még akkor is, ha a téma aktualizálása, profanizálása miatt czecket olykor korszerű jelmezbe öltözteti. Megkockáztatom; ha netán valamilyen társadalmi-természeti katasztrófa után csak a *Genezis* maradna hírmondónak, hogy volt egyszer egy emberi civilizáció, belőle még mindig jó hatás-

fokkal visszakódolható volna egyfajta organikus létforma. A képírás jelei ugyanis éppen azon tulajdonságuk által válnak mindenkor egyforma esély-lyel megfejthetőkké, hogy szerves kapcsolatot létesítenek az univerzum mak-rokozmosza és az ember mikrokozmosza között.

Végezetül: „*En mindenesetre megtettem a nekem kiszabott, tőlem telbe-tőt . . . feladtam a kérdést, sokat meg is oldottam*” – jelenti ki Szalay. Nem ismerős valahonnan ez a magabiztos, elhivatott önértékelés? De bizony, *Csontvárynál* olvashatunk hasonlókat. Anélkül, hogy Szalay és Cson-tváry életműve, egyetemes művészettörténeti jelentősége közé minőségi egyenlőség-jelet akarnék tenni, néhány lényeges rokonvonást a további Szalay-kutatás során nem volna minden tanulság és nyereség nélkül kimutatni. Például azt, hogy Szalay is – a nagy elődhöz hasonlóan – rajzai összességével akarja megváltani, megújítani, jobbítani a válságba jutott emberiséget, hiszen nyom-tékosan hangsúlyozza: nála az egész életmű alkot egységes gondolati-képi rendszert. Szalay is a teremtővel, azzal a bizonyos X-szel társalog al-kotás közben, az vezeti a kezét, csakúgy, mint Csontváry esetében, akit az az ominózus kinyilatkoztatás arról győzött meg, hogy a világteremtő hata-lommal áll összeköttetésben, „*amit mi sorsnak, láthatatlan mesternek, talán Istennek nevezünk, avagy a természet erejének véljük, ami egyremegy*”. Mindez hallatlan felelősséget, rendíthetetlen hivatástudatot és etikusságot ró az alkotóra, egyszersmind meg is kíméli attól, hogy az emberiség, az em-ber tragikus, vagy komikus létállapotán kajánul, kívülállóan ironizáljon. Márpedig ez a hozzáállás kortársművésztünkben – mely oly’ előszeretettel adja oda magát az öncélú formai-tartalmi játszadozásoknak és a világot, az embert reménytelennek tartó, megvető világnézeteknek, életérzéseknek – legfőljebb csak idciglenesen számíthat visszhangra, követésre. Így aztán pél-dául az 1970. évi Dózsa György-émlékkiállítás alkalmából a Nemzeti Ga-lériában, a mester mellé felsorakozó fiatal, tehetséges grafikusok lelkesedé-se is hamar lelohadt.

Szalay Lajos azóta is meglehetősen magányosan ragozza megszállottságá-ban vonalbarázdáit a senki földjén, szimptomatikus példajaként egy, a saját egyéni életútját mérlegelve talán rosszkor született, küldetéses látnok kény-szerű sorsvállalásának. Némi vigaszul szolgáljon számára, hogy ezt az elha-gyott terepet olyan művészek nyomdokaiban vagy társaságában művelheti, mint Csontváry, Nagy István, Tóth Menyhért. . . Egyszeri és megismételhe-tetlen génuszuk munkálkodásának gyümölcse remélhetőleg előbb-utóbb ma-radéktalanul beérik. Nincs szó tehát Szalayval kapcsolatban semmiféle „összeesküvésről”, csupán – Dési Huber szavaival – a dolgok természetéről. S ne legyünk maximalisták tisztelt Képíró Mester! Ha összemérve az önével e föld igazi avantgarde munkásainak, *Kőbordóinak* fogadtatására, művésze-tük társadalmiasítására gondolunk az életünkben, itthon azért már valami történt. . .

MENYHÁRT LÁSZLÓ

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB.
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386
Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Ta-
más igazgató.

E számunk szerzői

Bacskó Piroska főiskolai docens
(Salgótarján); *Fodor András* költő
(Bp.); *Fráter Zoltán* irodalomtör-
ténész (ELTE, Bp.) *Gubcsi Lajos*
közgazdász (Bp.); *Hodossy Gyula*
költő (Érsekújvár, Csehszlovákia),
Horpácsi Sándor kritikus (Miskolc);
Jánosy István költő (Bp.); *G. Ko-
moróczy Emőke* irodalomtörténész
(ELTE, Bp.); *Krausz Tivadar* költő
(Bp.); *Major Ottó* író (Bp.); *Meny-
bárt László*, a Művészet rovatvezető-
je, (Bp.); *Mészáros Ottó* költő
(Csehszlovákia); *Mezey Katalin*
költő (Bp.); *Petőcz András* költő
(Bp.); *Praznovszky Mihály*, a Pa-
lócföld főszerkesztője (Salgótarján);
Szakály Sándor történész, Hadtörté-
neti Intézet és Múzeum (Bp.); *Tan-
dori Dezső* író-költő (Bp.); *Cs. Var-
ga István* irodalomtörténész (Eger).

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.
Fv.: Kelemen Gábor igazgató.
87.47608 N. S.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD
